

Jaroslav Džoganík,
Svitlana Pachomovová
(eds)

JAZYKY NÁRODNOSTNÝCH MENŠÍN V UKRAJINSKO-SLOVENSKOM POHRANIČÍ

JAZYKY NÁRODNOSTNÝCH MENŠÍN V UKRAJINSKO- SLOVENSKOM POHRANIČÍ

Jaroslav Džoganík, Svitlana Pachomovová (eds)

JAZYKY NÁRODNOSTNÝCH MENŠÍN V UKRAJINSKO-SLOVENSKOM POHRANIČÍ

Jaroslav Džoganík, Svitlana Pachomovová (eds)

© Výskumné centrum Slovenskej spoločnosti pre zahraničnú politiku, n.o.

© Vedeckovýskumné centrum slovakistiky Užhorodskej národnej univerzity

Vydavateľ: Výskumné centrum Slovenskej spoločnosti pre zahraničnú politiku, n.o.
Staromestská 6/D, 811 03 Bratislava
Kancelária Prešov: Hlavná 11, 080 01 Prešov, Slovenská republika
www.sfpa.sk

Editori: Jaroslav Džoganík, Svitlana Pachomovová

Autori: Svitlana Pachomovová, Karol Lacko, Mária Čizmarová,
Jozef Vook, Alexander Mušinka, Oľha Maďarová, Lesia Budnikovová,
Julija Jusyp-Jakymovychová, Kateryna Horvatová, Diana Hul'pová,
Taras Dacio, Oľha Hvozďáková, Jurij Bidziľa

Recenzenti: Ľubica Babotová, Oľha Palamarčuková

Grafická úprava a tlač: ADIN s.r.o., Prešov

Neprešlo jazykovou korektúrou.

Partneri

SFPA
Slovak Foreign Policy Association

Centrum pre strategické
PARTNERSTVO
Центр стратегічного
ПАРТНЕРСТВА

Ukrajinsko-slovenský inštitút
humanitných iniciatív

Spolufinancovanie

Publikované v rámci projektu Zdieľanie know-how z európskej integrácie a skúseností z cezhraničnej spolupráce medzi Nórskom, Ruskom a Ukrajinou, CBC 01014.

Výška projektového grantu: 426 173 euro

www.norwaygrants.org

Tento projekt je spolufinancovaný z Nórskeho finančného mechanizmu a zo štátneho rozpočtu Slovenskej republiky.

Program SK08 – Cezhraničná spolupráca: „Slovensko – Ukrajina: Spolupráca naprieč hranicou“

ISBN 978-80-89356-49-2

Obsah

ÚVOD	4
JAZYKY NÁRODNOSTNÝCH MENŠÍN NA VÝCHODNOM SLOVENSKU	5
Národnostné školstvo v Prešovskom samosprávnom kraji	5
Možnosti vzdelávania Rusínov-Ukrajincov na Slovensku	12
Situácia v rusínskom školstve	15
Jazyk a vzdelávanie poľskej, maďarskej a nemeckej národnostnej menšiny	18
K problematike rómskeho národnostného školstva	20
JAZYKY NÁRODNOSTNÝCH MENŠÍN V ZAKARPATSKEJ OBLASTI UKRAJINY	28
Stanovenie a rozvoj vzdelávania národnostných menšín na Zakarpatsku	28
Slovenské nárečia na Zakarpatsku	32
Užhorodská slovakistika ako etalón ukrajinsko-slovenskej cezhraničnej spolupráce v oblasti vzdelávania	37
Český jazyk vo vzdelávacích inštitúciách na Zakarpatsku: dejiny a súčasnosť	41
Maďarský jazyk na Zakarpatsku	45
Jazyk a školstvo rumunskej národnostnej menšiny na Zakarpatsku	49
Nemecké nárečia na Zakarpatsku: stav a perspektívy	51
Médiá etnonárodnostných komunít na Zakarpatsku	57
ZÁVER	62

Úvod

Územie súčasnej Zakarpatskej oblasti Ukrajiny a východného Slovenska, ktoré sa nachádza v samom srdci Európy, počas takmer tisícročnej histórie patrilo do rovnakých štátnych útvarov (Uhorské kráľovstvo, Rakúsko-Uhorsko, Československá republika). V priebehu stáročí ho pretínali rôzne obchodno-ekonomické cesty sprevádzané migračnými procesmi, ktoré neraz menili demografickú mapu tohto regiónu, kde sa premiešavalo obyvateľstvo celej Európy, ba aj Ázie. Napokon sa na území najzápadnejšej oblasti Ukrajiny a najvýchodnejšej časti Slovenska (aj celej Európskej únie) vytvorila tradícia dávnovkeého polyetnického súžitia rôznych národov a národností, ktoré si zachovali svoj jazyk a kultúru.

Analýza súčasných udalostí v rôznych kútoch Európy a Ázie, kde žije mnoho-národnostné obyvateľstvo, nám dovoľuje konštatovať, že často práve také regióny sú potenciálnym nebezpečenstvom, pretože tu môžu vznikať (a aj vznikajú) isté nedorozumenia medzi príslušníkmi rozličných etník, tradičné prejavy nepriazne či nevyriešené problémy, nevšímanie si ktorých prerastá do konfliktných zón.

Je prirodzené, že od toho, ako sa v tomto ponímaní cíti srdce Európy, do akej miery spoľahlivo pracuje, závisí aj zdravotný stav celej Európy. Preto je cieľom tejto publikácie poskytnúť prehľad jazykovej situácie a práv národnostných menšín v rámci Ukrajiny a Slovenska.

Jazyky národnostných menšín na východnom Slovensku

Národnostné školstvo v Prešovskom samosprávnom kraji

Slovensko je administratívne členené na osem vyšších územných celkov. Prešovský samosprávny kraj (PSK) sa nachádza v severovýchodnej časti Slovenskej republiky. Jeho územie je v súčasnosti identické s územím Prešovského kraja. Spomedzi všetkých krajov je najľudnatejší a rozlohou je druhým najväčším na Slovensku. Tvoria ho historické regióny severného, stredného a čiastočne južného Spiša, horného a dolného Šariša a horného Zemplína.

Kraj sa rozprestiera v smere západ – východ. Dĺžkou 250 km približne trikrát prekonáva svoju šírku. Vypĺňa celú severovýchodnú časť Slovenska (je najvýchodnejším krajom SR), má spoločné hranice s dvoma samostatnými štátmi – Poľskom (360 km), Ukrajinou (98 km) a s troma slovenskými krajinami – Košickým, Banskobystrickým a Žilinským samosprávnym krajom. Administratívne sa delí na 13 okresov: Bardejov, Humenné, Kežmarok, Levoča, Medzilaborce, Poprad, Prešov, Sabinov, Snina, Stará Ľubovňa, Stropkov, Svidník, Vranov nad Topľou.

- **Rozloha:** 8 974 km² (18,3 % rozlohy SR)
- **Počet obyvateľov:** 818 916 (15,1 % obyvateľstva SR) – stav k 31. 12. 2013 (zdroj: ŠÚ SR)
- **Hustota osídlenia:** 91 obyvateľov/km²
- **Ekonomicky aktívne obyvateľstvo:** 384 787 (47,7 %)
- **Priemerný vek:** 37,24 roka
- **Počet okresov:** 13
- **Počet miest:** 23
- **Počet obcí:** 665
- **Sídlo kraja:** Prešov (165 613 obyvateľov okresu)

Počtom obyvateľov si Prešovský kraj drží celoslovenský primát. Hustota zaľudnenia v kraji je druhá najnižšia medzi všetkými regiónmi Slovenska. V mestách žije takmer 50 % jeho obyvateľov. Viac ako 60 % obyvateľov je v produktívnom a takmer 23 % v predproduktívnom veku. Vysokoškolsky vzdelaných je necelých 10 % obyvateľov. Očakáva sa však, že ich podiel v najbližších rokoch výraznejšie narastie. Územie kraja je národnostne nehomogénne:

- viac ako deväť desatín tvorí obyvateľstvo slovenskej národnosti – 90,3 %,
- rómska národnosť predstavuje 4,5 %,
- rusínska 2,6 %,
- ukrajinská 0,8 %,
- česká 0,5 %,
- maďarská 0,1 %,
- zvyšok (1,2 %) tvoria ostatné národnosti.

Rómovia majú v Prešovskom kraji najväčšie zastúpenie v rámci celého Slovenska.

V prípade Rusínov a Ukrajincov vychádzame z premisy, že ide o jednu národnostnú menšinu s rôznou formou sebaidentifikácie a zároveň o autochtónnu minoritu regiónu severovýchodného Slovenska. Najväčšia koncentrácia Rusínov a Ukrajincov na Slovensku sa sústreďuje práve v Prešovskom kraji. Na Slovensku je približne 700 obcí s rusínskym obyvateľstvom a 22 obcí, v ktorých tvoria Rusíni viac ako 50 % obyvateľstva.

Česi a Moravia majú v Prešovskom kraji podpriemerné zastúpenie. Sever kraja patrí k lokalitám s najvyšším zastúpením Poliakov na Slovensku. Osobitnou etnografickou skupinou žijúcou na slovensko-poľskom pohraničí sú Goralí (zamagurská časť Spiša). Nemecké osídlenie sa sústredilo predovšetkým do historického regiónu Spiša a rozptýlene aj do väčších historických centier. Najviac Nemcov v rámci kraja žije v ich starej sídelnej oblasti, okrese Stará Ľubovňa. Zastúpenie Maďarov v Prešovskom kraji je minimálne. V rámci etnografickej štruktúry žijú na území Prešovského kraja ešte menšie skupiny Rusov, Bulharov, Židov a iných národností.¹

¹ Viac pozri na webovej stránke Prešovského samosprávneho kraja, <http://www.po-kraj.sk/sk/fakty/>

Základným právnym predpisom upravujúcim práva národnostných menšín je Ústava Slovenskej republiky. Najdôležitejšie medzinárodné zmluvy v oblasti ochrany práv národnostných menšín, ktorými je SR viazaná a majú prednosť pred zákonmi, sú Rámcový dohovor na ochranu národnostných menšín a Európska charta regionálnych alebo menšinových jazykov.²

Vo výchove a vzdelávaní detí a žiakov občanov patriacich k národnostným menšinám sa v rezorte školstva uplatňuje a dodržiava demokratické právo rodičov na voľbu vyučovacieho jazyka školy. Zákon č. 596/2003 Z. z. o štátnej správe v školstve a školskej samospráve a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov umožňuje radám, obecným školským radám a územným školským radám presadzovať záujmy miestnej a regionálnej samosprávy, rodičov a pedagógov v oblasti výchovy a vzdelávania, teda aj vyučovanie v materinskom jazyku.

Pre deti a žiakov občanov patriacich k národnostným menšinám sa výchova a vzdelávanie zaručuje

- a) v školách a v triedach, v ktorých sa výchova a vzdelávanie uskutočňuje v jazyku príslušnej národnostnej menšiny,
- b) v školách a v triedach, v ktorých je jedným z vyučovacích predmetov jazyk národnostnej menšiny a vyučovacím jazykom ostatných vyučovacích predmetov je štátny jazyk; v týchto školách a v triedach sa môžu niektoré predmety vyučovať v jazyku národnostnej menšiny, najmä výtvarná výchova, hudobná výchova, telesná výchova,
- c) v školských zariadeniach, v ktorých sa výchova uskutočňuje v jazyku národnostnej menšiny.³

zakladne-informacie/etnografia/ (prístup 17. 12. 2016).

² Ďalšie právne predpisy vzťahujúce sa na práva národnostných menšín sú: Zákon č. 184/1999 Z. z. o používaní jazykov národnostných menšín; Nariadenie vlády Slovenskej republiky č. 534/2011 Z. z. – nový platný a účinný zoznam označení obcí v jazykoch národnostných menšín; Nariadenie vlády Slovenskej republiky č. 535/2011 Z. z. ktorým sa vykonávajú niektoré ustanovenia zákona č. 184/1999 Z. z. o používaní jazykov národnostných menšín v znení neskorších predpisov atď.

³ *Štvrtá správa o implementácii Európskej charty regionálnych alebo menšinových jazykov v Slovenskej republike*, Bratislava 2014.

V nasledujúcej analýze počtu detí a žiakov hlásiacich sa ku konkrétnej národnosti a navštevujúcich materské školy, základné školy, stredné odborné školy, gymnáziá a konzervatóriá na území Prešovského kraja vychádzame z údajov na oficiálnej webovej stránke Centra vedecko-technických informácií SR.⁴ Tie ukazujú, že v regióne sa nachádza 529 materských škôl bez ohľadu na zriaďovateľa. Počet všetkých detí navštevujúcich materské školy je 24 261, ako vidno z nasledujúcej tabuľky č. 1. Počet detí hlásiacich sa k slovenskej národnosti je 23 863, čo predstavuje 98,36 %. Druhú najpočetnejšiu skupinu tvoria deti hlásiace sa k rómskej národnosti s počtom 251, čo predstavuje 1,03 %. Za ňou sú deti hlásiace sa k rusínskej národnosti s počtom 74, čo predstavuje 0,3 % a 15 detí hlásiacich sa k ukrajinskej národnosti, čo je 0,06 %. Počet detí hlásiacich sa k nemeckej alebo poľskej národnosti na území Prešovského kraja predstavuje 0. Jedno dieťa sa hlási k maďarskej národnosti.

Tabuľka 1. Materské školy Prešovského kraja – stav k 15. 9. 2015

Územie	Deti celkom	spolu štátna prísluš. SR	Deti podľa národností									Iná štátna príslušnosť	
			v tom národnosť									cu-dzinci	z toho s trval. pobyt. v SR
			sloven-ská	česká morav., sliez.	maďar-ská	ukra-jinská	rusín-ska	poľská	nemec-ká	rómska	iná		
MŠ-štátne	22350	22323	22041	7	1	10	68	0	0	185	11	27	20
MŠ - súkromné	930	926	914	0	0	1	4	0	0	0	7	4	1
MŠ-cirkevné	981	980	908	0	0	4	2	0	0	66	0	1	1
Prešovský kraj spolu	24261	24229	23863	7	1	15	74	0	0	251	18	32	22

Ak sa pozrieme na tabuľkový prehľad materských škôl štátnych (tabuľka 2), vidíme, že najviac detí hlásiacich sa k rómskej národnosti navštevuje materské školy v Levoči, Kežmarku a Prešove, detí hlásiacich sa k rusínskej národnosti je najviac v Medzilaborciach, Prešove, Svidníku a Humennom. Deti, ktoré sa hlásia k ukrajinskej národnosti, sú v maličkých počtoch roztrúsené v Prešove, Starej Ľubovni, Prešove, Snine, Medzilaborciach a pod.

Tabuľka 3 mapuje situáciu za posledných sedem rokov, ukazuje počet detí hlásiacich sa k jednotlivým národnostiam počnúc stavom k 15. 9. 2009 a končiac stavom k 15. 9. 2015. Vidíme, že celkový počet detí narástol z roku 2009 do roku 2015 o 2 402, počet detí hlásiacich sa k ukrajinskej národnosti mal klesajúci charakter, zo 40 detí v roku 2009 tento stav klesol na 15 v roku 2015. Avšak rastúci trend vidíme u detí s rusínskou národnosťou, keď sa počet 44 detí z roku 2009 vyšplhal k 15. 9. 2015 na 74. Najpočetnejšiu skupinu tvoria deti hlásiace sa k rómskej národnosti, kde najnižší počet činilo 242 detí v roku 2009 a najvyšší počet 350 detí bol v roku 2013 (rastúci trend medzi rokmi 2009 – 2013), po tomto roku trend klesá.

⁴ Pozri časť Informácie o školstve, Centrum vedecko-technických informácií SR, http://www.cvtisr.sk/cvti-sr-vedecka-kniznica/informacie-o-skolstve.html?page_id=8868 (prístup 17. 12. 2016).

Tabuľka 2. Materské školy Prešovského kraja – stav k 15. 9. 2015 (štátne)

Územie	Deti celkom	Deti podľa národností										Iná štátna príslušnosť	
		spolu štátna prísluš. SR	v tom národnosť										
			sloven-ská	česká morav., sliez.	ma-ďar-ská	ukra-jinská	rusín-ska	poľ-ská	ne-mecká	róm-ska	iná	cu-dzinci	z toho s trval. pobyt. v SR
Bardejov	2 051	2 050	2 033	1	0	0	1	0	0	15	0	1	1
Humenné	1 577	1 574	1 567	2	0	0	5	0	0	0	0	3	3
Kežmarok	2 104	2 102	2 059	0	0	1	0	0	0	42	0	2	0
Levoča	1 069	1 069	998	0	0	0	0	0	0	71	0	0	0
Medzilaborce	221	218	171	1	0	1	35	0	0	10	0	3	3
Poprad	2 758	2 753	2 748	0	0	1	2	0	0	0	2	5	4
Prešov	4 860	4 855	4 803	2	1	3	10	0	0	32	4	5	2
Sabinov	1 887	1 886	1 885	0	0	0	0	0	0	0	1	1	1
Snina	730	730	726	0	0	1	0	0	0	3	0	0	0
Stará Ľubovňa	1 453	1 452	1 439	0	0	3	1	0	0	9	0	1	1
Stropkov	576	576	573	0	0	0	3	0	0	0	0	0	0
Svidník	897	895	882	1	0	0	10	0	0	2	0	2	1
Vranov n. Topľou	2 167	2 163	2 157	0	0	0	1	0	0	1	4	4	4
Prešovský kraj - spolu	22350	22323	22041	7	1	10	68	0	0	185	11	27	20

Ak percentuálne vyjadríme počet detí hlásiacich sa k rusínskej národnosti v roku 2009 (44 detí), toto číslo predstavuje 0,2 % z celkového počtu detí a v roku 2015 je to 0,3 %. Deti hlásiace sa k ukrajinskej národnosti v roku 2009 predstavujú 0,18 %, kým v roku 2015 je to už len 0,06 %.

Tabuľka 3. Materské školy Prešovského kraja – stav od 15. 9. 2009 do 15. 9. 2015

		Deti podľa národností										Iná štátna	
	Deti celkom	spolu štátna prísluš. SR	v tom národnosť									príslušnosť	
			sloven-ská	česká morav., sliez.	maďar-ská	ukra-jinská	rusín-ska	poľ-ská	ne-mec-ká	róm-ska	iná	cu-dzinci	z toho s trvalým pobytom v SR
MŠ - k 15.9.2009	21859	21847	21507	5	0	40	44	0	2	242	7	12	11
MŠ - k 15.9.2010	21772	21747	21358	12	0	33	45	1	3	279	16	25	15
MŠ - k 15.9.2011	22531	22514	22117	13	0	27	47	0	1	298	11	17	11
MŠ - k 15.9.2012	23182	23161	22740	7	2	18	53	0	1	323	17	21	14
MŠ - k 15.9.2013	23761	23737	23274	9	1	12	64	0	0	350	24	27	24
MŠ - k 15.9.2014	24123	24079	23748	8	1	14	64	0	0	228	16	44	34
MŠ - k 15.9.2015	24261	24229	23863	7	1	15	74	0	0	251	18	32	22

Na území Prešovského kraja sa nachádza spolu 406 základných škôl bez ohľadu na zriaďovateľa, na ktorých študuje 73 124 žiakov. Nasledujúca tabuľka č. 4 ukazuje počty žiakov a ich príslušnosť k národnostnej menšine.

Tabuľka 4. Základné školy na území Prešovského kraja – stav k 15. 9. 2015

Územie	Žiaci celkom	Žiaci podľa národnosti										Iná štátna	
		spolu štátna prísluš. SR	v tom národnosť									príslušnosť	
			sloven-ská	česká morav., sliez.	maďar-ská	ukrajín-ská	rusín-ská	poľs-ká	nemec-ká	róm-ská	iná	Cu-dzinci	z toho s trval. pobyt. v SR
ZŠ štátne	68 473	68 361	67 780	61	5	29	144	4	11	284	43	112	88
ZŠ súkromné	567	564	552	1	0	0	0	0	0	0	11	3	3
ZŠ cirkevné	4 084	4 082	3 927	0	0	2	0	0	0	153	0	2	2
ZŠ-spolu	73 124	73 007	72 259	62	5	31	144	4	11	437	54	117	93

Pri percentuálnom prepočítaní zistíme, že 144 žiakov hlásiacich sa k rusínskej národnosti predstavuje 0,2 % zo všetkých žiakov študujúcich na základných školách, 31 žiakov ukrajinskej národnosti predstavuje 0,04 % a 437 žiakov hlásiacich sa k rómskej národnosti predstavuje 0,6 % zo všetkých žiakov študujúcich na základných školách.

Vzhľadom na to, že podľa tabuľky č. 4 všetci žiaci rusínskej národnosti študujú na štátnych základných školách, pozrieme sa detailnejšie na počet žiakov hlásiacich sa k rusínskej národnosti podľa jednotlivých okresov Prešovského kraja. Tento prehľad nám ukáže nasledujúca tabuľka.

Tabuľka 5. Základné školy – stav k 15. 9. 2015 (štátne)

Územie	Žiaci celkom	Žiaci podľa národnosti										Iná štátna	
		spolu štátna prísluš. SR	v tom národnosť									príslušnosť	
			sloven-ská	česká morav., sliez.	maďarská	ukrajín-ská	rusín-ská	poľs-ká	ne-mecká	róm-ská	iná	cu-dzinci	z toho s trval. pobyt. v SR
Bardejov	6459	6455	6399	7	0	2	5	3	0	32	7	4	2
Humenné	4273	4262	4197	5	0	3	10	0	1	46	0	11	11
Kežmarok	7994	7991	7978	4	0	0	0	0	0	5	4	3	2
Levoča	2891	2886	2881	4	0	0	0	0	1	0	0	5	4
Medzilabor.	725	725	643	1	0	2	73	0	0	5	1	0	0
Poprad	8609	8602	8586	6	1	0	1	0	2	0	6	7	7
Prešov	12698	12659	12617	7	2	6	12	0	2	1	12	39	21
Sabinov	6064	6060	6059	1	0	0	0	0	0	0	0	4	3
Snina	2334	2328	2309	3	0	2	13	0	0	0	1	6	6
Stará Ľubovňa	4685	4679	4646	0	0	5	19	0	5	3	1	6	6
Stropkov	1459	1453	1433	12	0	0	1	0	0	0	7	6	6
Svidník	2604	2602	2395	0	0	7	9	0	0	191	0	2	2
Vranov nad Topľou	7678	7659	7637	11	2	2	1	1	0	1	4	19	18
Prešovský kraj-spolu	68473	68361	67780	61	5	29	144	4	11	284	43	112	88

Ak sa pozrieme bližšie na počet detí študujúcich na štátnych základných školách (viď tabuľka č. 5), prvenstvo pri žiakoch s rusínskou národnosťou má okres Medzilaborce (73), potom nasleduje Stará Ľubovňa (19), Snina (13) a Prešov (12), Humenné (10), pri deťoch s ukrajinskou národnosťou je prvý Svidník (7), na druhom mieste je okres Prešov (6).

Na území Prešovského kraja sa nachádza spolu 114 stredných škôl bez ohľadu na zriaďovateľa, na ktorých študuje 33 255 žiakov denného štúdia. Z tohto počtu je 81 stredných škôl v zriaďovateľskej pôsobnosti PSK s celkovým počtom žiakov 27 112 v dennom štúdiu. (Pozn. Vzhľadom na to, že nemáme údaje o národnosti žiakov stredných škôl iných foriem štúdia – nadstavbového a pod., berieme do úvahy len žiakov denného štúdia.)

Tabuľka 6. SOŠ, gymnáziá, konzervatóriá na území Prešovského kraja – stav k 15. 9. 2015

Územie	Žiaci podľa štátneho občianstva a národnosti												
	úhr- nom	štátne občianstvo SR										iné štátne občianstvo	
		spolu	v tom národnosť									spolu	s trv. pobytom v SR
			sloven- ská	česká	maďar- ská	nemec- ká	rómska	rusín- ska	poľská	ukrajin- ská	iná		
SOŠ-štátne	18 618	18 602	18 508	9	4	3	16	35	3	20	4	16	15
SOŠ-súkromné	2 285	2 283	2 275	1	1	0	4	0	0	0	2	2	2
SOŠ-cirkev.	579	579	573	1	0	0	4	0	0	1	0	0	0
Gymnázia štátne	8 494	8 463	8 381	4	2	1	1	53	1	12	8	31	2
Gymnázia súkromné	613	611	608	0	0	0	0	0	1	0	2	2	1
Gymnázia cirkevné	2 526	2 522	2 518	0	0	0	0	2	0	2	0	4	2
Konzervatór. súkromné	140	140	136	0	0	0	0	2	0	1	1	0	0
Spolu	33 255	33 200	32 999	15	7	4	25	92	5	36	17	55	22

Z údajov tabuľky 6 vidíme, že počet žiakov, ktorí sa hlásia k slovenskej národnosti je 32 999, čo predstavuje 99,23 %, počet žiakov, ktorí sa hlásia k rusínskej národnosti je 92, čo predstavuje 0,28 %, počet žiakov s ukrajinskou národnosťou je 36 žiakov, čo predstavuje 0,1 %. Počet žiakov hlásiacich sa k poľskej národnosti je 5 a k nemeckej národnosti 4.

Je pravdou, že ak by sme nahliadli do tried materských, základných alebo stredných škôl Prešovského kraja, našli by sme tam omnoho viac rómskych žiakov, ako ukazujú vyššie uvedené tabuľky. Dôvody, prečo je to tak, sú viaceré, bližšie sa im venujeme v časti K problematike rómskeho národnostného školstva.

Možnosti vzdelávania Rusínov-Ukrajincov na Slovensku

Po 2. svetovej vojne, v rokoch 1945 – 1947 vznikali na východe Slovenska najmä ruské školy, rýchlo sa rozrastala sieť základných ľudových a meštianskych škôl, ako aj gymnázií. V rokoch 1952 – 1953 existujúce ruské základné školy začali prechádzať na vyučovací jazyk ukrajinský. Tieto zmeny v prospech ukrajinskej orientácie obyvateľstva boli oficiálne realizované v školstve, kultúre, administratíve. Naďalej však pokračovali spory a zápasy stúpcencov ruského, ukrajinského a rusínskeho smeru, sčasti potrebné a nutné, často aj samoúčelné a nekorektné, ale hlavne bez záujmu a účasti väčšiny, širších vrstiev obyvateľstva. Počet ukrajinských škôl na severovýchodnom Slovensku narastal rýchlym tempom a zužovať tento proces iba na ideologický tlak či „ukrajinizáciu“ je zjednodušené a povrchné, ignorujúce ducha tej doby, historické reálie, ovplyvnené najmä oslobodením ČSR od fašizmu v roku 1945.

Koncom roka 1947 podľa Správy štátneho plánovacieho a štatistického úradu ukrajinské (ruské) školy na Slovensku navštevovalo 17 362 žiakov a študentov. Z toho do národných škôl chodilo 16 540 žiakov, na gymnáziách študovalo 648 a na Ruskej učiteľskej akadémii 174 poslucháčov. K uvedenému dátumu sa tieto národnostné školy nachádzali v okresoch: Bardejov, Gelnica, Giraltovce, Humenné, Kežmarok, Kráľovský Chlmec, Levoča, Medzilaborce, Prešov, Sabinov, Snina, Spišská Nová Ves, Spišská Stará Ves, Stará Ľubovňa, Stropkov, Svidník, Trebišov a Vranov. Ich počet sa však postupne značne zredukoval: pokiaľ v školskom roku 1966/1967 existovalo 58 ukrajinských škôl s 5 154 žiakmi, v školskom roku 1985/86 to bolo už len 19 škôl s 1 343 žiakmi a v školskom roku 1996/1997 iba 10 škôl so 700 žiakmi.

Tabuľka 7.

Školský rok	Počet		
	základných škôl	tried	žiakov
1966/67	58	225	5154
1969/70	41	133	2686
1972/73	40	134	2532
1973/74	40	133	2400
1976/77	34	124	2222
1980/81	21	99	1674
1985/86	19	84	1343
1990/91	15	70	908

Materiály archívu Zväzu Rusínov–Ukrajincov v Prešove za školský rok 1992/1993 poskytujú pomerne dobrý prehľad o počtoch a stave ukrajinských národnostných škôl:

- okres Humenné: ZŠ r. 1.-5. 9, plne organizované ZŠ r. 1.- 9. 12, spolu: 21 škôl
- okres Svidník: plne organizované ZŠ r. 1.- 9. 14, spolu: 14 škôl
- okres Bardejov: ZŠ r. 1.- 5. 6, plne organizované ZŠ r. 1.- 9. 4, spolu: 10 škôl
- okres Stará Ľubovňa: plne organizované ZŠ r. 1.-9. 4, spolu: 4 školy
- okres Prešov: gymnázium a plne organizovaná ZŠ r. 1-9. 1, spolu: 1 škola

Spolu: 6 okresov, ZŠ r. 1. – 5. 15, 1 gymnázium a plne organizované ZŠ r. 1. – 9. 35, spolu: 51 škôl.

V školskom roku 2011/2012 tvorilo ešte národnostné ukrajinské školstvo 1 gymnázium a 7 ZŠ: Gymnázium a ZŠ T. Ševčenka Prešov, ZŠ Jarabina, ZŠ Údol, ZŠ Chmeľová, ZŠ Nižná Polianka, ZŠ Humenné a ZŠ Habura. Školský systém Slovenskej republiky dnes zaručuje, že školy s vyučovacím jazykom a vyučovaním jazyka národnostných menšín tvoria súčasť výchovno-vzdelávacej sústavy. Vzdelanie na nich dosiahnuté je adekvátne vzdelaniu na školách s vyučovacím jazykom slovenským. V školskom roku 2015/2016 malo ukrajinské národnostné školstvo už iba 4 školy: Prešov, Humenné, Údol a Jarabina, s malými počtami žiakov. Predstavujú zvyšky, fragmenty bývalého ukrajinského národnostného a školstva.

Katedra ukrajinistiky Inštitútu ukrajinistiky a stredoeurópskych štúdií (IUSŠ) Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove ponúka dva študijné programy: Učiteľstvo ukrajinského jazyka a literatúry v kombinácii a Ukrajinský jazyk a kultúra v kombinácii (v rámci študijného odboru prekladateľstva a tlmočníctva) na 1. a 2. stupni štúdia, má teda akreditáciu na bakalárske a magisterské vzdelávanie. Katedra ukrajinistiky pripravuje učiteľov pre národnostné školstvo SR, druhý stupeň základných škôl a stredné školy. Absolventi magisterského štúdia môžu pokračovať v doktorandskom štúdiu v dennej alebo externej forme, pričom interná forma trvá zvyčajne štyri roky a externá – päť rokov.

Učiteľov pre 1. stupeň základných škôl s vyučovacím jazykom ukrajinským už niekoľko rokov nepripravuje žiadna inštitúcia. Po odchode do dôchodku terajších učiteľov ukrajinského jazyka pôsobiach na prvom stupni základných škôl ich nebude mať kto nahradiť.

Na Univerzite Konštantína Filozofa v Nitre ponúkajú v rámci bakalárskeho študijného programu východoslovenské jazyky a kultúry aj ukrajinský jazyk. Výučbu zabezpečuje ukrajinská lektorka.

Počas štúdia majú študenti-ukrajinisti široké možnosti absolvovať zahraničné niekoľkomesačné pobyty, o ktoré sa môžu uchádzať cez Slovenskú akademickú informačnú agentúru (SAIA) a cez Erasmus, zameraných na mobilitu a spoluprácu vo vysokoškolskom vzdelávaní v Európe. V rámci Erazmu má katedra veľmi dobrú spoluprácu s poľskými ukrajinistickými centrami v Jagelovskej univerzite, Varšavskej univerzite, Ľubľinskej univerzite a Wroclawskej univerzite. V Českej republike sa katedre osvedčila spolupráca s Ústavom slavistiky Masarykovej univerzity v Brne, kde sa ukrajinistika študuje. Katedra ukrajinistiky IUSŠ svojich študentov a pedagóg-

gov vysiela na pobyty do zahraničia, ale rovnako študentov z Ukrajiny a iných krajín prijíma cez Národný štipendijný program SR, cez SAIA a Erasmus.

K vzdelávaniu príslušníkov ukrajinskej národnostnej menšiny prispieva aj Zväz Rusínov-Ukrajincov SR, ktorý organizuje v priebehu roka mnohé podujatia najmä v Centre ukrajinskej kultúry v Prešove. Viaceré sú určené pre žiakov národnostných škôl. Dlhú históriu má Festival drámy a umeleckého slova Alexandra Duchnoviča, súťažná prehliadka v umeleckom prednese poézie a prózy. Podobne Struny srdca – prehliadka v umeleckom prednese je venovaná spisovateľke a kultúrnej dejateľke Irene Nevyckej. Tejto prehliadky sa zúčastňujú ženy rôzneho veku a profesii vrátane študentiek vysokých škôl.

Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidníku (MUK), najstaršie národnostné špecializované múzeum s celoslovenskou pôsobnosťou, venujúce sa dokumentácii základných etáp kultúrno-historického a sociálno-ekonomického vývoja Ukrajincov na Slovensku, prispieva k rozvoju ukrajinskej národnostnej menšiny. Má tri expozície: Hlavná kultúrno-historická expozícia, Národopisná expozícia v prírode – skanzen a Umelecko-historická expozícia – Galéria Dezidera Millyho. MUK k vzdelaniu príslušníkov národnostných menšín prispieva organizovaním mnohých podujatí, ponukou vzdelávacích programov pre materské školy, pre základné a stredné školy, organizovaním kultúrno-vzdelávacích podujatí pre žiakov škôl, tvorivých dielní, inštaláciou výstav, zverejňovaním knižných a iných odborných výstupov svojich pracovníkov, organizovaním medzinárodných konferencií, seminárov, besied a i.

Učitelia ukrajinských národnostných škôl majú možnosť publikovať svoje odborné príspevky nielen v slovenskej tlači, ale aj v tlači a v publikáciách, ktoré vychádzajú v ukrajinskom jazyku. Je to Vedecký zborník Múzea ukrajinskej kultúry, literárno-umelecký a publicistický časopis Dukla, orgán Zväzu ukrajinských spisovateľov na Slovensku, noviny *Nove žyttá*, orgán Zväzu Rusínov-Ukrajincov SR, a žiaci môžu prispievať do detského časopisu *Veselka*.

Zánik školstva je najhorším signálom pre budúcnosť každého národa, národnosti, etnika. Vyššie uvedené údaje pochádzajú zo štatistík ministerstva školstva, dobových dokumentov orgánov štátnej správy okresov a krajov, školskej inšpekcie, početných odborných publikácií. Príčinou postupného zanikania ukrajinských škôl v 2. polovici minulého storočia bol fakt, že veľká časť Rusínov východného Slovenska neprijala ukrajinský jazyk za svoj materinský, a preto sa preorientovala na školy s vyučovacím jazykom slovenským.

Zmenu ukrajinského jazyka na slovenský zdôvodňovala rodičovská verejnosť nestotožnením sa s týmto jazykom popri tradičnom používaní nárečí v súkromí, ako aj väčšou náročnosťou zvládnutia štúdia na slovenských stredných a vysokých školách. Tento dlhodobý, postupný proces v 60. – 90. rokoch minulého storočia bol sprevádzaný požiadavkami najprv vyučovať po slovensky prírodovedné, neskôr aj iné predmety. Minimum týchto škôl zostalo iba s vyučovaním ukrajinského jazyka a literatúry, dnes už ukrajinčina takmer zanikla aj ako nepovinný predmet.

„Ukrajinizácia“ nebola plne úspešná, mnoho rusinských občanov z princípu alebo kvôli forme jej zavádzania ju neprijala. Tá časť Rusínov, najmä z radov inteligencie, ktorá sa vzdelávala na ukrajinských školách doma alebo v ZSSR (na Ukrajine), nadobudla ukrajinské vedomie a hlási sa k ukrajinskej národnosti. Zároveň sa natíska otázka, či dnešná „antiukrajinizácia“, popieranie väzieb s ľuďmi žijúcimi za východnou hranicou prispeje k zvýšeniu národného povedomia obyvateľov. Ilúziou je myslieť si, že „ukrajinizácia“ spôsobila všetko zlo v živote Rusínov a jej kritika vyrieši zrazu, ľahko a jednoducho všetky dnešné problémy tejto národnosti a prinesie žiadané efekty v budúcnosti. Spolu s kritikou ukrajinizácie je potrebné uviesť si fakt, že v minulosti neexistovalo nijaké rusínske školstvo a vyučovacím jazykom bola zmes ruštiny, staroslovienciny, cirkevnej slovančiny, tzv. „jazyčie“. Nepriať ukrajinský jazyk zároveň vyžaduje odpovedať, resp. aspoň uvažovať nad logickou otázkou: keď mal rusínsky jazyk podobu nárečia a kodifikovaný bol až v roku 1995, mal v školách zostať maďarský, ruský, starosloviensky jazyk, či sa malo prejsť na slovenský jazyk a latinskú abecedu.

Situácia v rusínskom školstve

Po roku 1989 si najmä kodifikovaním spisovného jazyka (1995) uplatnila právo na vzdelávanie v materinskom jazyku aj rusínska menšina. Jej dynamický rozvoj v uvedenom období dokumentujú výsledky sčítania ľudu z roku 2011, pri ktorých sa k nej prihlásilo 33 482 obyvateľov, čo oproti sčítaniu v roku 2001 predstavovalo nárast o 38 % a oproti sčítaniu v roku 1991 nárast až o 96 % občanov. To, že počet Rusínov na Slovensku je podstatne vyšší, dokumentuje skutočnosť, že k materinskému rusínskemu jazyku sa v dvoch po sebe nasledujúcich sčítaniach (2001 a 2011) prihlásilo 55-tisíc občanov Slovenska.⁵

V Prešovskom kraji podľa sčítania ľudu z roku 2001 okrem 761 741 Slovákov žilo 21 150 Rusínov, teda 2,7 %.⁶ V roku 2011 sa k rusínskej národnosti prihlásilo 28 835 obyvateľov Prešovského kraja, čo predstavuje 3,5 % trvalo bývajúceho obyvateľstva.⁷ V súčasnosti predstavuje rusínske obyvateľstvo zhruba 2,6 %.⁸

Spomedzi všetkých oblastí života rusínskej národnostnej menšiny na Slovensku je rusínsky jazyk najviac používaný vo sfére kultúry. Zároveň je aj liturgickým jazykom v obradoch pravoslávnej či gréckokatolíckej cirkvi, Divadlo Alexandra Duchnoviča v Prešove ho používa ako javiskovú reč, väčšina predstavení Podduklianskeho

⁵ *Stratégia národnostnej politiky pre Rusínov žijúcich na Slovensku*, 2016, http://www.most-hid.sk/sites/default/files/downloadable-files/ov_rusinska_narodnost.pdf (prístup 17. 12. 2016).

⁶ *Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001*, s. 19, 21.

⁷ *Základné údaje zo sčítania obyvateľov, domov a bytov 2011*, Štatistický úrad SR 2012.

⁸ Viac pozri na webovej stránke Prešovského samosprávneho kraja, c. d.

umeleckého ľudového súboru je dramaturgicky postavená na prezentácii rusínskych tradícií (piesne, zvyky, hovorené slovo).

Rusínsky jazyk bol zavedený do vzdelávacieho systému v SR od školského roku 1997/1998. Jeho uvedenie do praxe vychádzalo z Koncepcie vzdelávania detí občanov Slovenskej republiky rusínskej národnosti, ktorá akceptovala základné princípy alternatívneho vzdelávania i spoločenskú požiadavku občanov rusínskej národnosti na vzdelanie v materinskom jazyku. Začleneniu rusínskeho jazyka do školského systému predchádzali dva prieskumy záujmu rodičov. Prvý v roku 1994 bol zameraný na zistenie záujmu rodičov o výučbu predmetu rusínsky jazyk a kultúra v 2. ročníku ZŠ. Na základe získaných výsledkov bol v tom čase záujem o výučbu rusínskeho jazyka v troch okresoch u 251 žiakov. Druhý, podrobnejší prieskum, prebiehal začiatkom roku 1996 prostredníctvom školských správ východného Slovenska, t. j. tam, kde podľa sčítania obyvateľstva z roku 1991 bola najväčšia koncentrácia Rusínov. Vyhodnotenie prieskumu ukázalo, že v 47 obciach v 57 základných školách malo záujem o vyučovanie rusínskeho jazyka 582 žiakov. Na základe uvedených prieskumov a po vypracovaní základných školských dokumentov bolo možné v školskom roku 1997/1998 zaviesť predmet rusínsky jazyk a literatúra do 12 základných škôl. Praktické riešenie problému v skutočnosti však nebolo až také úspešné ako signalizoval prieskum, pretože výučba rusínskeho jazyka v školskom roku 1997/1998 sa napokon začala iba v štyroch základných školách – v Medzilaborciach a vo Svidníku. Počet žiakov, ktorí sa do roku 2012 na Slovensku učili rusínsky jazyk, sa medziročne pohyboval v rozpätí 180 – 220.⁹

Avšak najväčším známym problémom, s ktorým Rusíni na Slovensku v procese rozvoja svojho školstva bojujú, je progresívna asimilácia mladej a strednej generácie vo všetkých sociálnych skupinách – v rodine, škole, v kruhu svojich priateľov a blízkych, v cirkevných spoločenstvách. Tento stav ešte zhoršuje sociálna a ekonomická situácia v regióne severovýchodného Slovenska.¹⁰

Atribúty ako národná hrdosť, vzťah k svojmu jazyku, jeho pestovanie a rozvoj v súčasnosti už nie sú „v kurze“, aj napriek tomu, že sa za posledné roky vyvinula enormná podpora k používaniu rusínskeho jazyka nielen zo strany štátu, ale aj zo strany rôznych občianskych združení, organizácií, spolkov, súborov a pod. Ako bolo vyššie spomenuté, štát vytvoril podmienky na výučbu rusínskeho jazyka počnúc školským rokom 1997/1998. Odvtedy zaviedol na základe požiadavky zákonných zástupcov rusínsky jazyk. Vytvorili sa podmienky, teda učebné osnovy a učebné plány. Postupne sa vydávali učebnice, boli pokryté všetky ročníky základných a stredných škôl. Štát vydal pre rusínske školstvo 4 000 učebníc, pre jednotlivé roč-

⁹ Plišková, A.: Rusínsky jazyk v epoche nového národného obrodzenia. In: *Rusíni na Slovensku – súčasné postavenie a historické kontexty vývinu*. Bratislava – Prešov: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska 2012, s. 14 – 16, http://www.rusyn.sk/data/att/7081_subor.pdf (prístup 17. 12. 2016).

¹⁰ Pšenak, J.: Vzdelávanie detí občanov Slovenskej republiky nemeckej, ukrajinskej a rusínskej národnosti. In: *Prace naukowe Akademii im. Jana Długosza w Czestochowie*, 2012.

níky zväčša v náklade od 200 do 400 kusov. Učebnice, ktoré boli v rusínčine, však vyšli naposledy v roku 2011. Ide o tituly, ktoré sa školám dodávali bezplatne podľa výšky prideleného rozpočtu na nákup a distribúciu učebníc.¹¹

V školskom roku 2004/2005 sa predmet rusínsky jazyk a literatúra vyučoval už na 9 ZŠ ako nepovinný predmet, na jednej ZŠ (Šarišský Štiavnik) ako povinný, na gymnáziu v Medzilaborciach ako krúžok. V školskom roku 2006/2007 bolo evidovaných už len osem ZŠ (Stakčín, Radvaň nad Laborcom, Pčoliné, Kolbovce, Svidník, Medzilaborce, Šarišský Štiavnik) s počtom žiakov 198, pričom v uvedenom čase bol evidovaný pokles počtu žiakov v porovnaní s počtom žiakov z roku 2003, ktorí navštevovali akúkoľvek formu vyučovania rusínskeho jazyka, minimálne o 50 %.¹²

Postupný pokles záujmu o rusínčinu potvrdzuje školský rok 2015/2016, keď sa tento predmet vyučuje už len:

- na základnej škole v Kalnej Roztoke 17 žiakov, v Materskej škole je 15 detí (spolu 32),
- na základnej škole v Čabinách, kde je otvorená 1 trieda (12 žiakov – 2 prváci, 3 druháci, 1 tretiak a 6 štvrtáci), a v materskej škole, kde majú zapísaných 11 detí.

V súčasnosti sa rusínsky jazyk nevyučuje na žiadnej strednej škole aj napriek tomu, že žiaci a ich zákonní zástupcovia boli o tejto možnosti informovaní. Na Gymnáziu v Medzilaborciach sa v školskom roku 2002/2003 realizovala výučba rusínskeho jazyka ako nepovinného predmetu, ktorú zabezpečoval absolvent Prešovskej univerzity. O rok neskôr jeho výučba zanikla a podľa informácií z webovej stránky školy sa na tomto gymnáziu viedol už len krúžok rusínskeho jazyka a kultúry. Zaevidované boli pokusy o založenie triedy alebo skupiny v rámci triedy s vyučovaním rusínskeho jazyka na Strednej pedagogickej škole v Prešove, ktorá by mala vychovávať učiteľov aj pre národnostne zmiešané regióny alebo obce s menšinovým rusínskym obyvateľstvom. Napriek tomu, že určitý počet žiakov o rusínčinu prejavil záujem, vedenie školy nakoniec túto výučbu nezačalo, argumentujúc nedostatočným počtom prihlásených žiakov a absenciou kvalifikovaného učiteľa.¹³

V školskom roku 2015/2016 sa k rusínskej národnosti prihlásilo 92 žiakov. Odbor školstva Úradu Prešovského samosprávneho kraja urobil prieskum, do ktorého boli zapojené školy v zriaďovateľskej pôsobnosti PSK, vo veci záujmu používania resp. výučby rusínskeho jazyka na týchto školách, pričom výsledkom bolo, že ani jedna

¹¹ O rusínčinu nie je záujem, klesá počet škôl i žiakov. In: *webnoviny*, 20. 12. 2013, <http://www.webnoviny.sk/slovensko/clanok/770266-o-rusincinu-nie-je-zaujem-klesa-pocet-skol-i-ziakov/> (prístup 17. 12. 2016).

¹² Plišková, A.: *Rusínsky jazyk na Slovensku – náčrt vývoja a súčasné problémy*. Prešov: MPC, 2007, 116 s.

¹³ Plišková, A.: Rusínsky jazyk v kontexte Európskej charty regionálnych alebo menšinových jazykov. In: *Rusýňskij jazyk na Slovačiji: 20 rokov kodifikaciji*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove 2015, s. 202 – 31.

oslovená škola nezaznamenala záujem zo strany žiakov alebo ich zákonných zástupcov o vyučovanie predmetov v rusínskom jazyku. Väčšina oslovených vybraných škôl v okresoch s rusínskou národnosťou uviedla, že všetci žiaci sa hlásia k slovenskej národnosti (stav k 15. 9. 2015). Niektoré školy (napr. SOŠ technická v Humennom, SŠ J. Henischa v Bardejove atď.) hlásili jedného žiaka rusínskej národnosti, SPŠ Svidník hlási dvoch žiakov rusínskej národnosti, SOŠ A. Warhola Medzilaborce 3 žiakov rusínskej národnosti, Gymnázium T. Vansovej v Starej Ľubovni 4 žiakov rusínskej národnosti. Najviac žiakov rusínskej národnosti má Gymnázium v Medzilaborciach, ktoré k 15. 9. 2015 hlásilo 22 žiakov rusínskej národnosti (v súčasnosti na tejto škole prebieha už len folklórny krúžok Kamjana, ktorý prezentuje rusínsku kultúru).

Od akademického roku 1999/2000 bol z iniciatívy vlády SR na Prešovskej univerzite založený Ústav národnostných štúdií a cudzích jazykov s Oddelením rusínskeho jazyka a kultúry, ktorý poskytoval do konca akademického roka 2005/2006 iba prehĺbenú formu štúdia rusínskeho jazyka pre študentov Učiteľstva pre 1. stupeň ZŠ. Po dlhoročných problémoch bol v roku 2005 Akreditačnou komisiou SR schválený projekt učiteľského bakalárskeho študijného programu rusínsky jazyk a literatúra, v roku 2008 aj magisterského študijného programu rusínsky jazyk a literatúra.¹⁴

Oba študijné programy od roku 2008 realizuje samostatný Ústav rusínskeho jazyka a kultúry, vedecko-pedagogické pracovisko Prešovskej univerzity, ktoré je zamerané na štyri oblasti: vedeckovýskumnú a vývojovú rovinu normotvorby rusínskeho spisovného jazyka, pedagogicko-výchovnú, publikačnú a dokumentačnú činnosť.

Jazyk a vzdelávanie poľskej, maďarskej a nemeckej národnostnej menšiny

Súčasnú poľskú národnostnú menšinu na Slovensku tvoria tí príslušníci, ktorí sem prišli v rôznom období za prácou alebo štúdiom, založili si tu rodiny a zostali tu žiť. Sú to aj potomkovia tých, ktorí sem prišli počas 2. svetovej vojny alebo bezprostredne po nej. V neposlednom rade sú to aj poľskí goralia zo slovensko-poľského pohraničia. Príslušníci poľskej národnostnej menšiny žijú roztrúsene na celom území Slovenska. Zo sčítania obyvateľstva v roku 2011 vyplýva, že na území Slovenskej republiky sa k poľskej národnosti prihlásilo 3 084 obyvateľov, z čoho 630 obyvateľov bolo z Prešovského kraja.¹⁵

Vzdelávanie detí a mládeže príslušníkov poľskej národnostnej menšiny na Slovensku je zabezpečované výlučne neziskovými organizáciami. Poľská sobotno-

¹⁴ Plišková, A.: Rusínsky jazyk v kontexte Európskej charty regionálnych alebo menšinových jazykov. In: *Rusynskyj jazyk na Slovačiji: 20 rokov kodifikaciji*, c. d., s. 202 – 31.

¹⁵ *Obyvateľstvo podľa národnosti. Základné údaje zo sčítania obyvateľov, domov a bytov 2011*, Štatistický úrad SR 2012.

nedeľná škola v Žiline so sídlom v Cirkevnej základnej škole Romualda Zaymusa v Žiline je evidovaná v poľskom školskom systéme. Krúžok poľského jazyka pri Cirkevnom centre voľného času v Nitre ponúka výučbu poľského jazyka pre deti predškolského veku a žiakov prvého stupňa základnej školy. Školské konzultačné stredisko pri Veľvyslanectve Poľskej republiky v Bratislave bolo zriadené v roku 2003 pre deti pracovníkov veľvyslanectva a poľských firiem delegovaných služobne na Slovensko a pre deti z radov poľskej menšiny na Slovensku.¹⁶

V Prešovskom kraji, vzhľadom na to, že počet detí navštevujúcich od materských až po stredné školy je spolu 9 žiakov, sa neuskutočňuje výučba v poľskom jazyku. Gymnázium L. Stockela v Bardejove ponúkalo ako voliteľný predmet v treťom a štvrtom ročníku poľštinu (aj rusínčinu), ale záujem zo strany žiakov o tieto predmety nebol.

Príchod Nemcov na Slovensko sa datuje do 12. storočia, najmä obdobím po mongolskom vpáde a prebieha až do 14. storočia. Práve v 13. a 14. storočí, kedy sa zakladali banské mestá, vznikli aj početné nemecké obce. V 16. a 17. storočí s ďalšou vlnou osídľovania vznikali aj nové nemecké osídlenia. Po vzniku Československa v roku 1918 mali Nemci na území Slovenska právo na vlastné školy, spolky, tlač. Avšak v období 2. svetovej vojny a najmä po nej veľké množstvo Nemcov zo Slovenska odišlo. Zo sčítania obyvateľstva z roku 2011 vyplýva, že na území SR sa k nemeckej národnosti prihlásilo 4 690 obyvateľov, z čoho 556 obyvateľov bolo z Prešovského kraja. Najviac Nemcov v rámci Prešovského kraja žije v ich starej sídelnej oblasti, okrese Stará Ľubovňa (218 obyvateľov), v Poprade je ich 111 a v Kežmarku 107.¹⁷

Vyučovanie v nemeckom jazyku na školách v SR neexistuje, iba na Nemeckej škole v Bratislave a na organizačnej zložke (Gymnázium) Spojenej školy v Poprade (bilingválne), kde sa vyučujú všetky predmety v nemčine. Materské školy s používaním nemeckého jazyka sú zriadené v Bratislave a v Kežmarku. Vzdelávanie v nemeckom jazyku sa v spolupráci s Karpatskonemeckým spolkom na Slovensku sporadicky organizuje v Jeho Domoch stretávania.¹⁸

Prvé skupiny predkov Maďarov prišli na územie dnešného Slovenska na prelome 9. a 10. storočia. Usadili sa na juhovýchode a juhozápade krajiny, ktorý už bol osídlený slovanským obyvateľstvom. Na juhu stredného Slovenska sa usadili až v 11. storočí. Ďalšie maďarské obyvateľstvo prichádzalo na územie Slovenska v 15. – 16. storočí. Po rozpade Rakúsko-Uhorska a následnom vzniku Československa v roku 1918 sa Maďari žijúci na území Slovenska stali národnostnou menšinou. Zo sčítania obyvateľstva z roku 2011 vyplýva, že na území Slovenskej republiky sa

¹⁶ Pozri *Poľská národnostná menšina*, Úrad splnomocnenca pre vlády SR pre národnostné menšiny, <http://www.narodnostnemensiny.gov.sk/polska-narodnostna-mensina/> (prístup 17. 12. 2016).

¹⁷ *Obyvateľstvo podľa národnosti*, c. d..

¹⁸ *Nemecká národnostná menšina*, Úrad splnomocnenca pre vlády SR pre národnostné menšiny, <http://www.narodnostnemensiny.gov.sk/nemecka-narodnostna-mensina/> (prístup 17. 12. 2016).

k maďarskej národnosti prihlásilo 458 467 obyvateľov, z čoho 646 obyvateľov bolo z Prešovského kraja.¹⁹

Na území Prešovského kraja nie sú žiadne školy s vyučujúcim jazykom maďarským, z vysokých škôl napr. Prešovská univerzita v Prešove ponúka študijný program maďarský jazyk a kultúra.

K problematike rómskeho národnostného školstva

Ak hovoríme o Rómoch na Slovensku, jednoznačne musíme povedať, že ide o druhú najpočetnejšiu národnostnú menšinu, ktorá na tomto území býva. Vyššie uvedené tvrdenie platí bez ohľadu na skutočnosť, či uplatníme metodológiu tzv. deklarovanej etnicity, ktorú používa Slovenský štatistický úrad v rámci sčítania obyvateľov, domov a bytov (posledné sa udialo v roku 2011), alebo tzv. pripísanú etnicitu, ktorú použil Atlas rómskych komunít na Slovensku 2013.²⁰ Otázku, ktorá z uvedených perspektív je lepšia a ktorá horšia, nepovažujeme za relevantnú.²¹ V rámci sčítania obyvateľov, domov a bytov z roku 2011 sa na Slovensku k rómskej národnosti prihlásilo 105 738 osôb.²² Ak však využijeme princíp tzv. pripísanej etnicity, s ktorým pracoval Atlas rómskych komunít na Slovensku 2013,²³ zistíme, že podľa kvalifikovaných odhadov žije na Slovensku minimálne 402 810 obyvateľov, ktorí sú okolím vnímaní ako Rómovia (bez ohľadu na to, k akej národnosti sa prihlásili pri sčítaní obyvateľstva).

Rómovia na Slovensku, na rozdiel od niektorých iných národnostných menšín netvoria jednotnú homogénnu teritoriálnu skupinu, t.j. obývajú kompaktné územie, ale sú v rôznej miere prítomní na celom území Slovenska. Priestorovú distribúciu Rómov na Slovensku názorne dokumentuje nižšie uvedená mapa.

¹⁹ Obyvateľstvo podľa národnosti, c. d.

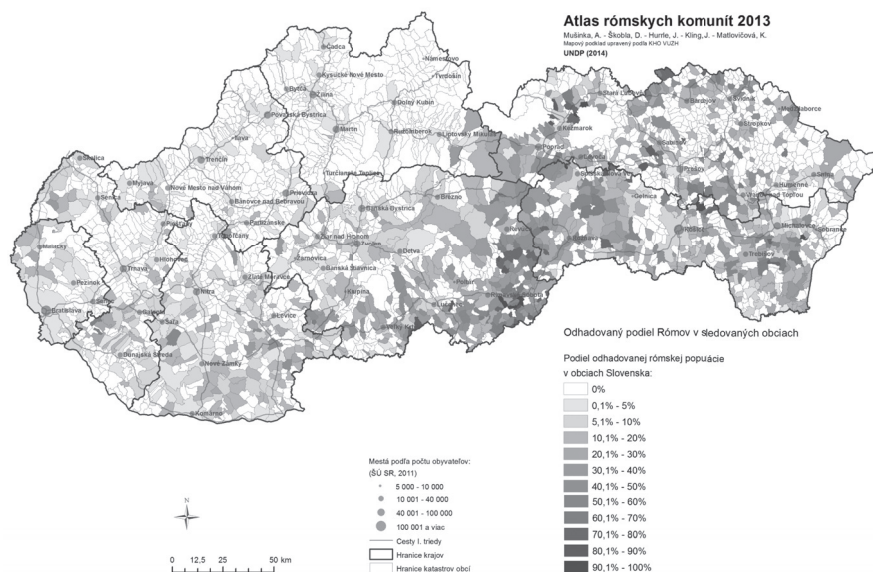
²⁰ Ďalej Atlas 2013. Atlas rómskych komunít 2013 bol realizovaný Rozvojovým programom OSN (UNDP) v spolupráci s Ústavom Rómskych štúdií Prešovskej univerzity, Úradom splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity (USVRK) a Združením miest a obcí Slovenska (ZMOS). Samotný zber údajov realizoval Ústav rómskych štúdií Prešovskej univerzity v spolupráci s Krajským centrom pre rómske otázky (KCpRO) z Prešova a trval od septembra 2012 do septembra 2013.

²¹ Na tomto mieste je nevyhnutné zdôrazniť, že obe perspektívy prinášajú rovnako kvalitné a relevantné dáta. Čo je však zásadné, obe odpovedajú na iné výskumné otázky a reprezentujú realitu etnickej skupiny z iných perspektív. Oba prístupy tak odlišuje nielen použitá metodika, ale aj možný spôsob použitia (či používania) výsledných štatistických dát a odhadov. Inak povedané, oba prístupy sú z vedeckého hľadiska úplne rovnocenné, dôležitý je iba spôsob interpretácie a použitie zistených výsledkov.

²² Obyvateľstvo podľa národnosti, c. d.

²³ Mušinka, A., Škobla, D., Hurrel, J., Matlovičová, K., Kling, J.: *Atlas rómskych komunít na Slovensku 2013*. Bratislava: UNDP, 2014, 120 s., http://www.unipo.sk/public/media/18210/Atlas_romkom_web.pdf (prístup 17. 12. 2016).

Obrázok 1. Odhadovaný podiel Rómov na Slovensku na základe výsledkov Atlasu rómskych komunít na Slovensku 2013²⁴

Ak hovoríme o národnostnom školstve na Slovensku vo vzťahu k Rómom, musíme si najskôr v krátkosti predstaviť jednotlivé formy národnostného školstva na Slovensku. V zásade môžeme skonštatovať, že v praxi rozoznávame tri typy národnostného školstva. Prvým typom sú školy vyučujúce v jazyku národnostnej menšiny. Ide o školské zariadenia, v ktorých by sa mali všetky predmety vyučovať v jazyku národnostnej menšiny, pričom štátny jazyk sa vyučuje ako samostatný predmet. Tento typ školy sa oficiálne vyskytuje v prípade troch národností – maďarskej, ukrajinskej a rusínskej. V praxi sa však realizuje iba v prípade maďarskej národnostnej menšiny. V prípade ukrajinských a rusínskych školských zariadení, ktoré oficiálne vykazujú vyučovanie v jazyku národnostnej menšiny, sa reálne výuka približuje skôr k druhému typu národnostných škôl. Ide o školy s vyučovaním jazyka národnostnej menšiny, t.j. o také školy, kde sa vyučuje v štátnom jazyku, ale v škole sa zabezpečuje aj vyučovanie jazyka národnostných menšín. Tretou formou národnostného školstva je výučba jazyka národnostnej menšiny ako doplnujúceho predmetu, t.j. fakultatívna výučba. V teoretickej rovine za istých okolností je možné za národnostné školy považovať aj bilingválne školské zariadenia.

Situácia rómskej národnostnej menšiny na Slovensku v kontexte národnostného školstva vykazuje značné špecifiká. Aj napriek situácii (ako sme uviedli vyššie), že ide o druhú najpočetnejšiu národnostnú menšinu, nemajú Rómovia na Sloven-

²⁴ Tamže

sku de facto svoje národnostné školstvo. Pri sledovaní tejto problematiky veľmi rýchlo zistíme, že školy alebo školské inštitúcie, ktoré sa orientujú na vzdelávanie rómskych žiakov z pozície blízkej národnostnému školstvu, nájdeme takmer výlučne medzi súkromnými školami. Štátne inštitúcie fakticky neexistujú.

Ak budeme hľadať v materiáloch Ministerstva školstva a jemu podriadených štátnych inštitúcií, zistíme, že register škôl a školských zariadení dostupný na stránke Centra vedecko-technických informácií SR²⁵ eviduje iba jednu školskú inštitúciu, v ktorej je výučba realizovaná v slovenskom a rómskom jazyku. Ide o Súkromné gymnázium Zefyrína J. Mallu²⁶ v Kremnici, zriaďovateľom ktorého je Občianske združenie eMKLub Kremnica. Ide o osemročné gymnázium, v ktorom sa realizuje aj výučba rómskeho jazyka. Dlhoročným riaditeľom gymnázia bol Ján Hero, ktorý v súčasnej dobe pracuje na Úrade splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity. Súčasnou riaditeľkou je Jana Tomová. Oficiálne sa uvedené školské zariadenie samo charakterizuje nasledovne: „Gymnázium je charakteristické tým, že je nešťátnym subjektom s vyučovaním rómskeho jazyka. Jeho zámerom je vytvoriť priaznivé podmienky pre vzdelávanie nadaných rómskych detí, ale je otvorené aj pre nerómskych žiakov, ktorí majú záujem učiť sa rómsky jazyk a rómske reálie.“²⁷ Žiadna školská inštitúcia, ktorá by vyučovala iba v rómskom jazyku, sa vo vyššie spomínanom registri nenachádza. Ak si však na stránke spomínaného CVTI pozrieme zoznam škôl a školských zariadení²⁸, zistíme, že uvedené gymnázium je v tomto zozname evidované ako škola s vyučovacím jazykom iba slovenským²⁹.

Podobných paradoxov nájdeme v prípade národnostného školstva viac. Jedným z poradných orgánov Ministerstva školstva SR je aj Rada ministra pre národnostné školstvo.³⁰ V zozname členov rady nájdeme aj Evu Gašparovú, riaditeľku Súkromnej základnej školy v Košiciach. Ak sa bližšie pozrieme na danú školskú inštitúciu, zistíme, že ide o Súkromnú základnú školu na ulici Galaktická 9 v Košiciach, ktorá sa sama charakterizuje nasledovne: „Škola je zameraná na výchovu a vzdelávanie rómskych žiakov. Vyučovací proces umožňuje skĺbenie preberaného

²⁵ Pozri časť *Registre škôl a školských zariadení*, Centrum vedecko-technických informácií SR, http://www.cvtisr.sk/cvti-sr-vedecka-kniznica/informacie-o-skolstve/registre.html?page_id=9229 (prístup 17. 12. 2016).

²⁶ Webová stránka *Súkromného gymnázia Zefyrína J. Mallu*, <http://sgkca.edupage.sk/?9229> (prístup 17. 12. 2016).

²⁷ Tamže

²⁸ Pozri časť *Zoznamy škôl a školských zariadení*, Centrum vedecko-technických informácií SR, http://www.cvtisr.sk/cvti-sr-vedecka-kniznica/informacie-o-skolstve/registre/zoznamy-skol-a-skolskych-zariadeni.html?page_id=9332 (prístup 17. 12. 2016).

²⁹ *Počty žiakov denného štúdia na gymnáziách k 15. 9. 2016*, Centrum vedecko-technických informácií SR, http://www.cvtisr.sk/buxus/docs/JC/zoznamy/GYM_Z.XLS (prístup 17. 12. 2016).

³⁰ *Rada ministra pre národnostné školstvo*, Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky, <https://www.minedu.sk/rada-ministra-pre-narodnostne-skolstvo/> (prístup 17. 12. 2016).

učiva s materinským jazykom.“³¹ Ide teda jednoznačne o školu, ktorá by mala mať charakter národnostnej školy. Rómsky jazyk sa na tejto škole vyučuje ako regulárny predmet vo všetkých ročníkoch, aj keď je pravda, že iba s dotáciou jednej hodiny týždenne. V spomínanom registri je aj táto škola vedená ako škola s vyučovacím jazykom iba slovenským.³² Škola vznikla v roku 2006 a jej zriaďovateľom je Nadácia Dobrej rómskej víly Kesaj v Košiciach, ktorú vedie Anna Koptová – známa rómska aktivistka a bývalá poslankyňa Slovenskej národnej rady.

Nadácia Dobrej rómskej víly Kesaj je aj zriaďovateľom Súkromného gymnázia na identickej adrese ako vyššie spomínaná Súkromná základná škola, t.j. na ul. Galaktická 9. V súčasnosti však uvedená inštitúcia vyvíja svoju činnosť iba na Elokovanom pracovisku, na ulici Nad traťou 28 v Kežmarku. Gymnázium bolo Ministerstvom školstva SR zaradené do siete škôl v roku 2003. Elokované pracovisko v Kežmarku začalo svoju činnosť v roku 2011. Podľa školského vzdelávacieho programu zámerom školy je: „...poskytnúť predovšetkým úspešným rómskym žiakom primerané možnosti na získanie kvalitného stredoškolského vzdelania a dať im šancu uchádzať sa o vysokoškolské štúdium na našich i zahraničných univerzitách a vysokých školách.“³³ Na tejto škole sa vyučujú minimálne tri predmety, ktoré majú priamy súvis s Rómami. Ide o predmety *Rómske reálie*, *Rómsky jazyk* a *Rómsky jazyk a literatúra*. V roku 2016 na tomto Gymnázii zmaturovala aj prvá čisto rómska trieda, o čom informovali aj mnohé médiá.³⁴ Podobne ako v prípade Súkromnej základnej školy, v zozname škôl a školských zariadení je táto škola uvedená iba s vyučovacím jazykom slovenským.

Okrem vyššie uvedených škôl na Slovensku pôsobí ešte niekoľko ďalších škôl, ktoré sa orientujú na vzdelávanie rómskych žiakov. Veľmi známe je Súkromné hudobné a dramatické konzervatórium na ul. Požiarnická 1 v Košiciach,³⁵ ktoré bolo zaradené do siete škôl a školských zariadení Slovenskej republiky v roku 2009. Zriaďovateľom školy je Kultúrne združenie občanov rómskej národnosti Košického kraja, n.o. z Košíc, pričom jeho súčasťou sú elokované pracoviská v Bardejove a v Hnúšti (resp. Rimavskej Sobote). Súčasnou riaditeľkou školy je Nadežda Oláhová. Podobne ako na predošlých školách aj na tomto konzervatóriu sa vyučuje niekoľko predmetov, ktoré majú jasne rómsku orientáciu – *Rómske reálie*; *Rómsky*

³¹ *Súkromná základná škola, Galaktická 9, Košice*, <http://szsgalakticka.edupage.org/?> (prístup 17. 12. 2016).

³² *Počty žiakov v základných školách k 15. 9. 2016*, Centrum vedecko-technických informácií SR, http://www.cvtisr.sk/buxus/docs/JC/zoznamy/zs_z.xls (prístup 17. 12. 2016).

³³ *Webová stránka Súkromného gymnázia, Slavkovská 19, Kežmarok* <http://kesaj.edupage.sk/about/?subpage=4> (prístup 17. 12. 2016).

³⁴ Pozri napr. Absolútny unikát na Slovensku: Prvá rómska trieda zmaturovala, absolventi prezradili svoj veľký plán! In: *čas.sk*, 1.12.2015, <http://www.cas.sk/clanok/337842/absolutny-unikat-na-slovensku-prva-romska-trieda-zmaturovala-absolventi-prezradili-svoj-velky-plan/> (prístup 17. 12. 2016).

³⁵ *Súkromné hudobné a dramatické konzervatórium na ul. Požiarnická 1 v Košiciach*, <https://shdkke.edupage.org/> (prístup 17. 12. 2016).

jazyk a literatúra; Rómsky ľudový tanec a Seminár z rómskeho jazyka a literatúry. Zároveň sa samotná škola prezentuje nasledovne: „Škola nadväzuje na tradíciu rómskej hudby a rómskeho tanca.“³⁶

Na rovnakej adrese ako Súkromné hudobné a dramatické konzervatórium realizuje svoju výučbu aj Súkromná pedagogická a sociálna akadémia, ktorej oficiálne sídlo je však na Jegorovovom nám. 5 v Košiciach. Ide o strednú odbornú školu, ktorá zabezpečuje výučbu v troch odboroch: sociálno-výchovný pracovník; učiteľstvo pre MŠ a vychovávateľstvo; informačné systémy a služby. Súčasnou riaditeľkou tejto školy je Irena Adamová. Škola sa od samotného počiatku prezentovala ako rómska a dokonca pôvodne vznikla ako Súkromná sociálnoprávna akadémia pre rómske komunity a pod týmto názvom bola v roku 2004 zaradená do siete škôl. Avšak vzhľadom na skutočnosť, že: „...doplňok v názve školy („pre rómske komunity“) vníma spoločnosť negatívne a vyvoláva predstavu nespoľahlivosti, nekompetentnosti, preto nový šk. rok 2007/08 začína škola s názvom: Súkromná pedagogická a sociálnoprávna akadémia.“³⁷ Aj na tejto škole sa okrem iných vyučujú predmety rómsky jazyk a rómska literatúra.

Samostatnú časť vzdelávania rómskych žiakov tvoria stredné odborné školy. Niektoré z nich sa jednoznačne orientujú na rómskych žiakov a ako „rómske“ sa aj prezentujú. Iné, vzhľadom na demografický vývoj, poskytujú vzdelávanie aj v rómskom prostredí bez toho, aby uvedenú skutočnosť zvlášť zdôrazňovali.³⁸ Či aj v druhom prípade môžeme uvažovať o určitej forme národnostného školstva, je však značne otázne.

Do prvej kategórie by sme mohli zaradiť Súkromnú strednú odbornú školu v Kežmarku na ulici Biela voda 2. Škola vznikla v roku 2009 a jej zriaďovateľom bola Carpe diem, n.o. (zriaďovateľkou je Anna Jurgovianová). Súčasnou riaditeľkou je Lýdia Matajzíkova. Táto SSOŠ sa prezentuje nasledovne:

„Pracuje najmä so žiakmi zo sociálne znevýhodneného prostredia (SZP) a marginalizovanej rómskej komunity (MRK). [...] Chceme vyvrátiť tvrdenia, že medzi rómskou mládežou rastie iba kriminalita, analfabetizmus a rasová neznášanlivosť, práve naopak, je tu dostatok schopných mladých nadaných ľudí, ktorí s pomocou a správnym kvalifikovaným vedením dokážu dosiahnuť vynikajúce výsledky.“³⁹

Škola realizuje výučbu rómskeho jazyka, kultúry a histórie. Detašované pracoviská školy nájdeme v obciach, v ktorých sú vo výraznej miere zastúpené rómske

³⁶ Pozri tamže <https://shdkke.edupage.org/text7/?> (prístup 17. 12. 2016).

³⁷ Pozri webovú stránku *Súkromnej pedagogickej a sociálnoprávnej akadémie*, <https://spark.edupage.org/about/?subpage=1> (prístup 17. 12. 2016).

³⁸ Ide poväčšine o tzv. štátne školy, t.j. školy, ktoré sú v zriaďovateľskej pôsobnosti samosprávnych krajov.

³⁹ Viac na webovej stránke *Súkromnej strednej odbornej školy v Kežmarku*, <http://www.ssos-kezmarok.sk/o-sos> (prístup 17. 12. 2016).

komunity: Ihľany, Krížová Ves, Podhorany, Ľubotín, Jakubany, Podsadek a Malčice.⁴⁰ V druhej kategórii by sme našli veľmi veľa príkladov. Z mnohých uvedieme iba napr. Strednú odbornú školu technickú na ul. Kukučínova 23 v Košiciach, ktorá má 10 elokovaných tried v obciach s vysokým zastúpením Rómov alebo priamo v rómskych komunitách (napr. na Luníku IX, vo Veľkej Ide, Družstevnej pri Hornáde, Kecerovciach a inde); alebo Strednú priemyselnú školu (bývalé Stredné odborné učilište drevárske) na ul. Bardejovská 23 v Prešove, ktorá realizuje výučbu v najpočetnejšej rómskej komunite v obci Jarovnice.

Ak by sme sa snažili nájsť nejaké informácie na stránke Ministerstva školstva SR o vzdelávaní Rómov, zistíme, že pravdepodobne najviac sa budú vyskytovať nie v sekcii *Výchova a vzdelávanie národnostných menšín*⁴¹, ale v sekcii *Špeciálne a inkluzívne vzdelávanie*. Sme presvedčení, že práve tento paradox celkom názorne ukazuje spôsob, akým spoločnosť pristupuje a ako vníma vzdelávanie Rómov na Slovensku. V sekcii *Materiály zásadného charakteru* sú výhradne dokumenty so vzťahom k rómskym žiakom.⁴² Identická situácia je aj v sekcii *Dokumenty pre oblasť výchovy a vzdelávania detí a žiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia*.⁴³

Podobne sú orientované aj aktivity štátnej inštitúcie, ktorá má už vo svojom názve vzdelávanie Rómov. Ide o ROCEPO – Rómske vzdelávacie centrum v Prešove,⁴⁴ ktoré je integrálnou súčasťou Metodicko-pedagogického centra v Prešove s celoslovenskou pôsobnosťou. Vzniklo v rámci projektu PHARE ešte v roku 2001. Aj keď cieľom tejto inštitúcie je: „...zohľadniť špecifické potreby a podmienky rómskej *národnostnej menšiny* (zvýraznenie naše) s dôrazom na efektívne vzdelávacie, informačné, dokumentačné a poradenské služby obzvlášť pre učiteľov na

⁴⁰ Tá istá inštitúcia je zriaďovateľom aj Súkromného stredného odborného učilišťa, ktoré sídli na tej istej adrese.

⁴¹ V tejto sekcii je iba jeden dokument s názvom *Výňatky z platných všeobecne záväzných právnych predpisov ohľadom zabezpečenia výchovy a vzdelávania detí a žiakov patriacich k národnostným menšinám v Slovenskej republike*, https://www.minedu.sk/data/files/6098_vynatky_z_predpisov.pdf (prístup 17. 12. 2016), v ktorom sa rómske národnostné školstvo spomína iba raz v konštatovaní: „Maďarská, rusínska, ukrajinská, nemecká a rómska národnostná menšina si v SR uplatnila právo na vzdelávanie v materinskom jazyku alebo materinského jazyka a literatúry národnostnej menšiny.“ (s. 24)

⁴² Ide o dokumenty: *Koncepcia výchovy a vzdelávania rómskych detí a žiakov vrátane rozvoja stredoškolského a vysokoškolského vzdelávania; Súčasný stav vo výchove a vzdelávaní rómskych detí a mládeže* (2003); *Súčasný stav vo výchove a vzdelávaní rómskych detí a mládeže* (2006); *Koncepcia integrovaného vzdelávania rómskych detí a mládeže*. Pozri na <https://www.minedu.sk/materialy-zasadneho-charakteru/> (prístup 17. 12. 2016).

⁴³ *Dokumenty pre oblasť výchovy a vzdelávania detí a žiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia*, Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky, <https://www.minedu.sk/dokumenty-pre-oblast-vychovy-a-vzdelavania-deti-a-ziakov-zo-socialne-znevuyhodneného-prostredia/> (prístup 17. 12. 2016).

⁴⁴ *Rómske vzdelávacie centrum Prešov*, <http://www.rocepo.sk/modules/ktosme/> (prístup 17. 12. 2016).

školách s vysokým počtom rómskych detí a žiakov⁴⁵, výrazná (ak nie dominantná) časť aktivít je orientovaná nie v kontexte národnostného školstva, ale v kontexte vzdelávania žiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia alebo z marginalizovaných rómskych komunit.

Ak by sme chceli túto úvahu ešte rozvíjať ďalej, je nevyhnutné upozorniť, že realita na slovenských školách, v ktorých sú vzdelávaní rómski žiaci (materských, základných, špeciálnych a pod.), je taká, že v mnohých prípadoch sa vzdelávanie realizuje vo väčšej alebo menšej miere práve v rómskom jazyku. Nejde však o vzdelávanie v zmysle národnostného školstva (hoci aj neoficiálneho), ale o prekonávanie objektívnych jazykových bariér, ktoré vznikajú z odlišnosti medzi oficiálnym vyučovacím jazykom a materinským jazykom časti rómskych žiakov. Z vlastnej skúsenosti môžem potvrdiť, že školy, ktoré sa snažia vyjsť v ústrety rómskemu žiakovi, vo väčšej miere používajú práve rómsky jazyk ako jazyk vyučujúci.

Samostatnú časť našej úvahy predstavujú aktivity vysokých škôl. Musíme bohužiaľ skonštatovať, že v súčasnosti na žiadnej slovenskej vysokej škole neexistuje študijný odbor romistika, alebo odbor, ktorý by vychovával učiteľov rómskeho jazyka, literatúry a reálií. Pravdepodobne najbližšie k uvedenej výchove má Univerzita Konštantína filozofa v Nitre, kde na Fakulte sociálnych vied a zdravotníctva existuje Ústav romologických štúdií. Ide o najstaršie romistické pracovisko na Slovensku zriadené ešte v roku 1990. V súčasnosti poskytuje vzdelávanie v odbore Sociálna práca a poradenstvo. Aj keď v samotnom názve študijného odboru termín *Róm* nefiguruje, prorómska orientácia pracoviska je zjavná. Je však nutné zdôrazniť, že v minulosti (do roku 2011) mal Ústav romologických štúdií záujem poskytovať vzdelávanie aj oficiálne deklarované ako rómske a poskytoval vzdelávanie v odboroch: Učiteľstvo pre 1. stupeň ZŠ so zameraním na rómsku kultúru; Sociálna práca so zameraním na rómske spoločenstvo a Osvetová práca so zameraním na rómske spoločenstvo.⁴⁶

Ďalšie romistické pracovisko existuje na Prešovskej univerzite od roku 2011 a nesie názov Ústav rómskych štúdií (momentálne súčasť Centra jazykov a kultúr národnostných menšín). Ide však o vedeckovýskumné pracovisko, ktoré zatiaľ nemá akreditovaný samostatný študijný odbor. Na pedagogickej fakulte Prešovskej univerzity však pôsobí skupina pedagógov, ktorí sa dlhodobo venujú otázkam vzdelávania Rómov. Primárne nejde o vzdelávanie v zmysle národnostnej menšiny, ale v zmysle sociálneho znevýhodnenia. V tomto smere je na tejto fakulte akreditovaný aj študijný odbor Predškolská a elementárna pedagogika sociálne znevýhodnených skupín.⁴⁷

⁴⁵ Tamže.

⁴⁶ Pozri webovú stránku *Ústavu romologických štúdií*, <http://www.urs.fsvaz.ukf.sk/index.php?page=okatedre> (prístup 17. 12. 2016).

⁴⁷ Prešovská univerzita v Prešove, Pedagogická fakulta. Profily absolventov a garantovanie študijných programov, <http://www.unipo.sk/public/media/22794/akreditovane-studijne-progra>

Pre úplnosť je potrebné dodať, že na Vysokej škole zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety je akreditovaný samostatný študijný odbor Sociálna práca so zameraním na sociálno-zdravotnícku prácu s rómskou národnostnou menšinou, ktorý zabezpečuje Ústav rómskych európskych štúdií v Banskej Bystrici a Detašované pracovisko bl. Z. G. Mallu v Košiciach. V tomto prípade však už zo samotného názvu odboru vyplýva, že nejde o pedagogický smer.

Ako sme naznačili, vyššie uvedené skutočnosti nútia nielen zainteresovaných zamyslieť sa nad takýmto stavom rómskeho národnostného školstva. Sme presvedčení, že bez takýchto inštitúcií sa bude len veľmi ťažko prekonávať stereotypné vnímanie tejto národnostnej menšiny, ktorá aj vďaka tomu má výrazne podštan-dardné miesto v našej spoločnosti.

Jazyky národnostných menšín v Zakarpatskej oblasti Ukrajiny

Poloha Zakarpatskej oblasti Ukrajiny medzi štyrmi štátmi – Slovenskom, Maďarskom, Rumunskom a Poľskom podmieňuje prítomnosť veľkého počtu národnostných menšín na jej území. Spomedzi nich, podľa údajov zo sčítania ľudu v roku 1989, bolo najviac predstaviteľov maďarskej menšiny – 155 tis. obyvateľov, druhé miesto patrilo Rusom – 49,5 tis., ďalej nasledovali Rumuni – 29,5 tis., predstavitelia cigánskej menšiny – 12 tis. a Slováci – 7,4 tis.

Podľa údajov prvého Celoukrajinského sčítania ľudu v roku 2001 žilo na Zakarpatsku 151,5 tis. obyvateľov maďarskej národnostnej menšiny, druhé miesto obsadili Rumuni – 32,1 tis., tretie Rusi – 31,0 tis., po nich boli predstavitelia cigánskej menšiny – 14 tis., Slováci – 5,6 tis., Nemci – 3,5 tis. Na Zakarpatsku žijú aj ľudia inej národnosti – Židia, Arméni atď.

Zákon o národnostných menšinách na Ukrajine a Štátny program obrodenia rozvoja vzdelávania národnostných menšín na Ukrajine je zameraný na ochranu etnokultúrnych záujmov menšín, zachovanie ich národnostnej identity. Veľká pozornosť sa taktiež venuje rozvoju školstva národnostných menšín.

Vznik a rozvoj vzdelávania národnostných menšín na Zakarpatsku

Prvé zmienky o začiatkoch vzdelávania na Zakarpatsku siahajú až do 14. storočia, keď v roku 1360 bol otvorený Mukačevský kláštor, pri ktorom jestvovala škola, v ktorej sa vyučovali základy gramotnosti. Na konci 14. storočia bola otvorená aj škola mníšskeho rádu svätého Pavla v rezidencii užhorodského grófa Drugeta. Sú zachované údaje, že na rozhraní 15. – 16. storočia v kraji existovala knihtlač. V Hrušovskom kláštore, kde bola bohoslovecká a ľudová škola, sa tlačili knihy v cyrilike. V roku 1648 bol vydaný prvý Šlabikár v cyrilike. V 14. – 15. storočí sa školy otvárali nielen v mestách, ale aj vo všetkých veľkých dedinách na Zakarpatsku⁴⁸.

Veľký význam pre rozvoj vzdelávania v kraji v období druhej polovice 14. až začiatku 17. storočia malo otvorenie stredných škôl – gymnázií a stredných odborných vzdelávacích zariadení – učiteľských seminárií.

⁴⁸ САГАРДА, В. В., ТОКАР, М. Ю., ФЕРНЕГА, В. С.: *Освітньо-виховні проблеми національних меншин Закарпаття*. Užhorod: 2000, s. 23.

V roku 1790 v súlade s príkazom rakúskeho cisára Leopolda II. bolo vo všetkých školách v Uhorsku a na Zakarpatsku zavedené záväzné vyučovanie maďarského jazyka. V rokoch 1874 – 1880 počet ukrajinských škôl na území celého Uhorska klesol z 571 na 393 a za desať rokov ich ostalo len 211. V školskom roku 1905 – 1906 už nebola žiadna škola s ukrajinským vyučovacím jazykom. V súlade so zákonom ministra školstva grófa Apponyiho od roku 1907 boli zlikvidované všetky školy s vyučovacím ukrajinským jazykom. V základných školách pre deti národnostných menšín sa na vyučovanie maďarského jazyka dávalo 18 – 24 hodín týždenne. Žiakom bolo zakázané rozprávať sa v materinskom jazyku aj na prestávkach. Teda do pričlenenia Zakarpatska k Československu (september 1919) bolo vzdelávanie národnostných menšín v zlom stave. Zatvárali sa školy s ukrajinským vyučovacím jazykom, namiesto cyriliky sa používala latinka.

V školskom roku 1917 – 1918 bolo na území dnešnej Zakarpatskej oblasti 517 základných škôl, 8 meštianskych (horožanských) škôl, 3 gymnáziá, 3 učiteľské semináriá, 2 mestské obchodné školy. Vzdelanie ukrajinského obyvateľstva a iných etnických skupín bolo v zlom stave.

Značný rozkvet vzdelávania na Zakarpatsku nastal po jeho pripojení k Československu. V roku 1938 v kraji jestvovalo 803 základných škôl vrátane 463 škôl s ukrajinským vyučovacím jazykom, 44 meštianskych (horožanských) škôl, 8 gymnázií, 5 učiteľských seminárií, 1 obchodná akadémia a 2 obchodné školy. Vyučovanie v školách bolo v ukrajinskom, českom a v maďarskom jazyku. Existovalo 188 škôl, 177 osobitných tried s českým a slovenským jazykom, 177 s maďarským jazykom, 24 s nemeckým jazykom, 7 so židovským jazykom a 4 s rumunským vyučovacím jazykom.

Začalo sa rozširovať aj vyučovanie v predškolských zariadeniach, ich počet od roku 1931 do roku 1938 vzrástol takmer dvojnásobne. Začala sa výstavba nových škôl. V roku 1926 bola v Užhorode postavená a zariadená škola na vyučovanie rómskych detí.

Počet študentov na vysokých školách v Československu bol v školskom roku 1934 – 1935 nasledujúci: na vysokých školách študovalo 2165 študentov, z toho Čechov a Slovákov – 63,9 %, Ukrajincov – 1,5 %, Nemcov – 22, 8 %, Maďarov – 3,1 %, Židov – 5,5 %.

V školskom roku 1937 – 1938 z 266 predškolských zariadení 96 bolo s českým jazykom. Zo 44 meštianskych (horožanských) škôl 23 bolo tiež s českým vyučovacím jazykom.

V roku 1931 v meštianskych (horožanských) školách študovalo len 37,4 % Ukrajincov. V týchto školách a v triedach s vyučovacím českým jazykom pracovalo na učiteľských pozíciách 42,2 % Čechov a Slovákov, hoci tam študovalo len 8,4 % detí českej a slovenskej národnosti. Aj na základných školách každý piaty učiteľ bol Čech alebo Slovák. Na gymnáziách a učiteľských semináriách v školskom roku 1931 – 1932 pracovalo 46 Ukrajincov, Čechov a Slovákov až 69. V troch z ôsmich gymnázií v roku 1938 vyučovanie bolo v štátnom jazyku Československa. Kým v roku 1921

škôl s vyučovacím českým jazykom bolo len 3,2 %, v roku 1937 ich počet stúpol na 23 %, hoci v tom čase na území Zakarpatska žilo len 3,3 % Čechov a Slovákov⁴⁹.

Na rozvoj vzdelávania v kraji v tom čase mala silný vplyv činnosť inteligencie ukrajinských emigrantov z Haliče a Ukrajiny v období rokov 1918 – 1938.

Počas maďarskej okupácie Zakarpatska v rokoch 1939 – 1944 z celkového počtu 430 ľudových škôl a 7 gymnázií bolo vyučovanie v maďarskom jazyku v 320 ľudových školách a na 5 gymnáziách. Kým v roku 1939 v takzvaných ruských školách študovalo 2400 žiakov, v roku 1944 to bolo už len 1700.

Počas druhej svetovej vojny a po nej sa v dôsledku stalinskej totality a tiež následkom demografických a migračných procesov udiali značné zmeny v zložení obyvateľstva etnických skupín, ktoré žili na území Zakarpatska.

Rozkvet vzdelávania na Zakarpatsku sa začal po ukončení druhej svetovej vojny. Boli otvorené stredné odborné školy, školy s prehĺbeným vyučovaním jednotlivých predmetov (cudzích jazykov, fyziky, matematiky, biológie, dejín, literatúry, výtvarnej výchovy, hudobnej výchovy a i.) v materinskom jazyku. Rýchlym tempom postupovala práca na výstavbe škôl. V rokoch 1976 – 1980 bolo v oblasti postavených 97 škôl pre 39,3 tisíc dedinských žiakov. Celkovo za obdobie rokov 1946 – 1987 bolo postavených 605 škôl pre 198,8 tisíc žiakov, z nich 552 dedinských škôl pre 143,7 tisíc žiakov. V tom čase boli postavené aj základné a stredné školy s maďarským a rumunským vyučovacím jazykom. V roku 1990 v oblasti pracovalo 689 denných všeobecnovzdelávacích škôl, z toho v 221 školách sa učilo 70 % žiakov denného štúdia, ďalej bolo 15 stredných odborných škôl, 24 odborných technických učilíšť, 664 predškolských a 45 mimoškolských zariadení. Boli vytvorené podmienky pre štúdium detí zo slabo zabezpečených rodín, deti mentálne a fyzicky zaostávajúce. V oblasti pracovalo 14 všeobecnovzdelávacích a 11 špeciálnych škôl.

Pri analýze historickej situácie si zaslúži pozornosť fakt, že v rokoch 1945 – 1990 v tretine okresov oblasti neboli školy a predškolské zariadenia s vyučovacím ruským jazykom, zatiaľ čo v období do roku 1939 každý okres mal školu s českým alebo slovenským vyučovacím jazykom⁵⁰. V školskom roku 1987 – 1988 vyučovanie v ukrajinskom jazyku bolo v 568 školách, v ruskom v 14 školách, v maďarskom v 50 školách, v rumunskom v 13 školách. Okrem toho v 17 školách bolo vyučovanie v ukrajinskom a maďarskom jazyku, v 15 školách v ruskom a maďarskom jazyku, v 3 školách v ukrajinskom, ruskom a maďarskom jazyku, v 4 školách v ruskom a rumunskom jazyku a v jednej škole v ukrajinskom a rumunskom jazyku.

V ukrajinskom jazyku študovalo 165 455 žiakov, t. j. 80,8 %, v maďarskom jazyku 17 478 žiakov alebo 8,5 %, v ruskom jazyku 16 659 žiakov alebo 8,1 % z celkového počtu.

⁴⁹ САГАРДА В. В., ФЕРНЕГА В. С.: Реалії і проблеми освіти в умовах поліетнічного регіону. In *Науковий вісник УжДУ. Серія - Педагогіка. Соціальна робота*. Užhorod, 1999, s. 28.

⁵⁰ САГАРДА, В. В., ТОКАР, М. Ю., ФЕРНЕГА, В. С.: c.d., s. 28.

Pre zabezpečenie potrieb obyvateľstva národnostných menšín vo vyučovaní v materinskom jazyku bola v oblasti rozvinutá sieť všeobecnovzdelávacích školských zariadení.

Po nadobudnutí nezávislosti Ukrajiny zo 710 všeobecnovzdelávacích škôl I. – III. stupňa (204 948 žiakov) bolo vyučovanie v materinskom jazyku v 18 % škôl, kde sa učilo 14,5 % žiakov. Uskutočnila sa zmena v zložení žiakov škôl národnostných menšín. Zmenšil sa počet škôl s ruským vyučovacím jazykom, najmä dvojazyčných rusko-maďarských škôl. Počet škôl s rumunským vyučovacím jazykom sa v súvislosti so zmenšením dvojazyčných škôl (ukrajinsko-rumunských a rusko-rumunských) znížil z 18 na 13, počet žiakov sa v týchto školách klesol o 611 detí⁵¹.

V roku 1992 na pôde Storožnickej všeobecnovzdelávacej školy I. – III. stupňa boli na prvom stupni otvorené triedy so slovenským vyučovacím jazykom. Na výpomoc boli pozvaní učitelia zo Slovenska. Bohužiaľ, už v školskom roku 2000 – 2001 sa slovenský jazyk v škole vyučoval len ako voliteľný predmet. V súčasnosti sa v tejto škole slovenčina vyučuje ako školský povinný predmet.

V roku 1996 na pôde Užhorodskej autorskej všeobecnovzdelávacej školy č. 2 bola otvorená prvá trieda so slovenským vyučovacím jazykom. Do prvého ročníka prišlo 20 žiakov slovenskej národnosti, ale medzi prvákmi boli aj žiaci ukrajinskej národnosti. Na výučbu niektorých predmetov boli pozvaní učitelia zo Slovenska. V školskom roku 2001 – 2002 boli slovenské triedy z Užhorodskej autorskej všeobecnovzdelávacej školy č. 2 premiestnené do Užhorodskej všeobecnovzdelávacej školy č. 20. Vyučovalo tu 5 učiteľov prvého stupňa zo Slovenskej republiky a 3 absolventi Katedry slovenskej filológie Užhorodskej národnej univerzity.

V roku 2011 bola založená Špecializovaná všeobecnovzdelávacia škola I. – III. stupňa č. 4 s prehĺbeným vyučovaním slovenského jazyka v Užhorode. Momentálne na škole študuje 300 žiakov, s ktorými pracuje 31 pedagógov. Vyučovanie na prvom stupni v škole prebieha v slovenskom jazyku, okrem toho sa tu vyučuje štátny ukrajinský jazyk a angličtina. Na II. stupni základnej školy sa tiež vyučuje slovenský jazyk ako povinný predmet. V škole pracuje 5 učiteľov zo Slovenska vyslaných Ministerstvom školstva Slovenskej republiky a taktiež absolventi Katedry slovenskej filológie Užhorodskej národnej univerzity.

Ako voliteľný predmet sa slovenský jazyk vyučuje v Užhorodskej všeobecnovzdelávacej škole č. 7 a Užhorodskej všeobecnovzdelávacej škole č. 17, kde pracujú absolventi slovenského oddelenia Užhorodskej národnej univerzity.

Dnes sa slovenský jazyk ako voliteľný predmet vyučuje v Užhorodskom klasickom gymnáziu, Perečinskom gymnáziu, Užhorodskej všeobecnovzdelávacej škole č. 15. Slovenský jazyk a literatúra ako povinný predmet sa vyučuje v Storožnickej všeobecnovzdelávacej škole I. – III. stupňa, na školách I. – III. stupňa v obciach Antalivci, Seredné, Linci, Turia-Remeta, kde kompaktne žije slovenská národnostná menšina. Vyučovanie slovenského jazyka je vo forme voliteľného predmetu alebo ako krúžok.

⁵¹ Tamže

V roku 1994 bolo na pôde Užhorodskej štátnej univerzity otvorený lektorát slovenského jazyka a kultúry. V roku 1996 vznikla Katedra slovenskej filológie Užhorodskej štátnej univerzity, na ktorej každoročne študuje okolo 60 slovakistov.

Na záver možno povedať, že v nezávislej Ukrajine dostala slovenská národnostná menšina možnosť rozvíjať svoju kultúru, zachovať si svoje zvyky a tradície, učiť sa materinský jazyk.

Slovenské nárečia na Zakarpatsku

Slovenské nárečia na Zakarpatsku, resp. na Zakarpatskej Ukrajine (práve druhý termín sa uprednostňuje v dialektologických štúdiách) patria medzi najmenej známe a preskúmané nárečia slovenského jazyka, preto ponúkame stručný prehľad dejín vedeckého výskumu týchto nárečí a náčrt ďalších úloh dialektológie v uvedenom regióne. Uvádzame aj možné príčiny zmien pôvodného stavu slovenských nárečí a poukazujeme na špecifické črty Zakarpatska ako regiónu s výskytom slovenských nárečí mimo územia Slovenska.

Začiatky dejín vedeckého výskumu slovenských nárečí na Zakarpatskej Ukrajine môžeme spojiť s menom Sama Cambela (Czambela), zakladateľskej osobnosti slovenskej dialektológie. Tento významný jazykovedec sa na svojich piatich výskumných cestách za poznaním východoslovenských nárečí (1892 – 1905) dostal až do ich bezprostrednej blízkosti a vo svojej monografickej práci *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov*⁵² uviedol o nich niekoľko údajov. Za najväčšiu nepresnosť S. Cambela vo vzťahu k slovenským nárečiam na Zakarpatskej Ukrajine možno označiť jeho tvrdenie, že slovenské obyvateľstvo (a s ním aj jeho slovenské nárečie) tu žije – idúc od Popradu na východ – len po Užhorod („po Ungvár“) a že ďalej na východ „už niet ani politických, ani cirkevných obcí slovenských“. Vychádzal pri tom zo spochybnenia spoľahlivosti štatistických údajov o vierovyznaní a priznanej národnosti obyvateľov obcí na slovensko-ukrajinskom etnicko-jazykovom pomedzí (národnosť sa často stotožňuje s vierovyznaním: slovenská – s rímskokatolíckym, ukrajinská – s gréckokatolíckym) a z rozhodnutia pri určovaní národnosti uplatňovať iba rečové kritérium, spoľahlivé údaje o ktorom na širšom území Zakarpatska v konečnom dôsledku nezískal.⁵³ Z dnešných zakarpatských obcí medzi lokality so slovenským obyvateľstvom správne zaradil iba Hutu (dnes súčasť obce Kamianická Huta), Užhorod a obce Jovro a Derma (dnes Storožnica). Obce Onokovce, Radvanka a Seredne S. Cambel uvádza ako príklady na to,

⁵² Czambel, S.: *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov / Samo Czambel*. Turčiansky Sv. Martin: 1906, 624 s.

⁵³ Bartko, L.: Príspevok k dejinám výskumu slovenských nárečí na Zakarpatskej Ukrajine a náčrt ďalších úloh tohto výskumu (Od S. Cambela cez J. Dzendzelivského do 3. tisícročia). In: *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Збірник наукових праць*. Вип. 4. Українське і слов'янське мовознавство. Užhorod 2001, s. 82 – 83.

že časť ich obyvateľov je za Slovákov zapísaná výlučne na základe svojho rímskokatolíckeho náboženstva, a že v skutočnosti sú „Rusi“ okrem prisťahovalcov. S jeho tvrdením len čiastočne súhlasí L. Bartko, avšak len pri prvých dvoch obciach. No v obci Seredne aj v čase Cambelových výskumov, aj teraz žije relatívne početná skupina Slovákov, ktorá sa nielen hlási k slovenskej národnosti, ale v rečovej komunikácii bežne využíva slovenské nárečie.

Cambelov názor, že Slovákov a ich nárečia možno na Zakarpatskej Ukrajine nájsť iba v obciach pred Užhorodom, mal asi negatívne dôsledky na ďalší osud výskumu uvedených nárečí. Ďalšia zmienka o slovenských nárečiach na Zakarpatskej Ukrajine sa v slovenskej dialektologickej literatúre objavila až po takmer 30 rokoch. Ide o syntetickú štúdiu V. Vážneho *Nárečí slovenská*⁵⁴, kde autor uvádza krátky nárečový text z „východoslovenskej kolónie“ „rusinskej“ obce Lysyčovo. V poznámke k textu upozorňuje na výskyt jedného stredného konsonantu / v dialekte obce Lysyčovo, text prezentoval východoslovenský nárečový typ.⁵⁵ Prvým väčším odborným príspevkom slovenskej dialektológie venovaným výskumu slovenských nárečí na Zakarpatskej Ukrajine je štúdia Š. Tóbika *K charakteristike nárečia presídlencov z Nového Klenovca na Zakarpatskej oblasti ZSSR* (1963)⁵⁶. Obyvatelia Nového Klenovca (dnes má táto dedina názov Klenovec) sa po druhej svetovej vojne takmer všetci presídlili do vlasti svojich predkov.⁵⁷ Autor údaje o nárečí získal v rokoch 1947 a 1956 u ich nositeľov v novom prostredí na juhu Slovenska. Zakarpatskú Ukrajinu ako jednu z oblastí výskytu slovenských nárečí mimo územia Slovenska širšie spomína učebnica J. Štolca *Slovenská dialektológia*⁵⁸. Uvádza sa tu stručný prehľad dovtedajšej odbornej literatúry a objasňujú sa príčiny minimálnej miery poznania týchto nárečí.

Viac ako na Slovensku sa výskumu slovenských nárečí na Zakarpatskej Ukrajine venovali ukrajinskí dialektológovia (a onomastici) v Užhorode. Prvým impulzom bol príspevok J.O. Dzendzelivského *Завдання вивчення словацьких*

⁵⁴ Vážný, V.: *Nárečí slovenská* In: *Československá vlastivěda*. 3. (Jazyk). Praha 1934, s. 219 – 310.

⁵⁵ Tento text Vážnemu v r. 1926 – 1928 poslal dr. Vojtech Cvigroš – stredoškolský profesor z Košíc, neskôr Rimavskej Soboty, autor učebníc, školských kalendárov, ktorý sa narodil v obci Fridešovo, dnes Kolčíno, ale svoje detstvo zrejme prežil v Lysyčove.

⁵⁶ Tóbiš, Š.: *K charakteristike nárečia presídlencov z Nového Klenovca na Zakarpatskej oblasti ZSSR*. In: *Jazykovedný časopis*, č. 14, 1963, s. 46 – 56.

⁵⁷ Na základe Protokolu k Zmluve medzi Československou republikou a ZSSR (21. 10. 1946) o Zakarpatskej Ukrajine osoby slovenskej a českej národnosti, ktoré mali trvalé bydlisko na Podkarpatskej Rusi, získali právo optovať na štátne občianstvo Československej republiky, rovnako dostali možnosť optovať na občianstvo ZSSR i osoby ukrajinskej, ruskej a bieloruskej národnosti, ktoré mali trvalé bydlisko na Slovensku. Najväčší počet optantov bol v Užhorodskej župe (okr. Užhorod, Veľký Berežný, Perečin, Seredné – 44 obcí). Presídľovanie sa uskutočňovalo od 28. 3. do 26. 9. 1947. Na Slovensko prešlo 4 785 osôb. Na Zakarpatsku ostalo 13 404 Slovákov. Sovietske vedenie uzavrelo slovenskú otázku v kraji, v období 1947 – 1989 sa počet Slovákov zmenšil o 45 %, na 7,3 tisíc.

⁵⁸ Štolc, J.: *Slovenská dialektológia*. Bratislava 1994, 179 s.

*переселенських говорів на території УРСР*⁵⁹. Tento ukrajinský slavista neskôr zozbieral a na Slovensku uverejnil *Slovenské ľudové príslovia a porekadlá z dediny Turji Remety, Perečinský okres, Zakarpatská oblasť USSR*⁶⁰, kde popri foneticky zapísaných samotných prísloviach a porekadlách podal aj stručnú charakteristiku nárečia a viacero zaujímavých údajov sociolingvistického charakteru o obyvateľoch uvedenej obce. Táto práca upozornila na väčšie územné rozšírenie slovenských nárečí v Zakarpatskej oblasti a na potrebu ich ďalšieho skúmania. Neskôr N.J. Dzendzelivská priamou metódou v teréne preskúmala zvukovú rovinu nárečí v ďalších 7 obciach, výsledky spracovala vo svojej kandidátskej dizertácii⁶¹. Prvú etapu dejín výskumu slovenských nárečí na Zakarpatsku uzatvára práca P. Čučku o priezviskách zakarpatských Slovákov⁶², ktorá prispela aj k výskumu dejín Slovákov a ich nárečí v tomto regióne.

Celkom nová situácia vo výskume slovenských nárečí na Zakarpatskej Ukrajine nastala po výrazných spoločensko-politických zmenách na Slovensku aj na Ukrajine po roku 1989. V slavistickom kabinete SAV v Bratislave bol vypracovaný výskumný projekt „Slováci na Zakarpatskej Ukrajine“ a v jeho rámci aj úloha zameraná na výskum nárečí. Dialektologický výskum sa realizoval od r. 1996 najprv v rámci plnenia grantovej úlohy „Slováci na Zakarpatskej Ukrajine a slovensko-ukrajinské pomedzie“, od roku 2000 – grantovej úlohy „Východoslovenské nárečia a ich vzťahy k nárečiam iných jazykov“. Riešiteľmi boli PhDr. Š. Lipták, CSc. a doc. L. Bartko, CSc. Materiál sa získal jednak priamym výskumom v teréne počas štyroch týždenných výskumných ciest uvedenej trojice bádateľov v čase od mája 1996 do októbra 1997, jednak ďalším výskumom za pomoci študentov slovakistiky Užhorodskej národnej univerzity. Výsledky v podobe príspevkov boli prezentované na rozličných vedeckých fórach⁶³. Pokiaľ ide o aspekty výskumu slovenských nárečí na Zakarpatsku, N. Dzendzelivská preskúmala zvukovú stránku⁶⁴, L. Bartko sa ve-

⁵⁹ Дзєндзєлєвський Й.О.: Завдання вивчення словацьких переселенських говорів на території УРСР / Йосип Олексійович Дзєндзєлєвський // Тези доповідей та повідомлення XVIII наукової конференції. *Серія мовознавства*, Užhorod, 1964, 91 s.

⁶⁰ Dzendzelivskij, J. O.: Slovenské ľudové príslovia a porekadlá z dediny Turji Remety (Perečinský okres, Zakarpatská oblasť USSR). In: *Nové obzory*, č. 13, 1971, s. 285 – 297.

⁶¹ Дзєндзєлєвська Н. І.: Очерк фонетики восточнословацьких говорів на території УССР. *Автореферат дисертації на соискание ученой степени кандидата филологических наук* / Наталья Иосифовна Дзєндзєлєвская. Moskva, 1975, 24 s.

⁶² Чучка П. П.: Фамилии закарпатских словаков / Павел Павлович Чучка // Исследования по словацкому языку. Ред. Л.Н. Смирнов. Moskva, 1992, s. 202 – 221.

⁶³ Odborný seminár Minulosť a prítomnosť Slovákov na Zakarpatskej Ukrajine, december 1997, Bratislava; XII. Medzinárodný zjazd slavistov v Krakove, r. 1998; Medzinárodná konferencia Slovensko-ru-sínsko-ukrajinské vzťahy od obrodzenia po súčasnosť, október 1999, Zemplínska šírava; Konferencia Nárečia a národný jazyk, september 1997, Bratislava; Konferencia o vlastných menách na etnicko-jazykovom pomedzí v poľskom Białystoku, október 1998.

⁶⁴ Dzendzelivská, N. J.: Foneticko-fonologická stránka slovenských nárečí v Zakarpatskej oblasti Ukrajiny. In: *Slováci na Zakarpatskej Ukrajine. Zborník materiálov z odborného seminára konaného v Bra-*

noval morfolologickej⁶⁵ a Š. Lipták priblížil poznatky o lexikálnej stránke slovenských nárečí na Zakarpatsku⁶⁶.

Podľa hláskoslovných a tvaroslovných javov zakarpatské slovenské nárečia boli rozdelené na 5 zmiešaných typov:

1. abovsko-šariško-zemplínsky (Dlhé, Kolčino, Lysyčovo, Perečin, Turje Remyty, Veľký Berezný);
2. zemplínsko-abovsko-šarišský (Antalovce, Seredne, Zabrid'');
3. užsko-zemplínsky (Domanince, Storožnica);
4. užsko-sotácky (Kamianická Huta);
5. stredoslovensko-východoslovenský (Klenovec).

Ako vidíme, všetky nárečia (okrem nárečia obce Klenovec) sú východoslovenského typu a v dialektológii bola nastolená otázka zmeny ich pôvodného stavu na území Zakarpatska. Zmeny pôvodných východoslovenských nárečí na fonetickej rovine mohli byť výsledkom ukrajinsko-slovenskej jazykovej interferencie (epenetické *l*, resp. mäkké *ť* v 3. os. pl. prítomného času sloviess – *farbľa, bavľa, robľať*; pohyblivý prízvuk; plnohlasné tvary *vorona, korova, horox*; zmena mäkkých *ś, ź*, na *s, z*; zmena *dl* na *ll*; tvary nom. pl. živ. maskulín typu *Slovaki*). Oveľa výraznejšie sú zmeny na lexikálnej rovine nárečí, keďže v novom prostredí, v susedstve ukrajinského alebo maďarského jazyka, nemohol zostať nezmenený a neovplyvnený stav slovnej zásoby, faktorom vplyvu bola aj migrácia obyvateľstva. Podobná situácia je aj na značnej časti východoslovenského územia, z ktorého presídlenci na územie Zakarpatska prišli v 18. – 19. storočí. Preto pri skúmaní lexikálnych prevzatí v reči Slovákov na Zakarpatskej Ukrajine musíme prihliadať na skutočnosť, že niektoré z týchto prevzatí sa do nej dostali už pred presídlením, nie sú teda výsledkom kontaktu v novom jazykovom prostredí. J. Dudášová-Kriššáková⁶⁷ uvádza lexémy známe aj v zakarpatských, aj vo východoslovenských nárečiach (*xiža, skarha* a i.). Avšak značnú časť prevzatej slovnej zásoby pod vplyvom najbližšieho ukrajinského alebo maďarského okolia možno jednoznačne kvalifikovať ako prevzatú v novom prostredí. Jednak preto, že výrazy tohto druhu nie sú známe na východnom Slo-

tislave 19.XII.1997. Red. Š. Lipták a L. Čáni. Bratislava 1998, s. 18 – 28.

⁶⁵ Bartko, L.: O doterajších výskumoch a niektorých morfológických osobitostiach nárečí Slovákov na Zakarpatskej Ukrajine. In: Š. Lipták a L. Čáni, eds, *Slováci na Zakarpatskej Ukrajine. Zborník materiálov z odborného seminára konaného v Bratislave 19.XII.1997*. Bratislava 1998, s. 29 – 39, 45 – 49; Bartko, L.: Príspevok k dejinám výskumu slovenských nárečí na Zakarpatskej Ukrajine a náčrt ďalších úloh tohto výskumu (Od S. Cambela cez J. Dzendzelivského do 3. tisícročia). In: *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Збірник наукових праць*. Вип. 4. Українське і слов'янське мовознавство. Užhorod: 2001, s. 82 – 87.

⁶⁶ Lipták, Š.: O lexikálnej stránke slovenských nárečí na Zakarpatskej Ukrajine. In: Š. Lipták a L. Čáni, eds, *Slováci na Zakarpatskej Ukrajine. Zborník materiálov z odborného seminára konaného v Bratislave 19.XII.1997*. Bratislava 1998, s. 40 – 44.

⁶⁷ Dudášová-Kriššáková, J.: Východoslovenské nárečia z aspektu ukrajinsko-slovenských jazykových kontaktov. In: *Наукові записки* č. 18, Prešov: 1993, s. 93 – 108.

vensku, jednak sú to pomenovania neskorších reálií, ktoré sa dostávali do života dedinských ľudí po ich presídlení zo Slovenska (*monax, moločarňa, boľnica* a i.). V súvislej reči sa môže vyskytovať popri osvojenom ukrajinskom (ruskom) lexikálnom prvku aj slovenský, spisovný alebo nárečový. Š. Lipták tvrdí, že v súčasnosti nositelia slovenského nárečia na Zakarpatsku existujú v živom kontakte s pôvodným ukrajinským obyvateľstvom a v komunikačnom procese pociťujú potrebu využívať prvky cudzieho jazyka⁶⁸.

Zakarpatsko ako región s výskytom slovenských nárečí mimo územia Slovenska má svoje špecifické črty. Slováci prakticky od svojho príchodu do nového prostredia žili a aj dnes žijú roztrúsené, vo vzťahu k okolitému obyvateľstvu ani v jednej z obcí, v ktorých sa dodnes udržali, nedosiahli väčšinu a nevytvorili tu väčší kompaktný etnický a jazykový celok. Stupeň znalosti národného jazyka v jednotlivých častiach regiónu nebol rovnaký, na jazykový vývin pôsobilo niekoľko činiteľov: kompaktnosť osídlenia, socio-profesijná štruktúra obyvateľstva, zloženie rodiny, dĺžka pobytu na novom území, vzdelanosť a pod. V centrálnych a západných okresoch Zakarpatska pozdĺž súčasnej slovensko-ukrajinskej hranice, kde žili pomerne veľké skupiny Slovákov, ktorí si zachovávali svoje remeslá, aj keď sa nemohli hlásiť k svojej národnosti, sa zachoval takmer pôvodný stav slovenských nárečí, ktoré sa aj dnes uplatňujú v každodennej komunikácii (15 obcí podľa L. Bartka). V geograficky vzdialenejších lokalitách, ktoré nemohli udržiavať kontakty s materským jazykovým územím, žili menej početné skupiny Slovákov zaoberajúce sa už len poľnohospodárstvom. Tam boli intenzívne styky s Ukrajincami a začal prevládať slovensko-ukrajinský bilingvizmus, v južnejších oblastiach – slovensko-ukrajinsko-maďarský trilingvizmus. V prostredí slovenskej menšiny na Zakarpatsku môžeme sledovať posun od národného jazyka danej minority k jazyku majoritného národa a iných etník, avšak pri zachovaní národnostného povedomia. Faktom je aj čiastočná alebo úplná zmena národnostnej príslušnosti pod vplyvom nepriaznivých politických podmienok a pritom znalosť národného jazyka (resp. jeho nárečí). Vplyv spisovnej slovenčiny na slovnú zásobu nositeľov slovenských nárečí za posledné obdobie vzrástol vďaka živým kultúrno-spoločenským kontaktom, rozširovaniu možností uplatnenia slovenčiny v spoločenskom styku (vyučovanie na základnej škole, slovenské relácie v rozhlase a televízii, vysokoškolské prostredie).

Ladislav Bartko v r. 2001⁶⁹ v jednom zo svojich príspevkov napísal, že dnešný stav výskumu uvedených nárečí je oveľa lepší, ako bol ešte nedávno, ale stále nie je uspokojivý, a stručne naznačil úlohy, na ktoré by sa malo zamerať ďalšie bádateľské úsilie. S týmito úlohami sa celkom stotožňujeme a dovoľujeme si ich uviesť:

⁶⁸ Lipták, Š.: Slovensko-ukrajinské pomedzie ako odraz vzájomných vzťahov. In: *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Збірник наукових праць*. Užhorod: 2001, s. 313 – 15.

⁶⁹ Bartko, L.: c. d., s. 85.

- a. pokračovať vo všestrannom a komplexnom terénnom nárečovom výskume;
- b. do výskumu zapojiť aj ďalších realizátorov – študentov, dobrovoľníkov;
- c. rozšíriť výskumný záber z doterajších troch jazykových rovín (fonetickej, morfolologickej a lexikálnej) na ďalšie prvky (syntax, slovotvorba, frazeológia, onymia), osobitne na javy jazykovej interferencie;
- d. výskumom overiť, či doterajšie poznatky o zemepisnom rozšírení a klasifikácii skúmaných nárečí možno považovať za definitívne alebo ich treba korigovať;
- e. výskum organizovať tak, aby v dohľadnom čase vyústil do monografickej štúdie.

Slovenské nárečia na Zakarpatsku odrážajú život svojich nositeľov – predstaviteľov slovenskej národnostnej menšiny na Ukrajine, reprezentujú špecifický multietnický región a dodnes tvoria aktuálny objekt dialektologického výskumu.

Užhorodská slovakistika ako etalón slovensko-ukrajinskej cezhraničnej spolupráce v oblasti vzdelávania

Užhorod je centrum polyetnického Zakarpatska, najzápadnejšie mesto Ukrajiny ležiace bezprostredne na štátnej hranici so Slovenskom a po podpísaní schengenských dohôd aj na hranici schengenskej zóny. Prudké zmeny v spoločenskom živote na Ukrajine a v Európe sa výrazne prejavujú v kultúre, vede i vzdelávaní. Presvedčivo o tom vypovedá exkurz do histórie našej slovakistiky. Slováci na Zakarpatsku žijú oddávna, dnes ich je tu okolo 7 tisíc. V priebehu tisícročnej histórie Slováci a miestni Rusíni-Ukrajinci patrili do spoločných štátnych útvarov – Uhorského kráľovstva a Rakúsko-Uhorskej monarchie. Po prvej svetovej vojne, keď vtedajšia Podkarpatská Rus bola pripojená k Československej republike, nastalo mimoriadne priaznivé obdobie na rozvoj slovenskej etnickej menšiny: otvárali sa slovenské školy a gymnáziá, vznikali krúžky, pôsobili folklórne súbory.

So začiatkom maďarskej okupácie a s pripojením Zakarpatska k ZSSR po druhej svetovej vojne sa situácia Slovákov prudko zhoršila. V povojnových rokoch mnohé slovenské rodiny zapisovali svojim deťom ukrajinskú alebo ruskú národnosť, aj preto Slovákov podľa štatistiky ubudlo. Zhoršila sa aj jazyková situácia. Na rozdiel od zakarpatských Maďarov, ktorí si zachovali svoj jazyk (patrí do ugro-fínskej skupiny uralskej jazykovej rodiny a tá je štruktúrne i geneticky vzdialená od slovanskej, a teda aj menej náchylná na interferenciu), príbuznosť nárečí Slovákov a miestnych Ukrajincov v procese polstoročných kontaktov spôsobila takmer úplnú asimiláciu slovenských dialektov.

V časoch vtedajšieho Sovietskeho zväzu, keď sa na všetkých slovanských katedrách kultivoval český jazyk a slovenčina bola zriedkavým javom, jedine Užhorodská štátna univerzita bola v druhej polovici minulého storočia centrom, kde sa

zachovávali a rozvíjali tradície výučby slovenského jazyka. Ten sa tu vyučoval ako druhý slovanský na ukrajinskom a ruskom oddelení od roku 1963. Na Filologickej fakulte v rozličnom čase učili slovenčinu odborníci z Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Prešove (dnes Prešovská univerzita) – O. Rudlovčáková, V. Žemberová, M. Štec, M. Blich, J. Jurčo, E. Jenčíková a J. Kriššáková.

V dôsledku spoločensko-politických zmien na Ukrajine a Slovensku na prelome 80. a 90. rokov minulého storočia sa zmenili podmienky vývinu nových štátnych jazykov – ukrajinčiny a slovenčiny. Malo to veľký význam najmä pre Zakarpatsko, územie ktorého prilieha k 98-kilometrovej ukrajinsko-slovenskej hranici. Práve preto prijatie *Deklarácie práv národností* (1991) a *Zákona o národnostných menšinách na Ukrajine* (1992) zohralo mimoriadne dôležitú úlohu v procese obrodenia jazyka a kultúry miestnych Slovákov. Preto sa začalo s fakultatívnou výučbou slovenčiny v okresoch s kompaktné žijúcim slovenským obyvateľstvom, boli otvorené slovenské triedy – najprv v Storožnici, neskôr v Užhorodskej strednej všeobecno-vzdelávacej škole č. 2 a v roku 2004 bola otvorená samostatná Užhorodská SVŠ č. 21 so slovenským vyučovacím jazykom, začali vznikať folklórne súbory a spoločenské organizácie Slovákov.

V roku 1994 sa začala príprava odborníkov zo slovenského jazyka a literatúry na báze Katedry všeobecnej a slovanskej jazykovedy Užhorodskej štátnej univerzity, ktorá bola v roku 1996 transformovaná na Katedru slovenskej filológie. Základným cieľom katedry bola príprava učiteľov slovenského jazyka a literatúry, prekladateľov a tlmočníkov, uspokojenie potrieb slovenskej národnostnej menšiny na Zakarpatsku, ale aj rozvoj slovistiky ako neoddeliteľnej súčasti slavistických štúdií. Od prvých dní na slovenskom oddelení UŽNU prváci intenzívne študujú súčasný slovenský jazyk s lektorom zo Slovenska, ktorý tu pracuje na základe vyslania Ministerstvom školstva Slovenskej republiky v súlade s medzištátnou dohodou našich krajín (1994 – 2002, 2006 – 2013 J. Džoganík, 2002 – 2006 A. Krčová, 2013 – 2017 M. Benikovsky). Počínajúc druhým ročníkom sa všetky základné lingvistické a literárnovedné disciplíny prednášajú v slovenskom jazyku. Ročníkové, bakalárske a magisterské práce študenti píšu po slovensky.

Počas štúdia majú poslucháči možnosť veľa ráz pobudnúť v SR – v rámci študentských mobilit prostredníctvom štipendií SAIA, semestrálneho štúdia na slovenských univerzitách (prevažne v Prešove a Košiciach), na Letnej škole slovenského jazyka SAS pri Univerzite Komenského v Bratislave a pod. Plánované dva druhy praxe – jazykovo-poznávaci v prvom a preddiplomový v piatom ročníku – študenti takisto absolvujú v krajine, ktorej jazyk si zvolili za svoj odbor.

Po celý čas existencie lektorátu sa aj dialektologická prax uskutočňuje na Slovensku, kde užhorodskí slovakti majú možnosť stretávať sa so svojimi slovenskými rovesníkmi. Je to vari najkrajší spôsob osvojenia si jazyka a kultúry, keď teoretické vedomosti nadobudnuté za dva roky v univerzitných učebniach možno využiť v bezprostrednej komunikácii. Ba čo viac – mladí ľudia z oboch strán schengenskej hranice sa zbavujú stereotypov a utvrdzujú sa v tom, že my – Ukrajinci a Slováci

– sme si blízki: jazykom, tradíciami, kuchyňou, piesňami, túžbami. A tí študenti z Ukrajiny, ktorí ešte mali pochybnosti o účelnosti európskej integrácie našej krajiny, sa z praxe vracajú ako presvedčení Európania. Možnosť bezprostredne pobudnúť na Slovensku, spoznať jeho históriu, kultúru, tradície a realie je nesporne jednou z motivácií, prečo sa na užhorodskú slovakistiku z roka na rok hlási stále viac uchádzačov.

Užhorodským slovakistom pravidelne prednášajú vedci zo Slovenska – J. Sabol, O. Sabolová, Ľ. Babotová, J. Pekarovičová, V. Marčok, V. Žemberová, S. Makara, I. Jackanin a iní. Častými hosťami UŽNU sú slovenskí politici a diplomati. Študenti KSF UŽNU mohli stretnúť s predsedom i podpredsedom vlády SR, štátnymi tajomníkmi viacerých ministerstiev, poslancami NR SR a spisovateľmi (J. Zambor, D. Podracká, H. Valcerová-Bacigálová, R. Dobiáš, R. Matejov, P. Mišák, J. Banáš, I. Jackanin, J. Paňko, V. Staviarsky, J. Bodnárová a i.).

Nemožno nespomenúť vynikajúcu spoluprácu s generálnym konzulátom SR v Užhorode, vďaka ktorému slovakisti necítili a necítia žiadne schengenské bariéry.

Katedra plodne spolupracuje s odborníkmi z Kyjeva, Lvova, Rivného, Bratislavy, Košíc, Prešova, Banskej Bystrice, Nitry a Trnavy. Členovia katedry sa podieľali na riešení vedeckých projektov Slováci na Zakarpatskej Ukrajine a slovensko-ukrajinské pomedzie (1996 – 1997), Vypracovanie lexikografických parametrov ukrajinsko-slovenského slovníka (2005), Virtuálny inštitút slovakistiky (2006), Slovenský jazyk – kľúč od schengenskej brány (2008), Slovensko – Ukrajina: eliminácia jazykovej bariéry (2010), Užhorodská slovakistika: cesta k zachovaniu národnej identity (2012), Užhorodská slovakistika: jazykové laboratórium (2013), Komunikáciu k prosperite slovensko-ukrajinského prihraničného regiónu (2016 – 2017).

O vysokej úrovni medzinárodnej odbornej spolupráce svedčí aj to, že pracovníci KSF UŽNU vystupujú ako oficiálni oponenti dizertačných a habilitačných prác na Slovensku. Za posledných 10 rokov bolo 9 takýchto výstupov: T. Lichtejová na obhajobe dizertácie V. Juríčkovej (Prešov); J. Džoganík na obhajobe dizertácií I. Grešlíkovej a V. Juríčkovej (Prešov); S. Pachomovová na habilitácii M. Čižmárovej (Prešov) a J. Hladkého (Trnava), na obhajobe dizertačných prác Z. Boleráčovej (Bratislava), Ľ. Millej, P. Hurajčíka a A. Stecovej (Prešov). V roku 2001 pri príležitosti 5. výročia katedry bol založený vedecký zborník *Studia Slovakistica*, kde svoje vedecké výsledky prezentujú ukrajinskí aj slovenskí filológovia. Doteraz vyšlo 16 čísel.

Katedra slovenskej filológie UŽNU je aktívnym organizátorom medzinárodných vedeckých konferencií a seminárov, spomedzi ktorých hodno spomenúť: 8. a 13. celoukrajinskú onomastickú konferenciu (1999 a 2009), Perspektívy rozvoja slovakistiky na Ukrajine (2002), Ukrajinsko-slovenské vzťahy v oblasti jazyka, literatúry, histórie a kultúry (2001, 2004, 2006), Virtuálny inštitút slovakistiky (2006), Slovenčina ako cudzí jazyk (2009), Slovakistika na Ukrajine (2014), Slovenský jazyk a literatúra v zrkadle prekladu (2016), Jazyky národnostných menšín v ukrajinsko-slovenskom pohraničí (2016).

Veľmi úspešným slovensko-ukrajinským projektom je vydanie prvej učebnice slovenčiny pre vysoké školy na Ukrajine⁷⁰, v ktorej sa systém slovenského jazyka podáva v kontrastívnom aspekte, v porovnaní s ukrajinčinou. O význame tejto publikácie svedčí aj fakt, že na základe hlasovania žurnalistov bola označená za kultúrnu udalosť roka 2008 na Zakarpatskej Ukrajine. Následne katedra zareagovala na požiadavky ruskojazyčných Ukrajincov a vydala učebnicu tých istých autorov pod názvom *Slovackij jazyk* (Svidník – Užhorod 2010). V súčasnosti lexicografický kolektív na katedre pracuje nad zostavovaním veľkého slovensko-ukrajinského slovníka. To, že na jeho vydanie netrpezlivo čaká najširšia verejnosť v oboch krajinách, netreba zvlášť prízvukovať. Stačí uviesť, že posledný takýto slovník vyšiel pred 30 rokmi.

Nemožno obísť prekladateľskú a tlmočnickú činnosť kolektívu katedry, veď bez jej pracovníkov (O. Chomovej, L. Budnikovovej, S. Pachomovovej, N. Maľovanej, J. Džoganíka) a najlepších absolventov i študentov (N. Kasyncovej, V. Jakubikovej a i.) sa dnes nezaobíde žiadne ukrajinsko-slovenské stretnutie na najrozličnejších úrovniach. Študenti sa zapájajú do umeleckého prekladu: pod vedením doc. T. Lichtejovej, ktorá sama je známou poetkou a prekladateľkou, vychádza almanach študentských, v súčasnosti už aj profesionálnych prekladov *Medzi Karpatmi a Tatrami*. Mená, ktoré sa v ňom objavujú, sú známe v oboch národných literárnych kontextoch: D. Pavlyčko, P. Skunc, D. Kešľa, D. Kremin, V. Hustý, Ch. Keryta, I. Jakanin, J. Zambor, J. Andričik, L. Lahola, B. Nosák-Nesabudov a iní.

V ostatných rokoch rastie záujem mládeže o slovenské oddelenie, o čom najpresvedčivejšie vypovedá veľký počet prihlášok počas prijímacej kampane a koeficient priechodnosti, ktorý je jedným z najvyšších v rámci celej univerzity. To vytvára predpoklady pre kvalitatívny rast vedomostného potenciálu študentov a odbornej pripravenosti učiteľov, čo je nepochybne veľkým plusom. Záujem o slovakistiku je pravdepodobne vyvolaný aj novým statusom Slovenska: v súčasnosti je slovenčina na Ukrajine vnímaná nielen ako jazyk jednej z národnostných menšín, nie prosto ako jazyk susednej krajiny, ale ako štátu, ktorý je členom Európskej únie.

Na Užhorodskej národnej univerzite je vytvorená primeraná základňa na kvalitnú prípravu bakalárov a magistrov, ktorí si za svoj študijný program vybrali slovenský jazyk a literatúru, čo im dáva možnosť aj v podmienkach súčasnej nezamestnanosti nájsť si zamestnanie vo svojom odbore – pracujú v školách, učilištiach, gymnáziách, na univerzitách, v administratívnych inštitúciách, v rozhlase a televízii, turistických firmách, na konzuláte a podobne.

Súčasný slovenský jazyk sa dnes učia nielen filológovia, ale aj študenti medzinárodných vzťahov, zaujímajú sa oň colníci, hraničiar, podnikatelia, zamestnanci štátnej správy, diplomati. Všetko to vyvolalo tlak na vytvorenie Vedecko-metodického centra slovakistiky pri Užhorodskej národnej univerzite. Nové spoločenské

⁷⁰ Pachomovová, S., Džoganík, J.: *Slovacka mova*. Užhorod: 2008, 472 s.

podmienky na Ukrajine, jej integračné zameranie na EÚ, intenzifikácia ukrajinsko-slovenských vzťahov vo všetkých oblastiach života, snaha zakarpatských Slovákov o zachovanie svojej národnej identity, ich záujem študovať slovenčinu tu, doma, na Zakarpatskej Ukrajine, pozitívne stimuluje užhorodskú slovakistiku neustále zvyšovať svoj odborný potenciál, ktorý bude schopný reagovať na nové výzvy a požiadavky.

Český jazyk vo vzdelávacích inštitúciách na Zakarpatsku: dejiny a súčasnosť

Minulosť si vyžaduje malý historický exkurz. Za dátum prvého príchodu uhorských kmeňov na naše územie sa považuje rok 896 a posledného vstupu 906. Od tohto okamihu až do roku 1918 (po pričlenení Podkarpatskej Rusi k Československej republike) zakarpatské zeme boli neoddeliteľnou súčasťou historického Uhorska. Spočiatku Uhorského kráľovstva, potom Rakúskej monarchie (Uhorsko bolo jej súčasťou od roku 1526 do roku 1867), Rakúsko-Uhorskej monarchie (od roku 1867) až po jej rozpad v roku 1918.

Prvé zmienky o vzniku škôl na tomto území siahajú do druhej polovice 18. storočia. Prvé školy boli pri kláštoroch rádu Baziliánov. Chýbajú vedomosti o tom, či mali svoje školy veľké obce, v ktorých neboli kláštory.

V Rakúskej monarchii za vlády Márie Terézie bol v roku 1777 prijatý prvý zákon o školstve a osвете pod názvom *Ratio educationis*. Iniciátorom a vedúcou osobnosťou školskej reformy bol radca Márie Terézie, knihovník Viedenskej knižnice Adam Kollár. Ako Slovák poradil Márii Terézii povoliť výučbu v rodnom jazyku a deti vo veku od 6 do 10 rokov prvýkrát prišli do školy. V siedmich zemiach monarchie sa vyučovalo v siedmich jazykoch. Okrem Božieho zákona vo vyučovacích programoch bola matematika, dejiny a prírodné vedy.

Na Zakarpatsku boli v podmienkach Rakúsko-Uhorska (1867) všetky takzvané „ruské ľudové školy“ zmenené na maďarskojazyčné (v súlade so zákonom maďarského ministra Apponyiho, 1907), v roku 1917 bola zakázaná dokonca aj cyrilská azbuka. Raz týždenne sa v „ruskom“ jazyku vyučovalo náboženstvo.

Politika priamej maďarskej moci chcela pomocou novo založených škôl uskutočňovať intenzívnu maďarizáciu nemaďarského obyvateľstva, aj keď v súlade so zákonom č. 38/1868, hlavným zákonom uhorskej školskej správy, ktorý pre všetky školy platil až do roku 1918, žiaci mali získavať vzdelanie v materinskom jazyku. V uvedenom roku zo 600 škôl v kraji bolo len 34 takých, v ktorých sa žiaci okrem maďarčiny učili aj „ruský“ (rusínsky) jazyk.

V Apponyiho zákone bolo uvedené, že každý žiak inej národnosti než maďarskej po ukončení 4. ročníka verejnej školy musí ovládať maďarčinu natoľko, aby mohol vyjadrovať svoje myšlienky po maďarsky (ústne aj písomne). Cieľom tohto

zákona bola maďarizácia slovanskej mládeže a denacionalizácia nemaďarského obyvateľstva Rakúsko-Uhorskej monarchie. Národ však nesporne zostával aj dušou, aj jazykom rusínsky (ukrajinský), majúci v tom čase svojich spisovateľov i kultúrnych dejateľov.

Čo sa týka spisovného jazyka na Zakarpatsku, diskusie o ňom trvajú už takmer storočie. V polovici 19. storočia (1848) sa tu upustilo od latinčiny a cirkevnej slovančiny ako literárnych jazykov. Ako uviedol V. Pačovskij v predslove prvej knihy V. Grendžu-Donského *Kvety s trní*, knihy sa na Zakarpatsku písali mŕtvym jazykom (staroslovienskym) a nové cudzím jazykom – maďarčinou. Používaniu miestnych nárečí prekážala ruština a na jej základe vytvorené umelé „jazyčie“, lebo začínajúc 30. – 40. rokmi 19. storočia v Haliči a na Zakarpatsku vládlo moskvofilstvo ako smer, ktorý sa orientoval na cárske Rusko a jeho kultúru. Karpatoruskú orientáciu pohľovala všeruská orientácia, predstavitelia ktorej stotožňovali miestnu karpatoruskosť z „ruskosťou“, vnucovali ruskú orientáciu a ruský jazyk miestnemu obyvateľstvu.

Po podpísaní Versaillskej, Trianonskej a Saintgermainskej mierovej zmluvy na území prvej Československej republiky žilo 6,8 mil. Čechov, 2 mil. Slovákov, 3,1 mil. Nemcov, 745 tis. Maďarov, 461 tis. Ukrajincov (Rusínov) a 28,2 tis. príslušníkov iných národností. Bol to mnohonárodnostný štát s viac než tretinovým zastúpením národnostných menšín.

17. septembra 1921 bol na Podkarpatskú Rus vyslaný prvý český predstaviteľ školstva, školský referent Josef Pešek. Hlavnou úlohou československej školskej administratívy bolo vytvorenie ľudových škôl. Situácia bola ťažká. Pociťoval sa nedostatok učiteľov i školských priestorov pre žiakov. Školy nemali stanovený vyučovací jazyk, vládol tu jazykový chaos, okrem učiteľov chýbali programy a učebnice, príprava ktorých narážala na jazykové komplikácie.

Každý okres potreboval na správu školstva približne 20 miliónov korún. Zo 674 učiteľov na Podkarpatskej Rusi po roku 1918 prijalo prísahu na vernosť novému štátu iba 379. Ostatní sa zriekli služby alebo sa vysťahovali do Maďarska. Ich miesto zaujali učitelia emigranti z Haliče a Ruska.

Rozvoj systému školstva na dnešnom Zakarpatsku veľmi podporoval prvý prezident Československej republiky T. G. Masaryk, ktorý vyhlásil: „Občianstvo na Podkarpatskej Rusi musí byť vzdelávané.“⁷¹

S podporou československého štátu tu už v roku 1921 bolo 530 škôl, z toho 357 karpatoruských, 118 maďarských, 9 nemeckých a 17 so zmiešaným vyučovacím jazykom⁷².

⁷¹ Zatloukal, J.: Podkarpatská Rus v Masarykových projevoch. In: *Podkarpatská Rus 1936. Otázky hospodárske, sociálne, historické*. Bratislava 1936, s. 15.

⁷² Клима, В.: Школьное дѣло и просвѣщеніе на Подкарпатской Руси. In: *Podkarpatská Rus 1936*. c. d., s. 102.

Podľa údajov z rokov 1935 – 1936 bolo v kraji 465 karpatoruských ľudových škôl, 2 207 tried, 2 069 učiteľov, 102 152 žiakov; československých ľudových škôl bolo 158: 613 tried, 618 učiteľov, 22 178 žiakov; maďarských ľudových škôl 118: 363 učiteľov, 18 171 žiakov; nemeckých škôl 17, rumunské 4 a židovských 7⁷³.

Celkovo na Podkarpatskej Rusi v roku 1936 bolo 769 ľudových (základných) škôl, 3 271 tried, 3 131 učiteľov a 146 681 žiakov.

Čo sa týka meštianskych (stredných) škôl, karpatoruských bolo 18 so 125 triedami, 151 učiteľmi a 5 311 žiakmi; českých meštianskych (stredných) škôl 17 so 100 triedami, 108 učiteľmi a 3 626 žiakmi; maďarských 24 tried, 28 učiteľov a 988 žiakov.

Kým do roku 1918 bola návšteva školy povinná od 6 do 12 rokov, po roku 1918 od 6 do 14 rokov.

Vo vzťahu k vyučovaciemu procesu dôležité miesto zaujala príprava nových učebných osnov tak pre ľudové (základné), ako aj meštianske (stredné) školy. Učebné programy sa zostavovali podľa programov československých škôl, boli však prispôbované podmienkam Podkarpatskej Rusi. Uskutočnila sa unifikácia meštianskych škôl na celom území prvej Československej republiky v otázkach organizácie školstva, učebného materiálu, učebných programov a učebníc.

Zo štátnych prostriedkov boli pre žiakov a učiteľov zriaďované školské knižnice, v ktorých sa nachádzali cenné pedagogické a metodické práce. Školský inšpektorát vydával časopis *Učiteľ* (Učytel') pre učiteľov a *Venček* (Vinočok) pre žiakov.

Na prvom mieste v Československej republike boli štátne školy: koncom roku 1934 ich bolo 629 (611 obecných, 18 mestských), z nich 90 % patrilo pod štátnu správu. Vzrástol počet učiteľov: z 379 učiteľov na začiatku roku 1918 na 874 učiteľov v roku 1920 a 2 296 učiteľov v roku 1934. Za uvedené obdobie to predstavuje nárast o 270 %⁷⁴.

Čo sa týka vyučovacieho jazyka, J. Pešina uvádza, že tu fungujú československé, podkarpatoruské, maďarské, nemecké, rumunské a židovské národnostné školy⁷⁵. Zároveň podáva takúto dynamiku rozvoja škôl: kým do roku 1918 bolo na Podkarpatskej Rusi 638 škôl s maďarským a len 34 škôl s rusínskym vyučovacím jazykom, v roku 1920 – 83 škôl s maďarským a 321 škôl s karpatoruským, 7 s nemeckým, 4 s rumunským a 38 s niekoľkými vyučovacími jazykmi⁷⁶. Zmieňuje sa aj o náraste českých škôl v kraji: v roku 1921– 17 československých všeobecno-vzdelávacích škôl (28 tried), v roku 1935 (stav k 1. októbru) – 171 českých škôl: 616 tried, 620 učiteľov, 22 178 žiakov.

⁷³ Tamže, s. 102.

⁷⁴ Pešina, J.: Národné školství na Podkarpatské Rusi. In: *Podkarpatská Rus 1936*. c. d., s. 261.

⁷⁵ Tamže, s. 259.

⁷⁶ Tamže, s. 262.

Na jedného učiteľa v priemere pripadalo 48 žiakov. Avšak české školy v roku 1935 nepredstavovali väčšinu, ale iba 17 % z celkového počtu škôl na Podkarpatskej Rusi⁷⁷.

Okrem všeobecno-vzdelávacích sa za prvej republiky otvárali aj špeciálne školy, vzniklo 25 remeselníckych škôl. Užhorodská obchodná škola mala oddelenie s českým vyučovacím jazykom, bola založená Roľnícka/poľnohospodárska (Mukačevo 1921) a Rezbárska (Užhorod 1921) škola, špeciálna škola spracovania dreva v Jasiňach (1924).

Čo sa týka vysokých škôl, študenti (bolo ich 10 – 12) od roku 1919 získavali vzdelanie v Prahe. V roku 1921 tam založili krúžok *Obrozenie* (Vidrodzenňa), ktorý mal svoj program. Pre karpatoruských študentov bol vytvorený *Masarykov fond*, z ktorého čerpali podporu 400 – 1000 korún ročne. Okrem toho rovnako ako českí študenti dostávali štipendium.

Karpatoruskí študenti študovali na všetkých univerzitách prvej republiky, ale najviac ich bolo v Prahe – 85 %, Brne – 3 % a v Bratislave – 12 %.

Najväčší počet poslucháčov bol na právnických fakultách, potom na filozofických, prírodovedeckých a lekárskejších.

Kvôli zvyšovaniu osvetly veľmi dôležité bolo zakladanie verejných knižníc. Dokonca bol prijatý špeciálny zákon, ktorý na Podkarpatskej Rusi platil od roku 1926.

V roku 1927 bola otvorená jedna česká knižnica, v ktorej bolo registrovaných 2 207 zväzkov českých kníh a 494 čitateľov, vydaných bolo 17 323 kníh.

V roku 1925 vznikla Užhorodská mestská knižnica, v ktorej bolo 484 kníh v českom a 384 kníh v karpatoruskom jazyku. V roku 1935 knižničný fond tejto knižnice predstavoval 9 773 kníh, z toho českých bolo 4 172, karpatoruských 1 501 a maďarských 3 179⁷⁸.

Pochopiteľne, české školy pred vznikom Československej republiky na Podkarpatskej Rusi (pričlenená 10. septembra 1919) neexistovali. Po tejto udalosti sem prišlo veľa českých úradníkov, vojakov, podnikateľov, ktorí sa domáhali budovania českých škôl pre svoje deti, ináč by ich museli posilať do škôl na iné územia Československej republiky, čo by bolo finančne náročné.

Na výčitky o čechizácii miestneho obyvateľstva Josef Pešina odpovedal: „Československá škola na Podkarpatskej Rusi neuskutočňuje denacionalizáciu, naopak, ponecháva každému jeho národnosť a potvrdzuje národnostnú úctu. Rodičia posielajú svoje deti do školy, ktorú si sami vyberajú, keďže popri československej škole sa voľne rozvíjajú školy iných národností – rusínskej (ukrajinkej), maďarskej, nemeckej, rumunskej a československé predstavujú len 17 % z celkového počtu všetkých škôl.“⁷⁹

⁷⁷ Tamže, s. 264.

⁷⁸ Крезе, Л. А.: О книжном просвещении на Подкарпатской Руси / Леонид А. Крезе // *Подкарпатская Русь за годы 1919-1936*. Užhorod: 1936, s. 123.

⁷⁹ Pešina, J.: Národní školství na Podkarpatské Rusi. In: *Podkarpatská Rus 1936*. c. d., s. 259 – 266.

Je potrebné doplniť, že v ukrajinskom jazyku v 20. a 30. rokoch 20. storočia na Zakarpatsku vychádzali noviny: *Karpatská pravda* (Karpatska pravda), *Vpred* (Vpered), *Sloboda* (Svoboda), *Učiteľský hlas* (Učytel'skij holos), *Priebojom* (Probojem), časopisy: *Naša zem* (Naša zemľa), *Zem a vôľa* (Zemľa i voľa), *Včielka* (Pčilka), *Náš rodný kraj* (Naš ridnyj kraj), *Venček* (Vinočok), vedecký zborník *Podkarpatská Rus* (Pidkarpatska Rus), kalendáre *Karpatskej pravdy* a *Prosvity*, spisovateľ Vasyľ Grendža Donský, ktorý stál pri kolíske novej ukrajinskej literatúry na Zakarpatsku, už na konci 20. rokov začal písať s orientáciou na celonárodný spisovný ukrajinský jazyk.

Súčasnosť. Na Užhorodskej štátnej univerzite (založenej v roku 1945) sa čeština vyučovala ako druhý slovanský jazyk na ukrajinskom a ruskom oddelení Filologickej fakulty od 50. rokov minulého storočia. Výučbu zabezpečovala Katedra všeobecnej a slovanskej jazykovedy: doc. K. Halas, doc. I. Pahyria, doc. I. Feketa, doc. B. Halas, doc. J. Jusyp. V roku 2013 pri Katedre slovenskej filológie UŽNU vznikol študijný odbor *Český jazyk a literatúra*. Po zaradení druhého cudzieho jazyka do študijných programov všeobecnovzdelávacích škôl na Zakarpatsku sa čeština vyučuje v Užhorodskej špecializovanej škole I. – III. stupňa č. 3 T. G. Masaryka (180 žiakov, učiteľka O. Medencij), Mukačevskej všeobecnovzdelávacej škole I. – III. stupňa č. 6 (200 žiakov, učiteľka A. Holosová), Svalavskej všeobecnovzdelávacej škole I. – III. stupňa č. 1 T. G. Masaryka (100 žiakov, učiteľka N. Chvust).

Maďarský jazyk na Zakarpatsku

Maďarčina na Zakarpatsku je rodný jazyk najväčšej národnostnej menšiny, je prestížnym jazykom predovšetkým medzi maďarským obyvateľstvom. Prestíž jazyka závisí od mnohých činiteľov: 1. koľko ľudí ho používa; 2. vzťah Maďarov k rodnému jazyku; 3. aké spoločenské funkcie jazyk plní; 4. medzinárodná autorita krajiny, v ktorej sa oficiálne používa atď.

Maďari, nositelia tohto jazyka, sú najväčšou národnostnou komunitou na Zakarpatsku, žijú kompaktné (Užhorodský, Mukačevský, Berehovský, Vinohradovský okres), zmiešané s ukrajinským a inými etnikami (Chustský, Ťačevský okres) a v diaspóre na území oblasti (Perečínsky, Svalavský, Rachovský okres). Maďari kompaktné žijú vo Vyškove v Chustskom okrese, v Solotvine v Ťačevskom okrese, v diaspóre v Jasiňach, Rachove a iných lokalitách. Súvisle obývajú nížinné časti Zakarpatska, predstavujú 67 % obyvateľstva Berehovského, 35 % Užhorodského, 25 % Vinohradovského a 12 % Mukačevského okresu.

Podľa sčítania ľudu v roku 2001 na Ukrajine žije 156 566 Maďarov, z ktorých maďarčinu za svoj rodný jazyk považuje 149 431 (95 %), ukrajinčinu 3 % a ruštinu 0,9 %. V roku 2012 sa maďarčina stala regionálnym jazykom v Berehovskom a Vinohradovskom okrese v súlade so zákonom o základoch štátnej jazykovej politiky, ktorý upravuje zavedenie oficiálneho používania regionálnych jazykov do práce štátnych orgánov na miestnej úrovni za predpokladu, že aspoň 10 % nositeľov ja-

zyka žije na území, kde je tento jazyk rozšírený. Počet Maďarov sa v porovnaní so sčítaním ľudu v rokoch 1959 a 1989 zmenšil v súvislosti so znížením pôrodnosti a trvalým vysťahovaním do Maďarska.

Prestíž jazyka podporujú individuálne a sociálne faktory. Za individuálny faktor považujeme vzťah nositeľov k nemu. Maďari v celom svete majú pozitívny vzťah k svojmu rodnému/materinskému jazyku, pretože rodný jazyk sa u nich spája s pojmom rodičovský dom, materinské teplo, rodná dedina/mesto/kraj, rodní ľudia a podobne. Maďarský básnik, spisovateľ a politik obdobia romantizmu Ferenc Kölcsey o rodnom jazyku písal takto: „Tiszteld s tanuld más mívelt népek nyelvét is, ...de soha ne feledd, miképpen idegen nyelveket tudni szép, a hazait pedig tehetségig mívelni kötelesség.“ („Váž si a uč sa jazyky iných kultúrnych národov, ale nikdy nezabúdaj..., pekná vec je zvládnuť cudzie jazyky, ale pracovať nad kultúrou rodného jazyka v miere svojho talentu je povinnosť.“) Tieto múdre slová sú aktuálne všade, pre všetky národy. Dbať o prestíž svojho rodného jazyka, používať svoju materčinu vo všetkých sférach spoločenského života je povinnosťou každého národa. Maďari na Zakarpatsku si ctia, chránia a rozvíjajú svoju materinskú reč, používajú ju v rodine, škole, organizujú rôzne kultúrne a spoločenské podujatia, festivaly, cirkevno-konfesionálne obrady. V novinách *Kárpáti Igaz Szó* sú systematicky uverejňované články o kultúre maďarského jazyka⁸⁰.

Maďarský jazyk na Zakarpatsku obsluhuje všetky sféry ľudskej činnosti, okrem individuálnej funkcie plní aj sociálne jazykové funkcie: využíva sa vo vzdelávacovo-výchovnej, vedeckej, kultúrnej, literárnej, informačnej a náboženskej činnosti maďarského obyvateľstva.

Pre rozvoj rodného jazyka v oblasti je vytvorená sieť *predškolských, všeobecno-vzdelávacích a vysokých škôl* s maďarským vyučovacím jazykom. Výchova v predškolských zariadeniach prebieha v rodnej reči, okrem detí maďarskej národnosti v maďarských skupinách sú aj deti ukrajinských rodičov, deti z ukrajinsko-maďarských zmiešaných rodín s cieľom naučiť sa alebo prehĺbiť vedomosti z maďarčiny; v mestách rodičia v mnohých prípadoch dávajú svoje deti do ukrajinských predškolských zariadení, aby si pred nástupom do prvého ročníka škôl s maďarským vyučovacím jazykom osvojili štátny jazyk. Tento jav svedčí o symbióze života maďarského a ukrajinského obyvateľstva na Zakarpatsku. Od 90. rokov počet predškolských zariadení s maďarským vyučovacím jazykom postupne rastie. Kým v rokoch 1991 – 1992 ich bolo 63, v r. 1994 – 1995 až 90, z toho 68 čisto maďarskojazyčných⁸¹. V oblasti jestvuje 66 všeobecnovzdelávacích škôl, 6 lýceí a 1 gymnázium s maďarským vyučovacím jazykom.

⁸⁰ Horváth, K.: *A magyar nyelv Kárpátalján. Oktatási-módszertani segédesszköz nyelvművelésből a magyar szakos hallgatók számára újságciikk-gyűjtemény.* Ungvár: 2013, 76 s.

⁸¹ Лизанець П.М.: Угорська національна меншина на Закарпатті. Доповідь. Матеріали міжнародної наукової конференції «Міжетнічні відносини в Закарпатській Україні», Užhorod: 1994. // Петро Лизанець Наукові праці, том 18. Užhorod: 2010, s. 180.

V oblasti správy školstva a vedy, v odboroch školstva miest a okresov, kde existujú školy s maďarským vyučovacím jazykom, pracujú odborníci ovládajúci maďarčinu.

Príprava učiteľov prvého stupňa základných škôl od roku 1945 prebieha v Mukačevskej pedagogickej škole, príprava vysoko kvalifikovaných kádrov pre školy s maďarským vyučovacím jazykom na univerzite v Užhorode. 14 % Maďarov má vysokoškolské vzdelanie. V septembri 1963 bolo na Filologickej fakulte Užhorodkej štátnej univerzity otvorené maďarské oddelenie, v dennej forme štúdia tu študovalo 20 poslucháčov, absolventov oblastných stredných škôl s maďarským vyučovacím jazykom. V roku 1969 bola otvorená diaľková forma štúdia a v roku 1968 ašpirantúra. Na báze Katedry maďarskej filológie bolo v roku 1988 otvorené Centrum hungarológie za účelom výskumu materiálnej a duchovnej kultúry maďarského obyvateľstva Zakarpatska v jej vzájomných vzťahoch so slovanskými a neslovanskými etnikami. Jeho úlohou je podpora a koordinácia vedeckej a pedagogickej práce, výskum maďarského jazyka, literatúry, histórie, etnografie, podpora spolupráce bádateľov, učiteľov a odborníkov, ktorí pracujú na univerzitách, vo vzdelávacích ustanovizniach, školách, vydavateľstvách a redakciách na území Ukrajiny. Pracovníci centra vykonali veľkú vedeckovýskumnú prácu pri obnove historických názvov zakarpatských obcí, v ktorých kompaktné žijú Maďari.

Od roku 1990 na UŽNU vychádza vedecký časopis *Acta Hungarica*. Na báze Centra hungarológie bola v roku 1993 založená Zakarpatská maďarskojazyčná vedecká spoločnosť, ktorá od roku 1994 vydáva časopis pod názvom *Vestník Zakarpatskej Maďarskojazyčnej Vedeckej Spoločnosti*.

V roku 2005 bola na Fakulte dejín UŽNU založená Katedra dejín Maďarska a európskej integrácie, v septembri 2008 na základe medzivládnej dohody prijatej na zasadnutí ukrajinsko-maďarskej zmiešanej komisie vznikla nová Humanitno-prírodovedecká fakulta s maďarským vyučovacím jazykom. Jestvujú na nej tri katedry: Katedra maďarskej filológie, Katedra dejín Maďarska a európskej integrácie, Katedra fyzikálno-matematických vied. Skupiny s maďarským vyučovacím jazykom sú aj na Maďarskej štátnej univerzite, pobočke Národnej agrárnej univerzity Mukačevské agrárne kolégium.

V roku 1996 bol založený Zakarpatský maďarský inštitút Ferenc Rákociho II. (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola) s 3. akreditačným stupňom. Je to jediný maďarský pedagogický inštitút na Ukrajine. Inštitút vznikol s finančnou podporou Maďarska.

Je potrebné uviesť, že od začiatku 90. rokov minulého storočia prestíž maďarského jazyka postupne rastie, čo je spojené s politickými zmenami, otvorením hraníc, želaním absolventov stredných škôl pokračovať v štúdiu na vysokých školách v Maďarsku. Dospelí sa začínali učiť maďarčinu individuálne a na jazykových kurzoch, pre tento účel pracovníci Katedry maďarskej filológie vydali študijné príručky.

Literárny život na Zakarpatsku je mnohostranný, v maďarčine vychádzajú literárne časopisy *Šiesta píšťalka* (Hatodik Síp), *Spolu* (Együtt) atď. Vo Vydavateľstve

Karpaty existuje redakcia maďarskej literatúry, kde vychádza literárno-publicistický almanach *Letokruhy* (Évgyűrűk) a *Kalendárium*. V Užhorode je zaregistrované maďarské oddelenie Spolku spisovateľov Ukrajiny, niektorí spisovatelia a básnici sú členmi Spolku spisovateľov Maďarska.

Maďarčina sa uplatňuje aj v informačnom priestore. Od roku 1946 jestvuje na Zakarpatsku maďarské rozhlasové vysielanie, od roku 1968 sa v éteri objavujú televízne programy. Pripravuje ich hlavná redakcia programov v maďarskom jazyku Zakarpatskej oblastnej televízie a rozhlasovej spoločnosti.

O prestíži maďarského jazyka na Zakarpatsku svedčia početné vydania novín a časopisov: oblastné noviny *Zakarpatská Pravda* (Kárpáti Igaz Szó), *Zakarpatsko* (Kárpátalja); okresné noviny *Berehovské zvesti* (Beregi Hírlap), *Užhorodské zvesti* (Ung-vidéki Hírek), *Vinohradovské zvesti* (Nagyszőlős-vidéki Hírek), časopis pre školákov *Zožit* (Irka), časopis pre pedagógov *Osveta* (Közoktatás) a i.

V Užhorode existuje redakcia učebníc pre školy Zakarpatskej oblasti s maďarským vyučovacím jazykom.

Veľkou udalosťou v *kultúrnom živote* Maďarov na Zakarpatsku bolo založenie profesionálneho Maďarského národného divadla Gyulu Illésa v Berehove v roku 1993, ktorého prvými hercami boli absolventi Kyjevského divadelného inštitútu I. Karpenka-Karého a Budapešťianskeho divadelného inštitútu. Odvtedy divadlo pravidelne hostuje v oblastných mestách a dedinách, hrá svoje predstavenia v maďarskom jazyku.

V oblasti vedeckého a kultúrneho života na prestíž maďarského jazyka pozitívne vplývajú rôzne maďarské spoločnosti: 1. Zakarpatská oblastná spoločnosť pracovníkov zdravotníctva (1996), 2. Zakarpatská maďarskojazyčná pedagogická spoločnosť (1996), 3. Spolok maďarských knihovníkov na Zakarpatsku (1994) a i. Dôležitú úlohu v kultúrnom živote zohrávajú amatérske kolektívy, súbor oblastnej filharmónie *Maďarské melódie*. Maďarský jazyk znie na rôznych folklórnych festivaloch, tradičných Dňoch maďarskej kultúry, ktoré sa každoročne konajú v školách a kultúrnych organizáciách oblasti.

Konfesijné potreby maďarského obyvateľstva na Zakarpatsku sú uspokojované maďarským jazykom v reformovanej, rímskokatolíckej a gréckokatolíckej cirkvi. Na začiatku 90. rokov 20. storočia boli otvorené reformované lýceá vo Leľkých Berehoch v Berehovskom okrese, Petrove vo Vinohradovskom okrese a Veľkej Dobroni v Užhorodskom okrese, rímskokatolícke lýceum v Mukačeve, gréckokatolícke lýceum v Karačine vo Vinohradovskom okrese.

V školstve a vede, v masovokomunikačných prostriedkoch a pracovnej komunikácii sa používa najprestížnejšia, spisovná forma maďarského jazyka. V dedinských lokalitách, kde kompaktné žijú Maďari, sa v hovorovej reči uplatňuje dialekt. Maďarské nárečia na Zakarpatsku patria k severovýchodnému nárečovému typu, avšak majú celý rad fonetických, morfológických a syntaktických osobitostí, na základe ktorých možno vyčleniť takéto základné skupiny: 1. maďarské nárečia v Berehovskom a Vinohradovskom okrese, pre ktoré je typická

realizácia fonémy *é* v diftongoch zatvoreného a otvoreného typu okrem obce Vilok vo Vinohradovskom okrese a meste Ťačevo; používanie slovies na spoluhlásku *t* v rozkazovacom spôsobe namiesto oznamovacieho spôsobu; 2. nárečia obce Badalovo v Berehovskom a Dercen v Mukačevskom okrese, pre ktoré je charakteristické paralelné používanie otvorených a zatvorených labiálnych diftongov; 3. nárečie obce Šafanky vo Vinohradovskom okrese, ktorému je vlastné zatvorené *ekanie* a *ikanie*; 4. nárečie obce Vyškovo v Ťačevskom okrese s otvoreným *akaním*, zatvoreným *ikaním* a labiálnym *ekaním*; 5. nárečie obce Okruhla v Ťačevskom okrese, v ktorom je samohláska *o* pred slovesným sufixom *-l* viac zatvorená; 6. maďarské jazykové ostrovčeky v Rachovskom okrese a nárečie obce Solotvino v Ťačevskom okrese, ktorých charakteristickým znakom je to, že dlhé samohlásky a spoluhlásky sa vyslovujú krátko pod vplyvom susedných ukrajinských a rumunských nárečí.

Jazyk a školstvo rumunskej národnostnej menšiny na Zakarpatsku

Rumuni predstavujú druhú najpočetnejšiu národnostnú menšinu na Zakarpatsku. Rumunské obce ležiace na pravom brehu Tisy sú jednými z najstarších osídlení v Marmaroši. Ukrajinskí historiografi potvrdzujú, že ľudské sídla tu boli už v období paleolitu. V dokumentoch zo 14. storočia sa marmarošskí Rumuni opisujú ako vojaci oddaní kráľovi, ktorý ich za chrbosť odmeňoval pôdou. Z týchto dokumentov vyplýva, že vždy boli slobodní. Rumunské dediny riadila rada starších, na čele ktorej stálo knieža vybrané z radov najdôstojnejších. Po veľkom zjednotení, ku ktorému došlo 1. decembra 1918, na pravom brehu Tisy zostali rumunské obce. Tak časť rumunských dedín prešla k Ukrajine, iná časť zostala na území súčasného Rumunska.

Podľa posledného sčítania ľudu žije v Zakarpatskej oblasti 32,1 tis. Rumunov. Väčšina z nich býva kompaktné v 9 obciach: Solotvino, Nižná Apša, Hlboký Potok, Topčino, Podišor, Beskeu, Korbunešť, Malý Bouc, a Veľký Bouc v Ťačevskom okrese a v 4 obciach v Rachovskom okrese: Biela Cerkva, Seredné Voďané, Plajuc a Dobrik.

Výskumníci z Užhorodskej národnej univerzity uskutočnili etnografickú expedíciu do Perečinskeho okresu (Mirča, Poroškovo) a zistili, že tam žijú Valasi, ktorí sa identifikujú ako Rumuni.

Čo sa týka obcí v Rachovskom a Ťačevskom okrese s rumunským obyvateľstvom, je v nich 13 všeobecno-vzdelávacích a neúplných stredných škôl, 31 knižníc, 5 klubov, 6 štadiónov, 4 nemocnice a 4 polikliniky.

Rumuni tvoria 79 náboženských komunít. Podľa konfesijných znakov patria k 5 smerom vierovyznania. Vo všetkých náboženských komunitách sa svätá liturgia koná v rodnom jazyku.

V oblastnom centre funguje rumunský rozhlas a televízia, ktoré vznikli v 2. polovici 20. storočia a pravidelne vysielajú svoje programy pre rumunské obyvateľstvo na Zakarpatsku. V roku 1990 bol na Fakulte románsko-germánskej filológie Užhorodskej štátnej univerzity otvorený študijný odbor *Rumunský jazyk a literatúra*, ktorý doteraz vyštudovalo asi 40 poslucháčov. Okrem toho absolventi rumunských škôl študujú na rôznych fakultách Užhorodskej národnej univerzity, majú možnosť robiť skúšky v rodnom jazyku. Veľký počet z nich študuje na vysokých školách v Moldavsku, Rumunsku a na iných univerzitách na Ukrajine.

Za sovietskych čias boli obyvatelia rumunských dedín nútení zaoberať sa prevažne sezónnymi prácami po celom území Sovietskeho zväzu, pretože ani v takom kompaktnom a veľkom regióne neboli vytvorené možnosti pracovného zabezpečenia. Na druhej strane, práve to pomohlo obyvateľom rumunských obcí ľahko sa prispôbiť novým trhovým podmienkam.

Do orgánov miestnej samosprávy sú delegovaní zástupcovia rumunskej národnosti, traja sú v poslaneckom zbore Zakarpatskej oblastnej rady (3,3 % z celkového počtu). Spomedzi 74 poslancov Ťačevskej okresnej rady je 8 Rumunov (10,8 %), zo 64 poslancov Rachovskej okresnej rady sú štyria, čo predstavuje 6,3 %. V oblasti funguje Združenie prihraničných samosprávnych orgánov Tisa, ktoré patria starostovia obcí s kompaktným rumunským osídlením.

22. októbra 1989 bola založená prvá sociálno-kultúrna asociácia *G. Kosbuc*, predsedom ktorej sa stal Ion Mihalka. V súčasnosti v jej čele stojí H. Opriš.

V roku 2000 bola vytvorená asociácia Ioan Mihaly de Apșa v čele s H. Bokočovou. Dnes ju riadi V. Jovdij. V roku 2001 vznikol Zakarpatský oblastný spolok *Dacia* pod vedením I. Botoša.

V roku 2003 bolo založené občianske združenie mládeže a študentov *Mihai Eminescu* (vedúca I. Bokočová) a taktiež *Centrum ochrany práv národnostných menšín* (vedúci T. Dacio).

Tieto organizácie sa začali zaoberať popularizáciou dejín, kultúry a obyčají Rumunov na Zakarpatsku, predovšetkým nadviazaním úzkych kontaktov s rôznymi vzdelávacími inštitúciami a občianskymi združeniami v Rumunsku.

V roku 2001 začali pri Zakarpatskom oblastnom spolku *Dacia* vychádzať prvé rumunské noviny *Apșa* (šéfredaktor Taras Dacio). Onedlho nato vznikli noviny *Maramurešení*. Uskutočnilo sa veľa medzinárodných sympózií, na ktorých boli vysvetlené historické aspekty života Rumunov.

Od roku 1990 sa každoročne konajú sviatky rumunskej kultúry – etnokultúrny festival *Marcišor*, ktorý je organizovaný s podporou občianskych združení, miestnych samosprávnych orgánov, oblastnej správy kultúry a rumunskej strany. Tento festival prebieha cyklicky na začiatku marca v rôznych obciach, v ktorých компакtne žijú Rumuni. Cieľom festivalov je popularizácia ľudovej tvorby Rumunov – tancov, piesní atď. Tradične sa ich zúčastňujú ukrajinské folklórne kolektívy. Etnokultúrny festival *Marcišor* je sviatkom jari a spájania kultúr.

Nemecké nárečia na Zakarpatsku: stav a perspektívy

Nemci na Ukrajine kompaktne žijú len na území Zakarpatska, ktoré počas historického rozvoja patrilo k rôznym štátnym útvarom spomenutým v predchádzajúcich častiach. Podľa sčítania ľudu v roku 2001 na území Zakarpatska žije 3 582 osôb nemeckej národnosti, čo predstavuje 0,3 % z celkového počtu obyvateľov⁸². Najviac Nemcov je v Mukačeve (1 592 osôb) a Mukačevskom okrese (846 osôb)⁸³.

Dejiny, bývanie, obychaje a jazykové osobitosti Nemcov na Zakarpatsku skúmali a skúmajú pracovníci Katedry nemeckej filológie Užhorodskej univerzity (S. Štefurovskij, L. Vladymyr, J. Šraml, H. Melika, E. Starodymova, I. Čolos, L. Šmidzen, N. Holovčaková, O. Hvozďaková) v rámci vedeckej témy katedry a taktiež známi odborníci, profesori J. Dzendzelivskij, O. Rot, P. Lyzanec, V. Pavlenko a i.

Vedecký výskum stavu nemeckých nárečí na Zakarpatsku⁸⁴ nám dovoľuje pomenovať situáciu a zistiť perspektívy ich ďalšieho vývoja. Faktickým materiálom sú zvukové nahrávky (28 hodín súvislého textu) dialogickej reči s Nemcami, ktorí najkompaktnejšie žijú v okolí Mukačeva (mesto Mukačevo, obce Pavšino, Nové Selo, Verchný Koropec, Palanok), ako aj materiály zozbierané dotazníkovým prieskumom. Celkovo bolo opýtaných 73 respondentov nasledujúcich vekových kategórií (sem patrili aj študenti nemeckého oddelenia Fakulty cudzích filológií Užhorodskej národnej univerzity):

1. pokolenie – tí, ktorí sa narodili do roku 1932,
2. pokolenie – rok narodenia 1932 – 1960,
3. pokolenie – rok narodenia 1960–1990,
4. pokolenie – tí, ktorí sa narodili po roku 1990.

V súčasnosti sa nemecké nárečie (švábsky dialekt) používa len vo vidieckych sídlach (prevažne v okolí Mukačeva). Respondenti prvej vekovej kategórie vysoko hodnotia svoju jazykovú kompetenciu z nemeckého nárečia a úroveň ovládania štandardného nemeckého jazyka vnímajú ako dobrú alebo dostatočnú. Väčšina z nich na otázku *Aký jazyk ovládate najlepšie?* dala pozitívnu odpoveď k nemeckému nárečiu. Horšie títo respondenti ovládajú maďarčinu. Spisovný ukrajinský jazyk

⁸² Національний склад населення України та його мовні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / За ред. О. Г. Осауленка. Київ: 2003, s. 5.

⁸³ Tamže, s. 24 – 61.

⁸⁴ Гвоздяк, О.: Багатомовність та мовленнєва активність німців Закарпаття / О. Гвоздяк // Мова і культура. (Науковий щорічний журнал). Вип. VI., Т. 5., Ч. 2. Національні мови в їхній специфіці та взаємодії. Київ: 2003, s. 64–73; Hvozdyak, O.: Ukraine. *Handbuch der deutschen Sprachminderheiten in Mittel- und Osteuropa* [Hrsg. Ludwig M. Eichinger, A. Plewnia, C.M. Riehl]. Gunter Narr Verlag, Tübingen 2008, s. 83 – 144; Hvozdyak, O.: Der hochdeutsche Sprachgebrauch bei der deutschen Bevölkerung von Mukačevo (Transkarpatien/Ukraine). In: Melika, G.: *Gesprochene und geschriebene deutsche Stadtsprachen in Südosteuropa und ihr Einfluss auf die regionalen deutschen Dialekte*. Schriften zur diachronen Sprachwissenschaft 11. [Hrsg. Gerner S., Glauning M.]. Viedeň: 2002, s. 211 – 222.

neovládajú vôbec a v bežnom živote používajú len ukrajinské nárečie (rusínske). Je to zapríčinené tým, že územie Zakarpatska historicky patrilo k rôznym štátnym útvarom, čo tiež malo vplyv na jazykovú kompetenciu tejto vekovej kategórie.

Veľa respondentov ukončilo len základnú školu, kde sa svojho času učili nemčinu a maďarčinu, preto vedia písať po nemecky a maďarsky. Tí, ktorí chodili do školy v Československej republike, vedia čítať a písať po česky, hoci, ako sami tvrdia, veľa z tohto jazyka už zabudli.

Poznamenávame, že používatelia jazyka prvej vekovej kategórie rozprávajú so svojimi vnukmi prevažne literárnym nemeckým jazykom, hoci mladé pokolenie rozumie aj nárečiu. Niektorí z opýtaných tvrdili, že s vnukmi hovoria nárečím, aby ich potomkovia nezabudli jazyk svojich predkov.

Respondenti druhej vekovej kategórie hodnotia úroveň svojej jazykovej kompetencie z nemeckého jazyka (nárečia) rôzne – od „dobré“ po „nedostatočné“. Niektorí z nich tvrdia, že ovládajú maďarčinu/ruštinu lepšie než nemecké nárečie, hoci to používajú častejšie v rozhovore s rodičmi. Maďarský a ruský jazyk vedia zo školy.

V zmiešaných nemeckých rodinách rozprávajú po nemecky, maďarsky alebo ukrajinským nárečím. Spravidla dominuje rodná reč matky.

Sebahodnotenie jazykovej kompetencie respondentov závisí od ich vzdelania. Čím je vyššia úroveň vzdelania informátorov, tým kritickejšia je ich pozícia k jazykovej kompetencii z nemčiny (nárečia). Osobitne sa to prejavuje u profesionálnych nositeľov, ktorí získali odbornosť nemeckého filológa.

Jazyková kompetencia nositeľov tretej a štvrtej vekovej kategórie je hodnotená rôzne. Hovoria, že najlepšie ovládajú ukrajinský alebo ruský (niekedy maďarský) jazyk. Respondenti, ktorí ukončili nemecké oddelenie na vysokej škole, dobre ovládajú ústny a písomný nemecký jazyk. Väčšina opýtaných z tretej a štvrtej vekovej skupiny konštatovala, že ovláda nemecký jazyk („švábsky dialekt“) zle alebo vôbec ho neovláda. Len jeden z opýtaných potvrdil, že dobre ovláda nemecké nárečie (dobré hovorí „po švábsky“, pretože obaja rodičia majú nemecký pôvod a v rodine používali toto nárečie).

V posledných rokoch v prostredí Nemcov záujem o rodný jazyk značne vzrástol. Je to spojené s tým, že mladí ľudia snívajú o vysoko platenej práci na Ukrajine alebo o vycestovaní do Nemecka.

Podľa výsledkov prieskumu všetci respondenti prvej vekovej kategórie rozprávali s rodičmi len po nemecky („po švábsky“). V každodennom živote medzi sebou komunikujú prevažne po švábsky, ale v dialógoch prechádzajú spravidla na maďarský jazyk alebo ukrajinské nárečie (nastáva prepnutie kódu). S deťmi hovoria prevažne nemeckým nárečím.

Zaznamenali sme, že respondenti z prvej vekovej kategórie hovoria s vnukmi tiež po švábsky (alebo paralelne nemeckým a maďarským jazykom, nemeckým a ukrajinským nárečím). Vnuci (veková kategória III a IV) následne odpovedajú nemeckým alebo ukrajinským nárečím, niekedy v maďarčine. Stáva sa, že starší

ľudia rozprávajú nemeckým nárečím a ich vnuci odpovedajú po ukrajinsky alebo po maďarsky.

Deti zo zmiešaných rodín respondentov druhej vekovej kategórie spravidla nehovoria po švábsky, hoci vedia. Vnuci rozprávajú s dedkom a babkou po maďarsky alebo ukrajinským nárečím. Závisí to od toho, v akej rodine boli vychovávaní a aký jazyk tam dominoval. Dvojazyčná výchova detí v pravých nemeckých rodinách bola taktiež spôsobená obavami z represí (I. veková kategória to pozná z vlastnej skúsenosti), ako aj životnými podmienkami rodičov. V neposlednom rade to závisí od toho, akú školu deti navštevovali alebo navštevujú.

Po vyhlásení nezávislosti Ukrajiny (1991) možno pozorovať obrozenie menckého jazyka (v danom prípade nárečia). V nemeckých rodinách vidieť, ako starí rodičia hovoria so svojimi vnukmi po nemecky a tí im následne v tom istom jazyku (nárečí) odpovedajú.

V niektorých zmiešaných nemecko-maďarských rodinách deti rozprávajú s mamou Nemkou po nemecky, s otcom Maďarom po maďarsky alebo naopak, hoci pritom u nich prevažuje maďarčina.

V zmiešaných ukrajinsko-nemeckých rodinách spravidla prevažuje ukrajinské nárečie, hoci člen rodiny nemeckej národnosti bez problémov prechádza z jedného jazyka na druhý.

S priateľmi a blízkymi známymi zakarpatskí Nemci hovoria tým jazykom, ktorý ovláda ich spoluhovoriaci.

V závislosti od vekovej kategórie je rôzne používanie menčiny medzi súrodencami. Predovšetkým to vyplýva z toho, v akej krajine žijú (v Nemecku, na Ukrajine, v Maďarsku či na Slovensku). Respondenti prvej vekovej kategórie tvrdia, že hovoria (hovorili) so svojimi súrodencami po nemecky („po švábsky“) alebo zmiešane (po nemecky a maďarsky, zriedka ukrajinským nárečím alebo po rusky). So súrodencami žijúcimi v Nemecku si píšú spravidla po nemecky. Pri návšteve používajú výlučne nemecký jazyk (nárečie). Veľa opýtaných má blízkych príbuzných v Maďarsku. Pri stretnutí s nimi komunikujú v nemčine alebo maďarčine.

U starších ľudí prevažuje rečová forma, ktorú charakterizuje výrazný a častný prechod z nemčiny do maďarčiny alebo z nemčiny na ukrajinské nárečie (prepnutie jazykového kódu). Mladšie pokolenie používa ukrajinský, maďarský, pomenej ruský jazyk. Ten istý jav pozorujeme v komunikácii medzi bratancami a sesternicami.

Mnoho zakarpatských Nemcov v ostatných rokoch vycestovalo do Nemecka (nepatrný počet do Rakúska). Preto ich komunikácia s príbuznými, ktorí zostali na Zakarpatsku, prebieha prevažne v nemčine (pokolenie I, II, zriedka III).

S priateľmi a susedmi predstavitelia prvej vekovej kategórie rozprávajú po švábsky; respondenti druhej vekovej kategórie komunikujú po nemecky (švábsky), maďarsky alebo v ukrajinskom nárečí, zriedka po rusky. Vekové kategórie III a IV si za spôsob komunikácie vyberajú prevažne ruštinu, ukrajinčinu, zriedka nemčinu.

V kostole alebo centre *Obrozenie* či počas skúšky zboru sa reč vedie len v nemeckom nárečí (všetky pokolenia).

Komunikačným jazykom v nemeckých rodinách je v súčasných podmienkach nemecké nárečie („švábske“), hoci v posledných rokoch je rozšírené aj ukrajinské nárečie.

So známymi a blízkymi priateľmi zakarpatskí Nemci hovoria tým jazykom, ktorým rozpráva ich spolubesedník.

Vnuci (pokolenie III a IV) ovládajú nemecké nárečie prevažne pasívne. Závisí to od toho, v akej rodine (nemeckej alebo zmiešanej) sa narodili a vyrastali.

Staršie pokolenie (I a II) vie tiež písať po nemecky.

Podľa názoru jedného z respondentov, dnešní Nemci na Zakarpatsku majú problémy s nemeckým jazykom (nárečím), pretože jeho komunikačná aktivita sa znižuje.

O čosi ináč možno charakterizovať komunikačnú situáciu v prostredí ľudí, s ktorými kontaktné väzby sú menej aktívne alebo sporadické: medzi kolegami, susedmi, priateľmi, s ktorými sa nestretávajú každý deň. Rozhovor prebieha v závislosti od situácie: po nemecky alebo maďarsky (pokolenie I), nemeckým, maďarským, ukrajinským nárečím alebo ruským jazykom, niekedy ukrajinským nárečím (pokolenie II a III), ukrajinským, pomenej ruským jazykom alebo nárečím (pokolenie IV). Výber jazyka závisí od témy rozhovoru.

Napríklad v obchode sa rozprávajú tým jazykom, akým hovorí predavač. Pozornosť priťahuje to, že respondenti I., II. a dokonca aj III. vekovej kategórie veľmi ľahko prechádzajú z jedného jazyka na druhý. Medzi sebou sa rozprávajú prevažne nárečím.

Ako bolo uvedené vyššie, blízki príbuzní mnohých respondentov vycestovali do Nemecka, čo značne obmedzilo ich vzájomné komunikačné možnosti. Telefonické rozhovory ako spôsob jazykovej komunikácie prebiehajú po nemecky. Časový a priestorový odstup, ako aj geosociálny faktor zapríčiňuje zníženie komunikačnej aktivity v nemeckom jazyku.

Starší ľudia tvrdia, že myslia a počítajú po nemecky.

Respondenti prvej vekovej kategórie uvádzajú, že nežné, hrubé a iné emocionálne zafarbené slová taktiež vyslovujú len po nemecky (nárečím) alebo po maďarsky. Aj domáce zvieratá nazývajú po nemecky. Používatelia jazyka z druhej a tretej vekovej kategórie pri tom používajú maďarčinu, ruštinu alebo ukrajinské nárečie.

Všetci respondenti z prvej vekovej kategórie uvádzajú, že čítajú nemecké noviny a časopisy, Bibliu, niekedy aj nemecké knihy. U respondentov iných vekových kategórií sa to obmedzuje len na tie knihy, ktoré museli čítať počas štúdia alebo profesionálnej činnosti (učitelia nemeckého jazyka alebo tí, ktorí navštevujú kurz nemčiny). Takmer všetci respondenti z prvej vekovej kategórie sa vyjadrili, že listy príbuzným do Nemecka píšu po nemecky. Spomedzi iných informátorov tak robia iba tí, ktorí profesionálne používajú daný jazyk. Mladšie pokolenie, ktoré sa v škole alebo na univerzite neučilo nemčinu ako študijný predmet, má dosť nízku úroveň písomného jazyka. Tí, ktorí ukončili nemecké oddelenie na univerzite, píšu po nemecky dobre.

Profesionálni používatelia jazyka, predovšetkým učitelia nemeckého jazyka a študenti nemeckého oddelenia používajú nemčinu vo vyučovacom procese. S nemeckojazyčnými osobami zo zahraničia rozprávajú len po nemecky. S príbuznými a priateľmi z Nemecka, deti ktorých sa už narodili v Nemecku a nepoznajú iný jazyk (ukrajinský, maďarský a pod.), komunikácia prebieha taktiež v nemčine, hoci respondentom III. a IV. kategórie to ide ťažko.

Od vyhlásenia nezávislosti Ukrajiny možno pozorovať rast jazykovej kompetencie Nemcov na Zakarpatsku. Veľkú úlohu pri tom zohráva cirkev a novozaložené nemecké centrá stretávania sa.

Všetci používatelia majú pozitívny názor na nevyhnutnosť ovládania nemeckého jazyka (nárečia). Pre väčšinu respondentov z I., II. a III. vekovej kategórie je nemčina rodným jazykom, hoci poniektorí ju ovládajú, podľa ich vyjadrenia, „nie perfektne“.

Pre väčšinu respondentov kontaktným jazykom doma je nemecké nárečie („švábske“), aj keď sa rozprávajú aj inými jazykmi, najmä po maďarsky.

V niektorých zmiešaných rodinách je kontaktným jazykom maďarčina alebo ukrajinské nárečie.

Jedným zo spôsobov zachovania národnostného jazyka je ľudová tvorba, najmä piesne, ktoré nemeckojazyčné obyvateľstvo pozná a rado spieva v cirkevnom zbore. Starší ľudia robia všetko pre to, aby si zachovali a obrodili nemecké piesne, ľudovú kultúru zakarpatských Nemcov. Ľutujú, že deti nepoznajú ľudový folklór a pre zaneprázdnenosť nespievajú v zbore.

V mnohých nemeckých rodinách je často komunikačným jazykom maďarčina. Rozhovory po maďarsky prebiehajú prevažne medzi staršími ľuďmi a deti aktívnejšie používajú ukrajinský jazyk (nárečie), hoci väčšina z nich takisto dobre ovláda tak maďarčinu, ako aj „švábčinu“.

Na otázku *Ktorá krajina je vašou domovinou?* väčšina opýtaných po krátkom uvažovaní odpovedala: *Naša domovina je tu. Tu sme sa narodili. Tu žili (žijú) naši rodičia.*

Pre väčšinu používateľov jazyka z I., II. a III. vekovej kategórie je rodný nemecký jazyk („švábsky“). Hovoria ním, ako sami tvrdia, dokonale.

Motivácia určenia nemeckého jazyka ako rodného je u jedných respondentov spojená s vierovyznaním, u iných s jazykom detstva.

Pre respondentov zo zmiešaných rodín je problémová aj otázka *Aký jazyk ovládáte najlepšie?*

Predstavitelia prvej vekovej kategórie ovládajú niekoľko hovorových jazykov. Podľa názoru obyvateľky Pavšina v Mukačevskom okrese Barbary Doriovej, môže hovoriť po nemecky, maďarsky, ukrajinsky (nárečím), trochu po česky.

Predstavitelia I. vekovej kategórie ovládajú písomný gótsky jazyk, pretože sa ho učili v škole. Na otázku *Viete písať po nemecky?* niektorí z nich odpovedali, že s chybami, ale vedia písať v gótskom, maďarskom a latinskom jazyku.

Príčinu nedostatočného ovládania nemeckého jazyka respondenti III. a IV. vekovej kategórie zdôvodňujú absenciou aktívneho jazykového prostredia, bežnej, kultúrnej a inej komunikácie.

Veľa respondentov z I. a II. vekovej kategórie tvrdí, že rovnako rozprávajú nemeckým nárečím, maďarským jazykom či ukrajinským nárečím.

Respondenti III. a IV. vekovej kategórie sa naučili „švábsky jazyk“ od starých rodičov, spisovný nemecký jazyk v škole alebo na univerzite. Ťažko môžu určiť, akým jazykom vedia lepšie rozprávať.

Dôležitú úlohu v podpore potrebnej úrovne vedomostí z nemeckého jazyka ľudí rôzneho veku zohráva periodická tlač, napríklad noviny *Zur Zeit*, ktoré sú distribuované v kostoloch podľa miesta trvalého bydliska.

Nesporná pri aktivizácii jazykovej komunikácie a patričnom fungovaní jazyka v prostredí jeho nositeľov je úloha zvukových médií. Veľký úspech majú nemeckojazyčné relácie zakarpatskej televízie *Willkommen* a *Mit eigenen Augen*, ako aj maďarské a ukrajinské programy. Staršie pokolenie rado pozerá maďarské relácie (noviny a kultúrne programy).

Na otázku *Ako hodnotíte situáciu s nemeckým jazykom? Zachová sa nemecké nárečie na Zakarpatsku?* respondenti, žiaľ, dávajú negatívnu odpoveď.

Význam cirkvi pre zachovanie nemeckých kolonistov ako etnickej skupiny bol vždy mimoriadne veľký. Účasť v cirkevnom živote zostávala vo väčšine prípadov jedinou možnosťou.ctiť si a zachovávať staré nemecké obrady a obyčaje, chrániť tým nemeckú identitu. Nemecká modlitba, nemecká cirkevná pieseň a nemecká kázeň uchováva spomienky veriacich na ich starú vlasť a pre nemecké obyvateľstvo na Zakarpatsku bola často jedinou možnosťou počuť nemecký spisovný jazyk. Práve cirkev vo vedomí Nemcov zostala ako centrum kultúrneho a osvetového života.

Centrom obrodovania nemeckej kultúry a národnostnej identity sú aj materské a základné školy. V porovnaní s anglickým jazykom sa pozícia nemčiny na Zakarpatsku v ostatných rokoch zhoršila. Angličtina ako cudzí jazyk sa vyučuje v 475 školách oblasti, zatiaľ čo nemčina (prevažne ako druhý cudzí jazyk) v 347 školách.

Staršie pokolenie robí všetko pre to, aby obnovilo v kraji nemeckú kultúru, obyčaje, bývanie. Spisovný nemecký jazyk je medzi zakarpatskými Nemcami veľmi prestížny. Za svoj rodný jazyk ho považuje 1 810 osôb nemeckého pôvodu (podľa sčítania v roku 2001), čo je 50,5 % z celkového počtu Nemcov na Zakarpatsku. Pre 1 419 Nemcov (39,6 %) je rodným jazykom ukrajinčina, pre ostatných spravidla maďarčina⁸⁵. Väčšina opýtaných predstaviteľov zmiešaných rodín považuje za svoj rodný jazyk jazyk matky, len v jednotlivých prípadoch jazyk otca. Tento fenomén je spojený s tým, že predovšetkým matka sa zaoberala výchovou detí a trávila s nimi väčšiu časť dňa, zatiaľ čo otec musel pracovať, aby zabezpečil rodinu. Dôležitú úlo-

⁸⁵ Національний ..., c. d., s. 24 – 61.

hu v zmiešaných rodinách zohráva aj hovorová reč starších príbuzných, ktorí sa tiež aktívne podieľajú na výchove vnukov. V súčasnosti prevažná väčšina opýtaných Nemcov v okolí Mukačeva (vekové kategórie I, II, zriedka III) v bežnom živote aktívne používa nemecké nárečie, čo prispieva k jeho zachovaniu. Zakarpatskí Nemci sú viacjazyční. S príchodom nezávislej Ukrajiny možno pozorovať pozitívnu tendenciu k aktivizácii používania nemeckých nárečí v nemeckojazyčných rodinách. Žiaľ, v ostatnom čase pozorujeme aj túžbu zakarpatských Nemcov (zvlášť mládeže) vycestovať do svojej pravlasti – Nemecka alebo Rakúska. Preto otázka viacjazyčnosti a jazykovej aktivity Nemcov na Zakarpatsku si vyžaduje ďalšie skúmanie. Zvláštnu pozornosť si zaslúžia fonetické, gramatické a lexikálne osobitosti ich jazyka.

Médiá etnonárodnostných komunit na Zakarpatsku

Masovokomunikačné prostriedky na Zakarpatsku majú takú špecifickú črtu ako multilingválnosť, čo ich odlišuje od všetkých iných médií v informačnom priestore Ukrajiny. Nebudeme kategoricky tvrdiť, že na jej zvyšnom území sa v inom jazyku než ukrajinskom nevysielajú noviny, nevysielajú rozhlasové či televízne stanice. Avšak nikde inde nie je na takom malom priestore skoncentrované také množstvo médií v rôznych jazykoch. Na Zakarpatsku si možno prečítať noviny, vypočuť si rozhlasovú reláciu a pozrieť televízny program v ukrajinskom, maďarskom, rumunskom, slovenskom, nemeckom či inom jazyku. Určujúcimi charakterizačnými znakmi médií etnonárodnostných komunit sú: 1. jazyk, v ktorom vychádzajú (prevažne rodný jazyk etnika); 2. vydavateľ-zakladateľ (kultúrno-osvetové spoločnosti, štátne orgány); 3. informačno-tematická náplň a zameranie na konkrétnu etnickú skupinu; 4. územie rozšírenia MKP (spravidla v hraniciach regiónu kompaktného osídlenia).

Poznamenávame, že medzi odborníkmi rozšírené terminologické spojenie „tlač národnostných menšín“ obsahuje negatívnu hodnotiacu kvalitu zdedenú zo sovietskej reality, keď predstaviteľov jednotlivých etníc znevažujúco nazývali „nacmenmi“ a považovali ich za nespoľahlivých. Paralelne je úlečné používať terminologické spojenia „tlač etnickej komunity“, „periodiká etnického spoločenstva“. Pojem „tlač diaspóry“ sa niekedy uplatňuje nekorektne, pravdepodobne analogicky k nasledujúcim spojeniam: tlač ukrajinskej diaspóry vo Veľkej Británii, USA a podobne. Avšak diaspóra sa vytvára v dôsledku násilného či dobrovoľného vysťahovania, preto emigranti nepredstavujú pôvodné etnikum štátu. Použitie pojmu „tlač maďarskej, rumunskej, slovenskej diaspóry na Ukrajine“ je nesprávne, pretože tieto etniká celé stáročia žijú na určitom území Zakarpatska.

Zároveň však proces rozvoja etnických médií na Zakarpatsku nebol vždy taký búrlivý ako teraz. Ešte na konci minulého storočia sa tu okrem tlače v ruskom a ukrajinskom jazyku vydávali jedny oblastné noviny v maďarčine, vychádzalo niekoľko maďarskojazyčných mutácií okresných novín a 1 mutácia v moldavskom jazyku, hoci v skutočnosti bola určená zakarpatským Rumunom. Zastavíme sa bližšie pri

zakarpatských maďarskojazyčných novinách, pretože boli určené najväčšej etnickej skupine hneď po Ukrajincoch. V sovietskych časoch prešli niekoľko etáp, niektoré z nich boli spojené s čiastočným odumieraním maďarského kultúrneho života a diskrimináciou tohto etnika. Jediné noviny tých čias sa nazývali *Kárpáti Igaz Szó* (Karpatské slovo pravdy) a v rokoch 1946 – 1967 vychádzali ako jazyková mutácia *Zakarpatskej pravdy*, od marca 1967 ako samostatné maďarskojazyčné vydanie. Idea internacionalizmu a plnoprávneho rozvoja všetkých národností bola deklarovaná, ale v praxi sa nenapĺňala. Po nástupe sovietskej moci a počas jej trvania na Zakarpatsku vymizli slovenské, nemecké, české a židovské periodické vydania.

Impluzom k etnickému obrodeniu v regióne, zvlášť obrodeniu masovokomunikačných prostriedkov, bolo vyhlásenie nezávislosti Ukrajiny. Kým v polovici 80. rokov 20. storočia na Zakarpatsku vychádzalo troje oblastných novín (*Zakarpatská pravda* – po ukrajinsky a v ruskej mutácii), *Kárpáti Igaz Szó* po maďarsky a *Міладе́ж Закарпатська* – po ukrajinsky a v maďarskej mutácii *Кárpáталја Іфјúсáг* a 13 okresných časopisov, v roku 2001 Správa pre tlačové a informačné záležitosti Zakarpatskej oblastnej štátnej administratívy zaregistrovala 227 periodických vydaní. Z nich pravidelne vychádzalo 65 (celkový náklad dosahoval takmer 308 000 výtlačkov). Spomedzi všetkých vydaní bolo 56 ukrajinskojazyčných (celkový orientačný náklad 278 700 výtlačkov), 9 maďarskojazyčných vrátane mutácií (celkový náklad takmer 26 500 výtlačkov), 1 ruskojazyčné (2000 výtlačkov), 2 slovenskojazyčné (1500 výtlačkov), 1 nemeckojazyčné (500 výtlačkov), 1 rómsko-ukrajinsko-maďarskojazyčné (2 500 výtlačkov), 2 rumunskojazyčné (1000 výtlačkov). V roku 2014 bolo na Zakarpatsku zaregistrovaných takmer 300 periodických vydaní. V ostatných rokoch sa v oblasti zvýšil počet vydaní národnostných spoločenstiev: zaregistrovaných bolo 20 periodických vydaní v maďarskom jazyku (spolu s mutáciami), 5 v ruskom, 4 v rómskom, 4 v rusínskom, 3 v rumunskom, 3 v slovenskom, 1 v nemeckom, 49 v dvoch a viacerých jazykoch.

Zakarpatská televízna stanica Tisa 1 a odnedávna Zakarpatské riaditeľstvo pobočky Národnej televíznej a rozhlasovej spoločnosti Ukrajiny vysiela relácie v ukrajinskom, maďarskom, rumunskom, slovenskom, nemeckom, ruskom, rómskom a rusínskom jazyku. Tým sa štátna podpora médií etnických komunít na Zakarpatsku takmer vyčerpáva. Mzda novinárov v štátnej regionálnej televízii je mizerná, preto nie div, že mnohí z nich z národnostných redakcií paralelne pracujú aj v zahraničných médiách, čomu napomáha cezhraničná poloha regiónu. Na tom, zdalo by sa, nie je nič zlé, keby nie kardinálne odlišná informačná politika ukrajinských a zahraničných televíznych staníc. Preto je táto otázka zložitá, delikátna a spočíva, na jednej strane, na rovine profesionálnej novinárskej etiky, na druhej strane – na potrebe materiálne a finančne zabezpečiť svoju rodinu.

Stáročné súžitie rôznych etníc na malom území naozaj prinútilo obyvateľstvo vypracovať si tolerantný vzťah k susedom nezávisle od národnostnej príslušnosti.

Pri analýze periodických vydaní pre zakarpatských Maďarov pozorujeme, že na štátnej úrovni sú podporované 3 okresné noviny – *Vestník Berehivščyny*, *Noviny*

Vinohradivščyny a *Visti Užhorodščyny*. Avšak v spomínaných vydaniach nie je až tak veľa materiálu venovaného životu samotných Maďarov. Jediné celoukrajinské maďarskojazyčné noviny *Kárpáti Igaz Szó* nie sú financované zo štátneho rozpočtu. Popri tom sa v súčasnosti v informačnom priestore pomerne pravidelne objavuje 15 maďarských časopisov. Stranícka tlač medzi maďarskojazyčnými vydaniaми prakticky nejestvuje, hoci boli pokusy vytvoriť orgán sociálnodemokratickej strany. Zaujímavým javom je detská (*Babita* – Štica), skautská (*Nyomkereső* – Stopár) a náboženská (*Új hojtás* – Nový výhonok) maďarská tlač na Zakarpatsku. Avšak všetky tieto vydania existujú prakticky samy osebe a nemajúc materiálnu podporu od vlastného štátu, ochotne prijímajú zahraničnú finančnú pomoc. Na druhej strane, je to príčinou toho, že vydania neprijali za svoju ukrajinskú informačnú politiku a stratégiu. Nie darmo sa hovorí, kto platí, ten tvrdí muziku.

Novým javom spoločensko-kultúrneho života na Zakarpatsku, zvlášť života rumunskej menšiny, sa stalo vydanie dvoch rumunskojazyčných periodických periodík: mesačníka Zakarpatského oblastného spolku *Dacia Apșa*, spočiatku ako bulletinu (od mája 2001) a onedlho novín (september 2001) a týždenníka *Marmarureșeni* (Marmarošania, od novembra 2001). Obe médiá sú deklarované ako spoločensko-politické vydania s nákladom 500 výtlačkov. Ani tie neboli veľmi podporované štátom, aj keď posledne menované boli zamýšľané ako orgán Ťačevskej a Rachovskej okresnej štátnej administrácie. A výsledok – tretia najpočetnejšia etnonárodnostná komunita nemá vlastné periodické vydanie. Noviny *Apșa* v posledných siedmich rokoch vychádzajú sporadicky, len keď sú peniaze, spravidla zahraničné.

Podobná situácia je aj v slovenskej etnickej komunite na Zakarpatsku. Tu hodno poznamenať, že informačno-komunikačný, kultúrno-osvetový stav Slovákov na Zakarpatsku sa v priebehu 20. – zač. 21. storočia niekoľko raz zmenil. V rámci Československa (1919 – 1938) patrili Slováci spolu s Čechmi k štáttvorným etnikám, a teda rozšírili svoje možnosti komunikácie v rodnej reči predovšetkým cez periodické vydania. Ale po okupácii Zakarpatska horthyovcami (1939) maďarská vláda zlikvidovala všetky československé školy.

V čase, keď Zakarpatsko bolo súčasťou ZSSR (1945 – 1991), nevznikli žiadne slovenské noviny, namiesto toho boli zlikvidované aj tie rôznojazyčné školy, ktoré obnovila komunita. Zúženie slovenskojazyčného segmentu v komunikačnom priestore posilnilo procesy denacionalizácie slovenského etnika a viedlo k tomu, že v roku 1989 zo 7 329 etnických Slovákov na Ukrajine iba 35 % (2 555 osôb) nazvalo rodným jazykom slovenčinu a 33 % (2 433 osôb) ukrajinčinu, 26 % (1 890 osôb) maďarčinu, 5,3 % (388 osôb) ruštinu, 0,7 % (53 osôb) iný jazyk. Na porovnanie ščítanie ľudu v roku 1979 zaznamenalo na území Ukrajiny 8 200 Slovákov, z ktorých slovenčinu za svoj rodný jazyk považovalo 42 % (3 464 osôb), ukrajinčinu 28 % (2 309 osôb), ruštinu 4 % (316 osôb), iný jazyk 26% (2 107 osôb).

Proces reanimácie etnickej identity Slovákov na Zakarpatsku sa začal po vyhlásení nezávislosti Ukrajiny. V súčasnosti mediálne požiadavky slovenskej etnickej

skupiny zabezpečujú noviny *Podkarpatský Slovák*, *Slovenské Slovo*, časopis *Dôvera*. Objavenie sa týchto časopisov zabezpečilo miestnym Slovákom prístup k informáciám v rodnom jazyku, rozšírilo lingválne informačné spektrum Zakarpatska a dalo možnosť v značnej miere posilniť proces ich národnej identifikácie. Tomu pomáhalo aj venovanie sa takýmto témam na stránkach slovenských periodík: 1. prenasledovanie predstaviteľov etnických menšín sovietskym totalitným režimom a presadzovanie represívno-trestnej národnostnej politiky; 2. tragický osud národno-kultúrnych a duchovných ziskov Slovákov, ktorí sa ocitli v sovietskom systéme; 3. obrozenie národnostného školstva a vedy; 4. rehabilitácia represovaných slovenských kultúrnych a cirkevných dejateľov; 5. funkcie žurnalistiky a národnostnej kultúry vo formovaní identity a cesty prekonania krízy identity pomocou masovokomunikačných prostriedkov. Pre finančné ťažkosti samotných občianskych združení, ktoré tlačili tieto vydania, pravidelne nevychádza prakticky žiadne z nich. Sporadicky sa objavuje iba *Podkarpatský Slovák*.

Informačné požiadavky miestnych Rómov v uvedenom čase zabezpečovali noviny *Romani Jag* (Rómske ohnisko), informačný vestník *Rom Som* (Rómske Slovo) a detský časopis *Khamoro* (Slniečko). Ako najplyvnejší sa vyprofiloval časopis *Romani Jag*, ktorý v júli 2000 získal status celoukrajinských ľudových novín Rómov. V kontexte medzikultúrnej komunikácie *Romani Jag* pravidelne uverejňuje materiál o stykoch rómskej komunity s inými národnostnými spoločenstvami na Zakarpatsku. Medzi nemenné rubriky novín patria *Národno-kultúrne spoločnosti Zakarpatska*. K problémovo-tematickým vrstvám, ktoré sa najčastejšie objavovali v zornom poli vydania, možno zaradiť: holokaust Rómov, zachovanie a obrozenie historickej pamäti, otázka kompenzácií Rómom – obetiam fašistických represii, sociálno-ekonomické problémy v miestach s kompaktným a disperzným rómskym osídlením; problémy vzdelávania rómskych detí a cesty ich vyriešenia; sociálno-politické otázky v krajine a vo svete, cesty socializácie rómskej menšiny; práca centier právnej ochrany Rómov; obrozenie kultúrnych tradícií; konfesijná identita Rómov v kraji a Ukrajine vôbec; činnosť ženských a mládežníckych rómskych organizácií; problém formovania novej inteligencie a elity Rómov; skúsenosti z ich medzinárodnej integrácie do spoločenských procesov; otázky romológie ako vedy; problémy zamestnanosti rómskeho obyvateľstva atď. V roku 2007 však aj toto vydanie prestalo vychádzať, pretože ho prestal financovať medzinárodný fond *Obrozenie* (Vidrodženňa).

Najvýraznejším javom v informačnom poli Zakarpatska sa ukázali byť oblastné noviny *Jednota* (Jedinstvo, Jedinstvo-plús). V jazykovom aspekte sa tieto noviny opierajú, zvlášť v prvých rokoch svojej existencie, nielen o ruskojazyčného čitateľa, ale orientujú sa na široké auditórium, propagujú všeludské hodnoty, zastavujú sa pri páličivých problémoch. V súčasnosti v kraji ruskojazyčných novín niet.

Zákaz nemeckojazyčnej tlače v sovietskom období, represie a národnostno-kultúrny útlak Nemcov na Zakarpatsku viedol k tomu, že sa toto spoločenstvo prudko zmenšilo pre emigráciu alebo asimiláciu a pokus o vydávanie novín v rodnom jazyku (Obrozenie) sa v nezávislej Ukrajine skončil neúspechom.

Čo sa týka stereotypov o etnonárodnostných spoločenstvách a etnických vydaniach na Zakarpatsku, v štáte ich jestvuje tiež nemálo. Predovšetkým v celoštátnych periodikách sú najrozšírenejšie stereotypy o „zakarpatskom separatizme“, a to zvlášť v nacionalistickom prostredí, o „dvojitom občianstve“, „zakarpatských pašerákoch“ atď. Čiastočne sa takáto predstava o obyvateľoch kraja vytvorila vďaka sklonu k senzáciami miestnych a celoštátnych médií. Okrem toho, novinári z celonárodných masovokomunikačných prostriedkov príliš nevníkajú do samotného problému a jeho podstaty, posudzujú otázky povrchné, niekedy jednotlivé výnimočné javy zovšeobecňujú a podávajú ako typické, charakteristické pre Zakarpatsko ako celok.

Osobitnú skupinu stereotypov predstavujú tie, ktoré sú spojené s predstavami o rómskom etniku. Sociálne outsajderstvo tohto národa do značnej miery podmienilo situáciu, že predstavitelia iných národností vnímajú Rómov ako nositeľov asociálnych javov, ako ľudí zlodejských a lenivých, ako takých, ktorí žijú len na úkor štátnych dotácií, ľudí nečestných úmyslov, kradnutia a žobrania. Štátny program na podporu rómskeho obyvateľstva Ukrajiny nepriniesol viditeľné výsledky a osobitne nezlepšil stav zakarpatských Rómov.

Celkovo stav v informačnom priestore tak v oblasti, ako aj v štáte potrebuje okamžitú zmenu priorít, prehodnotenie a preskúmanie informačnej stratégie a taktiky s ohľadom na eurointegračné úsilie Ukrajiny. Analýza súčasnej mediálnej situácie na Zakarpatsku, spracovanie sociologického prieskumu, vedeckých prác domácich a zahraničných odborníkov dáva dôvod tvrdiť, že informačný priestor, zvlášť segment tlače v prihraničných multietnických regiónoch potrebuje zvýšenú pozornosť štátnej moci a vypracovanie informačno-komunikačnej stratégie. V súčasnej situácii v priereze zachovania stabilnej národnostnej identity a formovania identity občana, ochrany informačnej a národnej bezpečnosti krajiny novinári, pracovníci médií a štátni zamestnanci zodpovední za reguláciu mediálneho priestoru majú vziať do úvahy nasledujúce: 1. miestne periodiká (osobitne tie, ktoré sú financované zo štátnych prostriedkov) v regiónoch kompaktné osídlených národnostnými menšinami musia nasmerovať úsilie na formovanie nielen etnickej, ale aj občianskej identity; 2. zvláštnu pozornosť si vyžadujú otázky interkultúrnej komunikácie tak medzi regiónmi Ukrajiny, ako aj vo vnútri multietnických území; 3. voľné traktovanie národnej idey v médiách a nihilistické spôsoby dosiahnutia konsolidácie ukrajinskej spoločnosti vedie k opačnému efektu (separatizmus na Donbase, hypotézy o vytvorení autonómneho maďarského okruhu na Zakarpatsku); 4. prílišný záujem médií o politické hypotézy, teórie o výnimočnú svojráznosť niektorých území Ukrajiny, unikátnosť jednotlivých subetník produkuje nestabilitu v karpatskom regióne („rusínska otázka“ na Zakarpatsku, severovýchodnom Slovensku, oblasti Marmaroša; uznanie Huculov ako osobitné etnikum v Rumunsku atď.); 5. slabá reakcia ukrajinských médií, diplomacie a politikov na radikálne vyhlásenia nepriateľsky naladených zahraničných politikov môže viesť k strate územnej celistvosti štátu (AR Krym, udalosti na Donbase, agresívna politika maďarskej strany Jobbik atď.).

Záver

Sociolingvistická analýza jazykovej situácie na východnom Slovensku a v Zakarpatskej oblasti Ukrajiny v synchrónii a diachrónii nám dovoľuje urobiť nasledujúce závery.

Skúmané územie je národnostne pestré a multietnické. Po stáročia tu v bezprostrednom susedstve žili rôzne národy – Slováci, Rusíni-Ukrajinci, Maďari, Rumuni, Nemci, Rómovia a i., v dôsledku čoho sa vytvorila prirodzená tolerancia, ktorá charakterizuje tento kraj dodnes. Dlhý čas tieto národy patrili do spoločných štátnych útvarov a status ich jazykov sa menil v závislosti od dominujúceho etnika.

Do konca 2. svetovej vojny museli predstavitelia národnostných menšín na Zakarpatsku okrem rodnej reči ovládať aj štátny jazyk (maďarský, český), ktorý sa učili v škole. Po druhej svetovej vojne, v dôsledku ktorej bolo uvedené územie rozdelené československo-sovietskou hranicou, sa zmenil aj status a podmienky rozvoja jazykov. Na východnom Slovensku v úlohe oficiálneho jazyka fungovala slovenčina, na Zakarpatsku sa ustálil rusko-ukrajinský bilingvizmus.

V povojnovom čase boli na východnom Slovensku vytvorené najpriaznivejšie podmienky na rozvoj ukrajinskej národnostnej menšiny, na Zakarpatsku sa v sovietskom období slovenčina a čeština v školách neučila, malý ostrovček týchto západoslovanských jazykov sa vytvoril len na Užhorodskej národnej univerzite v podobe druhého slovanského jazyka na ukrajinskom a ruskom oddelení Filologickej fakulty. O nič lepšia situácia nebola s nemeckým jazykom, ktorý mal status cudzieho. V priaznivejších podmienkach sa vtedy ocitli predstavitelia najväčších etnických skupín – maďarskej a rumunskej, ktorí mali možnosť učiť sa rodný jazyk v materských a národnostných školách na územiach kompaktne osídlených týmito etnickými komunitami. V 60. rokoch minulého storočia vznikla na Užhorodskej národnej univerzite Katedra maďarskej filológie.

Po získaní nezávislosti Ukrajiny (1991) a vzniku Slovenskej republiky (1993) ukrajinčina a slovenčina získali vo svojich krajinách status štátnych jazykov. Ukrajina v príslušných zákonoch a deklaráciách poskytla národnostným menšinám široké práva a možnosti, v dôsledku čoho sa na mnohonárodnostnom Zakarpatsku začali objavovať slovenské triedy a školy, kurzy zamerané na osvojenie si slovenčiny, v oblastnom centre vznikla všeobecnovzdelávacia škola č. 4 s prehĺbenou výučbou slovenského jazyka, na Užhorodskej národnej univerzite viac ako dvadsať rokov existuje Katedra slovenskej filológie. V ostatnom čase sa obnovil záujem o češtinu, ktorá sa vyučuje v Užhorodskej VVŠ č. 3 ako druhý cudzí jazyk, bolo otvorené štúdium v odbore český jazyk a literatúra na UŽNU. Príslušníci rumunskej národnostnej menšiny tu majú od roku 1996 možnosť vyštudovať odbor rumunský

jazyk a literatúra; bola založená Humanitno-prírodovedecká fakulta s maďarským vyučovacím jazykom. V meste Berehovo bol otvorený Maďarský inštitút F. II. Rákociho. Čo sa týka nemeckej národnostnej menšiny, je potrebné konštatovať zníženie počtu príslušníkov tejto komunity v dôsledku aktívnej migrácie v 90. rokoch minulého storočia.

V Zakarpatskej oblasti Ukrajiny možno sledovať rast prestíže maďarského, slovenského a českého jazyka medzi príslušníkmi iných národnostných skupín, predovšetkým medzi Ukrajincami, pretože tieto jazyky sú vnímané ako jazyky členských štátov EÚ, ich ovládanie otvára Zakarpatcom dvere na univerzity v Maďarsku, Česku a na Slovensku, dáva možnosť nájsť si zamestnanie v týchto európskych krajinách.

Na Slovensku bolo v 90. rokoch 20. storočia na štátnej úrovni rozdelené jedno etnikum Rusíni-Ukrajinci na dve komunity – Rusínov a Ukrajincov. Dnes v nich pozorujeme značné asimilačné procesy napriek tomu, že obe skupiny majú možnosti rozvoja a vzdelávania zakotvené v legislatíve. Nehľadiac na priaznivé podmienky vytvorené štátom pre rusínske školstvo, rodičia stále viac dávajú svoje deti do slovenských škôl.

Rusíni-Ukrajinci na Slovensku majú zabezpečené vzdelávanie v rodnom jazyku v existujúcej sieti škôl. Zvyčajne sú to dvojazyční obyvatelia, ktorí okrem rodného jazyka ovládajú aj úradný slovenský jazyk a najmä mladšie pokolenie ovláda na primeranej úrovni tiež cudzie jazyky. Prispieva k tomu škola počnúc materskými školami, na ktorých je výučba cudzích jazykov zabezpečená. Žiadalo by sa, aby škôl s vyučovaním ukrajinského jazyka bolo na Slovensku viac, to je však v rukách samotných príslušníkov ukrajinskej národnostnej menšiny, ako sa k vzdelaniu svojich detí v rodnom jazyku postavia. Požiadavky zo strany rodičov na výučbu ukrajinského jazyka v niektorej z materských, základných či stredných škôl riaditelia budú určite akceptovať. Pre štátne orgány vyplýva naliehavá úloha zabezpečiť výučbu ukrajinského jazyka na stredných školách pripravujúcich budúcich učiteľov materských škôl a rovnako zabezpečiť výučbu ukrajinského jazyka na Pedagogickej fakulte PU v Prešove pripravujúcej učiteľov pre 1. stupeň základných škôl. Túto kategóriu učiteľov základných škôl s vyučovacím jazykom ukrajinským už niekoľko rokov nepripravuje žiadna inštitúcia. Po odchode do dôchodku terajších učiteľov ukrajinského jazyka pôsobiach na prvom stupni základných škôl ich nebude mať kto nahradiť.

Analýza situácie v rómskej menšine na Slovensku (a rovnako aj na Zakarpatsku) nám dovoľuje konštatovať potrebu zvýšenej pozornosti jej kultúrnemu rozvoju a vzdelávaniu. Naše odporúčania smerujú jednak k štátnym inštitúciám a jednak k predstaviteľom rómskych komunít. Zo strany štátu je nevyhnutné vytvoriť také podmienky pre Rómov, aby sa mali možnosť (možnosť a nie povinnosť) vzdelávať aj vo „svojom“, t. j. rómskom národnostnom školstve, nie len v súkromných školských inštitúciách, ale primárne v rámci štátnych škôl. Situácia, keď druhá najpočetnejšia menšina na Slovensku nemá fungujúce národnostné školstvo, je v mo-

dernej spoločnosti veľmi málo akceptovateľná. Dlhodobou používaný štátny model pre túto národnostnú menšinu, v rámci ktorého sa vzdeláva v „bežných“ (alebo dokonca v tzv. „špeciálnych“) školách, sa ukazuje ako nie príliš funkčný, preto je nevyhnutné, aby štát aktívne hľadal iné modely vzdelávania Rómov. Národnostné školstvo by mohlo byť jednou z akceptovaných a použiteľných možností.

Pre zástupcov rómskej národnostnej menšiny z vyššie uvedeného zároveň jednoznačne vyplýva odporúčanie, aby v ďaleko väčšej miere a aktívnejšie vystupovali pri presadzovaní požiadaviek na vytvorenie rómskeho národnostného školstva. Jeho podobu (t. j. akú podobu by malo rómske národnostné školstvo mať) totiž nemôže zadefinovať štát, ale národnostná menšina ako taká.

Spolufinancovanie:

Tento projekt je spolufinancovaný z Nórskeho finančného mechanizmu
a zo štátneho rozpočtu Slovenskej republiky.

Program SK08 – Cezhraničná spolupráca:
„Slovensko – Ukrajina: Spolupráca naprieč hranicou“

ISBN 978-80-89356-49-2